

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazma hüququnda

Aliyev Qara

“Azərbaycanda büdcə-vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri”

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı

060403 Maliyyə

İxtisaslaşmanın adı

Maliyyə nəzarəti və audit

Elmi rəhbər

i.ü.f.d Babayev.M.T

Magistr proqramının rəhbəri

i.e.n prof. A.M.Kərimov

bBAKI – 2014

MÖVZU: “Azərbaycanda büdcə-vergisiyasının intəkmilləşdirilməsi istiqamətləri”.

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	3
I FƏSİL. BÜDCƏ-VERGİ SİYASƏTİNİN TƏDQIQININ NƏZƏRİMETODOLOJİMƏSƏLƏLƏRİ	
1.1 Бцдья-верэисийасытнннсоснал-нгтсцдмашцыййяты, vəzifələri və функсийалары.....	8
1.2 İqtisadiyyatın dövlət tənzimləməsinin həyata keçirilməsində maliyyə siyasətinin rolu.....	15
1.3 Büdcə-vergi qanunvericiliyinin xüsusiyyətləri.....	27
II FƏSİL. MÜASİR DÖVRDƏ AZƏRBAYCANDA BÜDCƏ-VERGİ SİYASƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	
2.1 Müasir dövrdə Azərbaycanda büdcə-vergi siyasətinin formalaşmasının təhlili	37
2.2 Azərbaycanda büdcə-vergi siyasətinin müasir vəziyyətinin təhlili və onun vergi daxilolmalarına təsiri.....	45
2.3. Büdcə-vergi siyasətinin gəlir və xərclərin tənzimlənməsi prosesinin təsirinə qiymətləndirilməsi.....	59
III FƏSİL. BAZAR İQTİSADİYYATI ŞƏRAİTİNDƏ AZƏRBAYCANDA BÜDCƏ-VERGİ SİYASƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ	
3.1 Azərbaycanda büdcə-vergisiyasının inkişaf perspektivləri və onun səmərəliliyinin artırılma yolları.....	70
3.2 Azərbaycan Respublikasında büdcə-vergisiyasının intəkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri.....	

.....	87
Nəticə və Təkliflər.....	106
İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı.....	115

REZÜME

SUMMARY

Elmi rəhbər: i.ü.f.d Babayev. M. T

Magistrant: Aliyev Qara

Giriş

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı.

Müasir dünyada iqtisadi inteqrasiyanın sürətləndiyi və makroiqtisadi təhlükəsizliyin prioritet məsələyə çevrildiyi bir şəraitdə iqtisadiyyatın sabitləşməsinə və sosial siyasətinin, o cümlədən büdcə-vergisiyasının intəkmilləşdirilməsi və səmərəliliyinin artırılması üçün geniş imkanlar açılmışdır.

Büdcə gəlirlərinin və xərclərinin formalaşmasının əsas vəzifələrinin və kəmiyyət parametrlərinin müəyyənləşdirilməsi, daxili və xarici borclarının idarə edilməsi üzrə dövlətin məqsədyönlü fəaliyyətini təmin edən büdcə-vergisiyasının iqtisadi siyasətin başlıca alətlərindən birinə çevrilmişdir.

Dövlətin büdcə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi, büdcə kəsirinin və dövlət borclarının idarə olunması büdcə-vergisiyasının mühüm istiqamətlərini təşkil edir. Bu siyasətin səmərəli həyata keçirilməsi real iqtisadiyyatın güclü təsiri göstərir. Ona görə də əsas makroiqtisadi göstəricilərin dinamika sahəsinə həyata keçirilən büdcə-vergisiyasının səmərəlilik meyarı kimi çıxış edə bilər.

Makroiqtisadi sabitliyin əldə olunmasında çevik və məqsədyönlü maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsi həlledici əhəmiyyətə malikdir. İqtisadi tənzimləmə tədbirləri

irləri içərisində ilk növbədə məhz tarazlaşdırılmış büdcə-vergis siyasətinin aparılması ölkədə makroiqtisadi sabitliyin saxlanmasına həlledici təsir göstərir.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin bilavasitə rəhbərliyi altında büdcə-vergis sisteminin təkmilləşdirilməsi, onun vahid hüquq bazasının yaradılması, vergi dərəcələrinin aşağı salınması və güzəştlərin azaldılması hesabına vergi tutma bazasının genişləndirilməsi, iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılmasına, kiçik və orta sahibkarlıq üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına yönəldilən siyasətin həyata keçirilməsi istiqamətində mühüm işlər görülmüşdür. Dövlət büdcəsinin və vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi və onun tənzimləyən normativ aktların beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması məqsədilə bir sıra qanunlar qəbul edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasında on illərdə aparılmış uğurlu sosial-iqtisadi islahatların nəticəsində ölkənin iqtisadi inkişafı ilə yanaşı büdcə-vergis sisteminin də inkişaf etmiş və təkmilləşmişdir. Müasir şəraitdə ölkəmizdə həyata keçirilən büdcə-vergis siyasəti iqtisadiyyatın uzun müddətli inkişaf məqsədlərinə nail olunmasına, əl də edilmiş sosial-iqtisadi inkişaf sürətinin qorunub saxlanmasına, iqtisadiyyatın tənzimlənməsi və stimullaşdırılmasına, milli maraqlarımızın beynəlxalq miqyasda təmin edilməsinə, qeyri-neft sektorunun və sahibkarlığının inkişaf etdirilməsinə, istehsal və sosial infrastrukturlarının müasir tələblərə səviyyəsində qurulmasına, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə xidmət edir.

Bazariqtisadiyyatın əmalik olan ölkələrdə situasiyadan asılı olaraq büdcə-vergis siyasətinin prioritet istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi aktual bir problem olaraq qalır. Hazırda Azərbaycan Respublikasında da vergi siyasətinin və onun müəhüm bir forması olan büdcə-vergis siyasətinin bazariqtisadiyyat şəraitinə uyğun aparılması, onun səmərəliliyə təşkil prinsipi, metod və mexanizmlərinin tədqiqi və təhlili, həmçinin ümumiləşdirilmiş makroiqtisadi dövlət tədbirlərinin hazırlanması aktual əhəmiyyət kəsb edir.

Hazırkı dövrdə mülkiyyətin yeniformalarının inkişafı, iqtisadiyyatın idarəedilməsinin liberallaşdırılması, təsərrüfat subyektlərinə və idarəetmə orqanlarına sosial-iqtisadi dəyişikliklərin həyata keçirilməsində geniş hüquqlar verilməsi büdcə-vergisiyasətinin düzgün istiqamətləndirilməsi probleminin aktuallığını və əhəmiyyətini daha artırır.

Respublikamızda büdcə-vergisiyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində xeyli işlər görülsədə, bəzi hədəmlə müəyyən problemlər də mövcuddur. Bu problemləri həll etmək üçün dövlət vahid büdcə-vergisiyasətinin həyata keçirərkən inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə əsaslanmaqla yanaşı, milli və regional prinsipləri də hökmən nəzərə almalıdır. Bu baxımda optimal büdcə-vergisiyasətinin nail olunması iqtisadi inkişafın müasir mərhələsində aktual məsələlərdən biridir.

Tədqiqatın obyektivi predmeti. Dissertasiya işinin əsas tədqiqat obyektini müasir mərhələdə respublikamızın büdcə-vergisiyasəti təşkilidir.

Tədqiqatın predmeti isə yeni iqtisadi şəraitdə büdcə-vergisiyasətinin iqtisadi mexanizmi, büdcə-vergimünasibətlərinin nəzəri əsasları və onların problemlərinin öyrənilməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Dissertasiya mövzusu üzrə aparılan tədqiqatın məqsədi – yeni iqtisadi şəraitdə optimal büdcə-vergisiyasətinin elm və nəzəri və təcrübə hətə nə əsaslandırılması və onun səmərəliliyinin artırılması yollarının müəyyənləşdirilməsi, həmçinin, respublikamızda iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi prosesində büdcə-vergisiyasətinin istifadəsi problemlərinin tədqiq edilməsi və bazar iqtisadiyyatı şəraitində uyğun olaraq büdcə-vergimexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyən edən təklif və tövsiyələrin hazırlanmasından ibarətdir.

Tədqiqatın məqsədinə uyğun olaraq, aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuş və həll edilmişdir:

- büdcə- vergisiyasətininformalaşmasının nəzəri və metodoloji aspektlərinin tədqiqi;
- iqtisadiyyatında dövlət tənzimlənməsindəki rolunun müəyyən etmə küçün büdcə- vergisiyasətinin fəaliyyət xüsusiyyətlərinin aşkar edilməsi;
- dövlət büdcəsinin gəlir və xərc təsnifatının, idarə olunma prinsiplərinin və tənzimlənməsi yollarının müəyyən ləşdirilməsi;
- vergi sisteminin müasir vəziyyətinin və mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq fəaliyyət də olan ayrı-ayrı vergi övlərinin təhlil edilməsi;
- dövlət tənzimlənməsi və makroiqtisadi göstəricilər ə b ü d c ə - vergi münasibətlərinin qarşılıqlı ə la q ə sinin təhlil edilməsi;
- büdcə gəlirlərinin və xərclərinin iqtisadi əsaslarının tədqiqi və onların formal aşması mexanizminin müəyyən olunması;
- hazırkı dövrdə büdcə- vergisiyasətinin səmərəliliyinin artırılması istiqamətlərinin araşdırılması.

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları. Mövzu üzrə problemin öyrənilməsi, tədqiqi, təhlil və ümumiyyət lə iş lə ni bə hazırlanmasında faktiki və rə q ə mi informasiya mənbəyikimi Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, Maliyyə Nazirliyinin, Vergilər Nazirliyinin, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin illik hesabatları və statistik məcmuələrinə, digər ə la q ə da rdövlət təşkilatlarının və beynəlxalq qurumların material, hesabat və sənədlərinə, həmçinin internet şəbəkəsində müvafiq iqtisadi inkişaf göstəriciləri üzrə informasiya bazasına geniş istinad edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Aparılmış tədqiqat işi özündə aşağıdakı elmi yenilikləri ə k s e t d i r i r:

- büdcə- vergisiyasətininformalaşmasının nəzəri və metodoloji aspektləri kompleks şəkildə tədqiq edilmiş və elmi cə h ə t d ə n ə s a s l a n d ı r ı l m ı ş d ı r;
- büdcə- vergisiyasətinin maliyyə tənzimləmə ə l ə t i k i m i i q t i s a d i p r o s e s l ə r ə t ə s i r i t ə h l i l e d i l m i ş d i r;

- Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən büdcə-
vergisiyasətinin əsas istiqamətləri təhlil edilmiş və onun mövcud xüsusiyyətləri qiymətləndirilmişdir;

- yeni iqtisadi şəraitdə büdcə kəsinin azaldılması yolları təklif edilmişdir;

- büdcə sisteminin fəaliyyət mexanizmi, onun iqtisadiyyatında dövlət tənzimlənməsindəki rolunu tədqiq olunaraq müəyyən olunmuşdur;

- qanunvericiliyə əsasən fəaliyyət göstərən ayrı-ayrı

vergin övlərinin beynəlxalq praktikaya uyğun hesablanma metodikası öyrənilmiş və vergi sisteminin müasir vəziyyəti bu metodika əsasında təhlil edilərək qiymətləndirilmişdir;

- büdcə xərcləri və gəlirlərinin iqtisadi əsasları tədqiq edilmiş və onların formal aşma mexanizmləri aşkarlanmışdır;

- yerli (bələdiyyə) büdcələrinin formalaşması və fəaliyyət mexanizmləri təhlil edilmişdir;

- büdcə-

vergi münasibətlərinin dövlət tənzimlənməsi metodları öyrənilmişdir;

- optimal büdcə-

vergisiyasəti dövlətin əsas iqtisadi tənzimləmə aləti olmaqla bərabər əsas makroiqtisadi göstəricilərə təsirini tədqiq edilmişdir;

- büdcə-

vergisiyasətinin qloballaşma şəraitində təkmilləşdirilməsi istiqamətləri müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti isə onun əməli müddəaları, aparılmış konkret ümumiləşdirilmələr, büdcə-vergisiyasətinin təkmilləşdirilməsi, büdcə xərclərinin səmərəliliyinin artırılması, büdcələr arasındakı münasibətlərin tənzimlənməsi sahəsində irəliləmiş təklif və tövsiyələrin müəyyən olunmasıdır. Azərbaycan Respublikasının büdcə-vergisiyasətinin həyata keçirilməsində, səmərəli maliyyə mexanizminin tətbiqi və tətbiqi əsasında, büdcə və vergi sisteminin təkmilləşdirilməsində tədqiqatın nəticələrindən istifadə edilməsi mümkündür.

Dissertasiya işinin həcmi və quruluşu. Dissertasiya işi girişdən, 3 fəsil və 8 paragrafdan, nəticə bölməsi və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. İş 1,5 intervaldakompüter yazısı ilə 108 səhifə həcmindədir. Burada 11 cədvəl və 2 sxem, 3 diaqram verilmişdir.

Ədəbiyyat siyahısında tədqiqat prosesində istifadə edilmiş 37 ədəbiyyatın adı göstərilmişdir.

İFƏSİL.BÜDCƏ-VERGİSİYASƏTİNİN TƏDQIQININNƏZƏRİ- METODOLOJİməsələləri

1.1 BÜDCƏ-vergisiasətininsosial-iqtisadimahıyyəti,vəzifələri vəfunksiyaları

Büdcə-vergi siyasəti dövlətin büdcə xərcləri və vergi sistemi ilə bağlı elə tənzimləyici siyasətidir ki, bu, son nəticədə milli gəlirin və xərcləmələrin strukturuna və yenidən bölünməsinə təsir edir. Büdcə-vergi siyasəti dövlətin maliyyə siyasətinin tərkib hissəsi olmaqla büdcə formalaşması siyasətini ifadə edir və bir zox ədəbiyyatlarda fiskal siyasət adlanır. Fiskal siyasət dedikdə, dövlət xərclərinin və vergitutmanın səviyyəsinin dəyişdirilməsi istiqamətində dövlət orqanlarının həyata keçirdiyi tədbirlərin məcmusu başa düşülür.

Büdcə- vergi siyasəti hansı məqsədlərdə və kimlər tərəfindən istifadə ediləcəyindən asılı olaraq milli iqtisadiyyatın stabilləşməsinə həm müsbət, həm də mənfi təsir göstərə bilər.

Müasir fiskal siyasət əsasən dövlətin maliyyə resurslarının istifadəsini, maliyyələşdirmə metodlarını və dövlət büdcəsinin doldurulması mənbələrini öyrənir. Tarixi şəraitdən asılı olaraq hər bir ölkənin fiskal siyasətinin öz xüsusiyyətləri var (12,13) .

Büdcənin formalaşmasında, həcm və tarazlığının tənzimlənməsində mühüm rol oynayan büdcə-vergi siyasəti, eyni zamanda iqtisadi məqsədlərə nail olmaq üçün dövlətin apardığı maliyyə siyasətinin tərkib hissəsi olmaqla, sosial-iqtisadi həyatda mühüm əhəmiyyətə malik olan iqtisadi siyasətdir.

Büdcə-vergi siyasətinin məzmunu olaraq, dövlətin həm sosial sahədə, həm də iqtisadi sahədə birbaşa büdcə ilə bağlı həyata keçirdiyi və nəzərdə tutduğu islahatları, iqtisadi qanunları, tədbirləri qeyd etmək olar. Büdcə-vergi siyasəti yürütməklə bəzən isə makroiqtisadi problemlərin həllinə nail olmaq üçün dövlət, büdcənin ümumi həcmi dövlət xərclərinin büdcə

tərkibində maliyyələşdirilməsi formalarını açıq maliyyələşdirmə vasitəsi kimi və iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində vergi güzəştləri tətbiq edərək nail olur.

Büdcənin gəlir və xərclərinin çoxluğu, tarazlığı, qeyri-tarazlığı, kəsrin maliyyələşdirilməsi forması (pul emissiyası, borclanma) və s. məqsədlərə çatmaq üçün, büdcə-vergi siyasəti bir vasitə kimi istifadə oluna bilər. Tarixən büdcə və ya xəzinə yaranandan, dövlətin bu istiqamətdə, büdcəni formalaşdırmaq və iqtisadi artıma nail olmaq naminə müxtəlif büdcə-vergi siyasətləri olmuş və getdikcə inkişaf etmişdir. Hələ XIX əsrin əvvəllərində maliyyəçilər sakit və stabil dövlətlərin gəlməsi ilə büdcənin həcmünün kiçiləcəyini hesab edirdilər. Lakin əsrin sonlarına yaxın büdcənin kəskin artımı bu ehtimalların düzgün olmadığını göstərdi. O zaman planlı fəaliyyətin zəruriliyində əksinə qarşıya çıxdı. Özümdə gəlir və xərclərin dövlət yazılışlarını rəqəmlərlə əks etdirən planlığın əldə edilməsi vasitəsi isə dövlət büdcəsi oldu. Bu nöqtəyi-nəzərdən büdcə artıq dövlət təsərrüfatçılığının inkişafının zəruri şərtinə çevrildi.

Nəzəriyyə dövlət büdcəsinə münasibətdə bir sıra tələblər irəli sürürdü: büdcə şəffaf və açıq olmalıdır, yəni, o elə tərtib olunmalıdır ki, cəmiyyətin bir sıra üzvü onun “dilini” və orada əks olunmuş rəqəmləri başa düşsün. S. Y. Vitte yazırdı ki, “büdcənin aşkarlığının tələb olunması üçün yerinə yetirilməsi məcburi olan maliyyə qanunu olduğundan irəli gəlir”. Digər baxımdan dövlət maliyyə təsərrüfatının aşkarlıq şəraitində aparılması, büdcə işində tam şəffaflığa və dəqiqliyə riayət edilməsi yolu ilə ölkənin iqtisadi inkişafına nail ola bilər. Buna görə də, bütün müasir dövlətlər öz dövlət büdcələrini cəmiyyət üçün açıqlayır. Məlum olduğu kimi, dövlət büdcəsi mürəkkəb bir sənəddir. Dövlət büdcəsi, eyni zamanda, maliyyəni, iqtisadiyyatı, hüququ, həmçinin siyasəti də əhatə edir. Büdcənin belə çox tərəfli dövlət büdcəsi quruculuğunun və “büdcə” anlayışının özünün təyin edilməsi tədqiqinin çətinliyini şərtləndirir. Sözsüz ki, büdcə - geniş anlayışdır və onu adi yazılışla eyniləşdirmək düzgün deyildir.

Tədqiqatçılar büdcənin planlılıq əlamətini vurğulayaraq onu dövlətin maliyyə və ya təsərrüfat planı kimi müəyyən edirlər. Alman maliyyəçisi Şansın

böyük xidmətlərindən biri onun ilk dəfə olaraq büdcənin planlı tətbiqini qeyd etməsidir. Şans öz izahında təkcə büdcənin əhəmiyyətini deyil, həmçinin, büdcə prosesinin özünün şərhini vermişdir.

Sonralar maliyyəçilər büdcə anlayışının birtərəfli təyin edilməsi ilə bərabər onun funksiyalılığının izahını verməyə də cəhd etdilər. Büdcənin bu xüsusiyyətinəötən əsrin 20-ci illərinin maliyyəçi-nəzarətçiləri: M.İ.Boqolepov, İ.Boldırev, D.Boqolepov və b. xüsusi diqqət vermişlər. Onların fikrincə, “dövlət təsərrüfatçılığı sahəsində büdcə dedikdə, ən əvvəl müəyyən dövr ərzində gəlir və xərclərin məcmusu, ikinci dövlət təsərrüfatçılığının həyata keçirilməsi planının rəqəmlərlə ifadəsi, üçüncüsü isə xərclərin həyata keçirildiyi və vergilərin toplandığı qanun nəzərdə tutulur”. “Maliyyə” ensklopediyasında göstərilmişdir ki, “büdcə-gəlir və xərclərin dövlət yazılışdır”.

Hazırkı dövrdə maliyyə elmi büdcə anlayışının mahiyyətinin şərhinə heç bir yenilik gətirmədi. Büdcənin məzmunu iqtisadi kateqoriya kimi hər yerdə belə göstərilir: dövlət büdcəsi ölkənin mərkəzi pul vəsaiti fondlarının yaradılması və istifadəsi iləəlaqədar olan maliyyə münasibətlərini ifadə edir. Onu da qeyd edək ki, tarixən vergiqoymanın prinsiplərinə dair indidə həmiyyətini itirməyən çoxlu araşdırmalar aparılmışdır. Bu baxımdan iqtisadiyyat və maliyyə elmi tarixində mühüm yer tutan Adam Smitin müəyyən etdiyi prinsiplərin nəzərə alınması vacibdir. “Millətin sərvəti” kitabında Adam Smit vergiqoymanın 4 əsas prinsipini: ədalət, müəyyənlik, əlverişlilik, yığım prinsiplərini çox geniş və maraqlı surətdəşərh etmişdir.

Dövlətlərin həyata keçirdiyi büdcə-vergi siyasəti tarixən iqtisadçı alimlərin və nəzəriyyəçilərin fikrinə söykənmiş və müxtəlif konsepsiyalara dəlalət etmişdir. İqtisadçılara misal olaraq Adam Smiti, C.Keynsi, D.Rikardonu, K.Marksı, F.Engelsi, K.R.Makkonelli, S.L. Bryunu və s. göstərmək olar. Bu iqtisadçılar öz nəzəriyyələri ilə dünya şöhrəti tapmış və dünya iqtisadi inkişaf tarixində mühüm rol oynamışlar. Bu alimlərin büdcə-vergi siyasəti ilə bağlı fikirləri ayrı-ayrılıqda, büdcənin formalaşmasıüçün lazım olan büdcə siyasəti və vergi yığılması ilə bağlı olan vergi siyasəti

olmuşdur. A.Smit öz nəzəriyyələrini “Xalqların sərvəti” əsərində əks etdirməklə, iqtisadi inkişafın yolunu əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsində, vergi dərəcələrinin azalmasında, çoxnövlü vergi sisteminin ləğv edilməsində görmüşdür. A.Smith (1723-1790) iqtisadiyyatın “Görünməyən əllə” idarə edilməsini, tələbə uyğun təklifin formalaşmasını, rəqabət zamanı yüksək gəlir göstərərək inkişafa nail olmağı hələ XVIII əsrdə yazırdı. Rəqabət olan yerdə yüksək xidmət və keyfiyyətin olduğunu qeyd edən A.Smith dövlətə obyektiv qanunlar qəbul edərək, xalqların, əhalinin varlanmasını təmin etməyi məsləhət görmüşdür. Bütçə və vergi ilə bağlı nəzəriyyələrində aparılan siyasətin istiqamətlərində A.Smit vergilərin azaldılmasında görsə də, digər nəzəriyyələrlə bəzən eyni fikirli olmuşdur.(26)

Ənənəvi iqtisadi nəzəriyyəyə əsasən, dövlət xərclərinə uyğun, vergilərlə bütçə tarazlaşdırılmalıdır. İqtisadiyyatın özündəki tarazlıq bütçə qeyri-tarazlığı ilə pozulmamalıdır. Bütçə kəsiri və iqtisadi artım, real tarazlığa və ya iqtisadi tarazlığa təsir göstərə bilməz. Ənənəvi bütçə tarazlığı və ya bütçə-vergi siyasəti vasitəsilə bütçə kəsirinin maliyyələşdirilməsi formaları da verilir.

1. Pul emissiyası;

2. Borclanma

İkincisi, bütçə kəsirinin borclanma ilə təmin edilmədiyini fərz edək. Borclanma investisiya kimi istifadə olunduqda, investisiya və yığım normasını dəyişir. Lakin, başqa məqsədlərə istifadə olunduqda, iqtisadiyyatın real istehsal normasına təsir etmir. Ancaq, faiz həddi dəyişərək yeni bir tarazlıq yaradır.

Göründüyü kimi, ənənəvi bütçə-vergi siyasətində, dövlətin tarazlığının qorunması çox vacibdir. Əgər dövlət milli gəlirinə təsir etmək istəyirsə, əmək təklif və tələbini, məcmu istehsalı dəyişdirəcək səviyyəyə çatdırmalıdır. Məcmu məhsulun artımına təsir edən texniki inkişafa, əhali artımına bütçə-vergi siyasəti vasitəsilə nail olunmadığından, ənənəvi vəzifələri yerinə yetirən və bu xidmətlərin maliyyələşdirilməsini iqtisadi fəaliyyətə təsir etməyəcək səviyyədə, vergilərlə təmin edə bilən, kiçik həcmli, lakin, tarazlı bütçə-vergi siyasəti,

ənənəvi büdcə-vergi siyasəti tələblərinə və ənənəvi iqtisadi nəzəriyyəyə uyğundur.(18)

Keynsçi büdcə-vergi siyasəti, Keyns nəzəriyyələrində öz əksini tapmışdır. Bu siyasət iqtisadi təhliləsaslanır. Keynsə görə, fərdlər yalnız öz yaşamları üçün pul qazanmırlar, onlar digər məqsədlər üçün də pul qazanmağa çalışdıqlarından, faiz dərəcəsi (vergi faizi, kredit faizi də s.) vasitəsilə iqtisadiyyatın pul və istehsal bölmələri bir-birinə bağlanır. İnvestisiya-yığım balansı ilə pul təklif və tələbi balansı bir-biri ilə əlaqəlidir. Əgər o ən aşağı faiz dərəcəsi ilə həyata keçirilən investisiya mənbələrinin tam istifadə olunmasını təmin edə biləcək həcmdə deyildirsə, onda pul təklifinin artırılması yalnız spekulyativ məqsədlər üçün istifadə edilən pul miqdarını artıracaq, gəlir normasını isə artırmayacaq.

Ümumiyyətlə, Keynsçi nəzəriyyənin ənənəvi nəzəriyyədən fərqi üç nöqtədə müəyyən edilir. Ənənəvi iqtisadi nəzəriyyədən çıxış edənlərin fərziyyələrinə görə, iqtisadiyyatın özlüyündə tam məşğulluğa nail olmasını təmin edən birbaşa nizamlayıcılar, real əmək haqqı elastikliyi, yığım və investisiyaların faiz dərəcəsi pulun yalnız istehlak üçün tələb edilməsidir. Keyns bu üç fərziyyənin doğru olmadığını qeyd edərək, əmək haqqının və faiz dərəcəsinin elastik olmadığını, iqtisadiyyatın özbaşına buraxılırsa, ancaq aşağı səviyyəli bir tarazlığa nail olunacağını, mənbələrin tam istifadəsinə nail olmaq üçün pul təklifini tənzimləyən pul siyasətilə yanaşı, büdcə gəlirini ayırmağa yönəlmiş bir maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsinin vacibliyini irəli sürmüşdür.

Keyns nəzəriyyəsinə əsaslanan büdcə siyasətinin həyata keçirilməsi istiqamətləri çox geniş və çox tərəflidir. Zəif inkişaf etmiş ölkələrdə Keynsçi büdcə siyasətinin həyata keçirilməsi və fəaliyyət göstərməsi mümkün deyil. Belə ki, Keynsçi təhliləsasən məcmu tələbdəki artımın istehsalı və bilavasitə məşğulluğu artıracağı, vəsait mənbələrinin tam istifadə olunmasını təmin edəcəyi fikirlər var. Çünki bu fikirlərin əsasında təklif şərtlərinin elastikliyi

dayanır. İstehsal normasındakı azalma və bunun da nəticəsində meydana çıxan işsizliyin səbəbi faydalı tələbin aşağı olmasıdır.

Büdcə siyasəti, büdcə kəsiri vasitəsilə məcmu tələbdəki bu azlığı qaydaya salır və iqtisadiyyatı tam məşğulluğa cəlb edir. Halbuki az inkişaf etmiş ölkələrdə işsizliyin səbəbi məcmu tələbin aşağı səviyyədə olması deyil, iqtisadiyyatda mövcud investisiya bazarının hərəkətə gətirə biləcəyi əməyin həcmindəki artıqlığıdır. Yəni, bu ölkələrdə investisiya qoyuluşu və yaxud investisiya imkanları az, işçi qüvvəsi isə həddindən artıq çoxdur. Bu baxımdan da, yuxarıda müəyyən etdiyimiz büdcə-vergi siyasəti, kəsinin maliyyələşdirilməsi ancaq məcmu tələbin artırılmasına yol açır. Bu da inflyasiyalı tənəzzülü meydana çıxarır.(22)

Büdcə hüququnun prosesual normaları maddi normalara münasibət də təbii, xidmətə daxil xarakter daşıyır. Lakin bu xüsusiyyət heç də onun əhəmiyyətini azaltmır, çünki onlar maddi normaları düzgün tətbiq edilməsini təmin edirlər. Prosesual normaların fərqləndirici xüsusiyyətləri onların prosedural xarakter daşmasıdır. Bu normalar büdcə prosesini – büdcənin tərtibi, müzakirəsi, təsdiqi, icrası və icrasına haqqında hesabatların tərtib edilməsi ilə əlaqələndirirlər.

Büdcə prosesinin qarşısında aşağıda sadalanan mühüm vəzifələr durur:

- qarşıda duran məqsədlərə nail olmaq üçün bütün maddi və maliyyə ehtiyatlarının maksimumaşkare edilməsi;
- ayrı-ayrı vergi növləri və digər ödəmələr üzrə büdcə gəlirlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- büdcə üzrə nəzərdə tutulmuş ümumi dövlət əhəmiyyətli tədbirlərin fasiləsiz olaraq maliyyələşdirilməsi baxımından məqsədlə büdcə xərclərinin təyini edilməsi;
- iqtisadiyyatda mövcud inflyasiya tendensiyalarının aradan qaldırılmasının avəmillipul vahidinin dayanıqlılığını təmin edilməsinə istiqamətlanmış maliyyə siyasətinin ümumi proqram ilə büdcənin uyğunlaşdırılması;
- iqtisadi cəhətdən özünü doğrultmuş mənbələr hesabına büdcə kəsirinin azaldılması və aradan qaldırılması;

- iqtisadi regionlar, təsərrüfatlar arasında büdcə gəlirlərinin yenidən bölüşdürülməsi və məsivəni təsəvvür etmək üçün müxtəlif səviyyəli büdcələrin balanslaşdırılması məqsədilə büdcəni tənzimləmənin həyata keçirilməsi;
- perspektiv büdcə proqnozlaşdırılmasının səmərəliliyinin artırılması;
- hüquqi və fiziki şəxslərin maliyyə fəaliyyətinin ticarətində yaranan öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üzərindən əzərin həyata keçirilməsi.

Hal-

hazırda büdcə quruculuğunda əsas problem mərkəz və regionlar arasında yaranan büdcə münasibətləridir. Büdcələr arasında münasibətlər əsasən aşağıdakı prinsiplər əmələ gətirənə əsaslanır:

- büdcə sisteminin səviyyələri üzrə gəlirlərin və xərclərin bölüşdürülməsi və öhdələndirilməsi;
- bələdiyyələrin və AR subyektlərinin büdcə hüquqlarının bərabərliyi;
- bələdiyyələrin və AR subyektlərinin minimal büdcə təminatı səviyyəsinin bərabərləşdirilməsi;
- dövlət büdcəsi ilə qarşılıqlı münasibətdə aşağı səviyyəli büdcələrin bərabərliyi;
- müxtəlif səviyyəli büdcələrin müstəqilliyi.

Fikrimizcə, hazırda fəaliyyətə daxil olan büdcələr arasında münasibətlər sisteminin əsas çatışmamazlıqlarından biri regionların büdcə təminatının görkəskini differensiasiyasını, vergi ödəmələrinin toplanmasının yüksəldilməsinin real stimullarının olmamasını, regional büdcə vəsaitlərinin, o cümlədən, transferlər formasında əldə olunan vəsaitlərin qeyri-səmərəli istifadəsinə aid təməllərdir.

Büdcələr arasında münasibətlərin təkmilləşdirilməsi üçün əlaqələndirilmiş transferlərin, yəni konkret məqsədlər üçün istiqamətlənmiş və mərkəzlə regionlar arasında razılaşdırılmış transferlərin artırılması tək kifayət deyil, daha məqsəd uyğun olardı. Əlaqələndirilmiş transferlər –

hökumət və subyektlərin icra edici hakimiyyət orqanları arasında bağlanmış vəsaitlərin məqsədli istifadəsi üzərində ciddi əzərin aparılmasının əzərdə tutan müqavilələr əsasında tədqid edilən transferlərdir. (31)

Qeyri-

məqsədlitransfertlərinvəayırmalarınsəviyyəsininaşağıdakıparametrlərdənasılılığınitəyin
netməktəklifolunur:

- mərkəzihakimiyyətorqanlarıtərəfindənnəzarətüçünregiondabüdcəprose
sininaçılığı;
- mərkəzivəyerli(bələdiyyə)büdcəvəsaitlərindənistifadənin səmərəliliyi;
- büdcəgəlirlərininsəfərbərliyəalınmasının gücləndirilməsiüzrəregiondahəyatakeçi
riləntədbirlərin səviyyəsi;
- regionalhakimiyyətorqanlarınınözərazilərindəndövlətproqramlarınınreallaşdır
ılmasında iştirak səviyyəsi;
- dövlətqanunvericiliyinəmələdilməsi.

Maliyyəilərzindəqanunverici, icraedicihakimiyyətvəyerliidarətməorqanları
müvafiqbüdcəqanunundadəyişikliklərvəəlavələretmədənxərclərinartırılmasına,yaxu
dgəlirlərinazaldılmasına səbəbolacaqheçbirqərarqəbulədəbilməzlər.

AzərbaycanRespublikasınınqüvvədəolanqanunvericiliyinəsasənregiona
lbüdcələringəlirhissəsimoəhkəmləndirilmişvətənzimləyicigəlirlərdən,kreditresurslarının
svensiyavəsubsidiyalarındanibarətdir.

Möhkəmləndirilmişgəlirlər-

müvafiqbüdcəyətamhəcmdədaxilolangəlirlərdir.Məsələn,ARqanunvericiliyinə
sasəndövlətbüdcəsinəhüquqişəxslərinəmlakvergisi,yerlibüdcələrəisəfizikişəxslərinə
mlakvergisimoəhkəmləndirilmişdir.

Büdcələrarası münasibətlərdə mövcud çatışmamazlıqların
aradanqaldırılmasıüçünəşağıdakıtədbirlərinhəyatakeçirilməsiniməqsədəmüvafiqdir:

- regional(ərazi)büdcələrininsəmərəlifəaliyyətininyüksəldilməsvəregionalmaliy
yəninsəğlamlaşdırılması;
- dotasiyaləşdirmanınvə dotasionalərazilərin sayınınixtisarı;
- qarşılıqlı maliyyəaxınlarınınminimallaşdırılması;
- ayrılanvəsaitlərin təyinatlılığıvəregionlartərəfindənonlarınistifadəsiüzərində nəzarəti
nəvəməsuliyyətingücləndirilməsi;

- ərazilərin seçmə investisiya landirılması mexanizminin yaradılması;
- ayrı-ayrı proqram və layihələrin həyata keçirilməsi üçün dövlət büdcəsi ilə yerli (bələdiyyə) büdcələrin vəsaitləri hesabına müştərək maliyyələşdirilməsi rejimindən istifadə;
- AR subyektlərinin dövlət hakimiyyət və yerli idarəetmə orqanlarının nəzərinə vergi potensialının və istehsal həcmi artırılmasında marağını yüksəldilməsi.

Ümumiyyətlə, büdcə tələbatlarının gücləndirilməsi, gəlirmən bələrinin möhkəmləndirilməsi, aşağı səviyyəli büdcələrə maliyyə yardımının göstərilməsi xərçəlahiyyətlərinin sərhədləşdirilməsi və büdcə sisteminin səviyyələri arasında məsuliyyət əsaslanmalıdır.

Dövlət vergiləri–

məcburi ödəmələr formasında ictimai məhsulun bir hissəsinin tutulması vasitəsilə dövlət maliyyəsinin formalaşmasının əsas mənbəyidir. İqtisadi

mədəniyyət üçün sürükün vergiyə cəlb etmə bütündə dövlət sistemlərinə məxsusdur.

Azad bazar iqtisadi sisteminin planlı iqtisadi sistemindən əsas fərqli xüsusiyyət iqtisadi resursların bölüşdürülməsi üsulundadır. Azad bazar şəraitində fərdlər resursları məhsul istehsal etmək və ya xidmət göstərmək üçün əldə edirlər, sonra isə onlar mənfəət əldə etmək imkanını qazanırlar. Planlı

iqtisadiyyat şəraitində isə bütün istehsal fəaliyyətləri

komanda sistemi əsasında hökumət tərəfindən qarşıya qoyulmuş vəzifələrinə yerini yetirilməsinə istiqamətlənir. Azad bazar sistemi şəraitində hökumət xərclərinin maliyyələşdirilməsi deməkdir ki, təmənilə ölkə və təndəşlərinin və müəssisələrdə çalışanların vergiyə cəlb edilməsi hesabına həyata keçirilir. Komanda sistemi şəraitində isə əksinə, bütün istehsal imkanları vəsaitləri dövlət müliyyəti obyektləri hesab edilir və əldə edilən məhsulların bölüşdürülməsi isə birbaşa olaraq hökumətə tapşırıq və nəzarət altında həyata keçirilir. Lakin bu odəmək deyildir ki, komanda sisteminə vergilərin oxidi. Burada da onların mövcudluğu zəruri idə və insanların bəzi fəaliyyət növləri üzərində nəzarətə tikimi çəxişetməklə bərabər, həmçinin də dövlət büdcəsinin gəlir hissəsinin böyük əksəriyyətini təşkil edirdi. İnzibati iqtisadiyyatdakı vergi sistemi bazarın əsas xüsusiyyətləri şəraitində fəaliyyət göstərən vergi sisteminə köklü surətdə fərqlənir. Ona görə də bugün Azərbaycan Respublikasında vergiyə cəlb etmədəngəlirlərin əldə edilməsinin uyğun mexanizmini

ntəşkil edilməsi birincisi də rəcəliməsə ləkimi qarşıdadurur. (31)

Vergilə müxtəlif dövrlərdə vətəni müxtəlif ölkələrdə müxtəlif füsullarla toplanılır. Bir qayda olaraq hakimdairələr regionavəya əraziyə hər hansı bir xərac növünü müəyyən etməklə, burayavergiləri toplayan insantəyin etməklə onutəlimatlandırır dılar. Belə bir sistem onulanət icələ nirdiki, öz gə ciblərinə girməklə hüququolan vergitoplayıcıları hökumətintələ bətdiyindən daha çox vəsait toplamağa çalışır dılar. Busəbəbdəndə vergilə tarixdə həmişə ədalətsizliklə müşayiət olunurdu.

Xalqarasında vergitoplayıcıları nadarəğ bətlə bəslənilmirdi. Vergitoplamaqçəti n bir proses olduğundan və işçi qruppusaxlamaq tələ bətdiyindən bəzi ölkələrdə dövlət vəsaitlərinə qənaətlənmə məqsədilə vergiləri toplamaq hüququ auksiona çıxarılır dı. Ənyüksək qiymət verən vergitoplamaq hüququ qazanır dı və «iltizamçı» adlanırdı. Təbiidir ki, həmin vergi iltizamçıları öz xərclərini ödəməklə və səçdi kləri fəaliyyətə növdən mən fə t ə l d ə t m ə k məqsədilə öz vəzifələrinin yerinə yetirilməsinə məsuliyyət lə yanaşır dılar.

Tarixdə nə məlumdur ki, bir çox şəhərlər qaladivarları ilə əhatə olunurdu. Lakin b utəkcə düşməndən qorunmaq üçün edilmirdi. Məsələn, Parisi vergi iltizamçıları onların nəzərindən heç kimin yayına bilməməsi üçün divarları hörmüşdülər. Vergi iltizamçıları ilə ola n fransızın qilabı onların bir çoxunun ölümü ilə qurtardı. Onların arasında böyük fransız kimyaçısı və 23 ilər zində ölkən in baş iltizamçısı olmuş Lavuazyedə var idi.

Ona görə də bugün, əgər dövlət ədalətli vergitoplamaq məqsədilə səmərəli vergi sisteminə malik olmaq istəyirsə, onda əhalinin heç bir qrupu digərinə nisbətəndə daha ağır vergiyükü daşımamalıdır. Buzaman əhali arxayın olmalıdır ki, toplanmış vergilə səm ə r ə l i istifadə olunur. Yəni, ölkə əhalisi vergilərdən əldə edilmiş vəsaitin hər xərcləndiyini bilməli dir.

Beləliklə, vergi sisteminin səmərəli işləməsi və hömətinqarşısında duran vacib məsələrin həllini təmin etməsi üçün aşağıdakı nəzəri tələblərin həyata keçirilməsi təmin edilməlidir:

- Vergi sistemi hökumətə zərurigəlirlər gətirməlidir.

Sənayecəni inkişaf etmiş bir sıra dövlətlə rələmürəkkə bictimai quruluş əmalikdir lər ki, onların hökumətləri ictimai həyatda fəaliştiraketməyə yəni özyaşayışlarını təmin etməki mkanı olmayan vətəndaşlar ə köməklik göstərmək, iqtisadiyyatın geridə qalması sahələrinə, Mi

İliqtişadiyyatın öncü listiqamətlərinin inkişafın ayardımçı olmaq məcburiyyətindədirlər. B undan əlavə bu ölkələrin hökumətləri adətən bir sıra ekoloji, kommersiya, təhsil və digər p roqramları maliyyələşdirirlər.

Qeydetdiyimizi kimi, müəyyən edilmiş qaydada tutulan vergi, yığım, rüsum və digər ödəmələrin məcmusu vergi sisteminin formalaşdırır. Bu sistemin əsas prinsiplərində n bir vergiyə cəlb etmənin birdəfəliliyi dir. Yəni vergiyə cəlb etmənin qanunvericiliklə mü əyyən olunmuş dövründə bir obyektə yəni vergin övü z rə birdəfə vergiyə cəlb edilə bilər. (27)

Azərbaycanda vergi sistemi üç pilləlidir: dövlət vergiləri, Naxçıvan MR vergiləri v əyerli (bələdiyyə) büdcələrə ödənilən vergilər.

Vergi Məcəlləsinə əsasən qədar vergi sisteminin fəaliyyət təcrübəsi bəzi çatışmamazlıqların mövcudluğunu aşkar etmişdir. Bunlara aşağıdakılardan aid etmələr:

- Vergilərin hesablanması metodikasının mürəkkəbliyi. Xüsusilə əvvəlki dövrlərd ə mühasibat korpusunun potensialı aşkar olaraq vergi sisteminin tələblərinə cavab v ər mirdi. Bu isə öznövbəsində vergilərin hesablanmasında və ödənilməsində çoxlu sayda qanun pozuntularına səbəb olurdu.

- Vergi sisteminə sətibar ilə fiskal xarakter daşıyırdı. Onun stimullaşdırıcı rolunu azalmışdı r və müəssisələrdə istehsalın s əmərəliliyinin artmasına, məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsinə, istehsal məsələlərinin yüksək texnik səviyyədə həll edil m əsinə maraqlı deyildi.

Birbaşa vergilər arasında yalın müəssisələrin maliyyə- t əsərrüfat fəaliyyətinin son nəticələrinə əsasən hesablanan mənfəət vergisi böyük əhəmiyyət k əsb edirdi. Əmlak və resurs ödəmələrinə bədcə g əlirlərinin formalaşdırılmasında, nədə t əkrar istehsal proseslərinin stimullaşdırılmasında əhəmiyyətli rol oynayırdı.

Fikrimizcə, yuxarıda sadalanan prinsipləri ay rı vergin övlərinin reallaşma mexanizminin intamsisteminin formalaşdırmağa imkan v ər ə bilər. Eyni zamanda bədcə- vergisi siyasətinin səmərəliliyini artırmaq üçün busahəyə aid olan qanunlarında hədəmük ə mmələnməsinə imkan yaradar.

1.2 İqtisadiyyatın dövlət tənzimləməsinin həyata

keçirilməsində maliyyə siyasətinin rolu

Dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi maliyyə, kredit alətləri vasitəsilə həyata keçirilərkən bu istiqamətdə dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi məhduddur və iqtisadiyyatda dövlətin aktiv iştirakını nəzərdə tutur. Dövlət məqsədyönlü struktur dəyişikliyi aparır, investisiya, sosial siyasət həyata keçirir, yanacaq-enerji resurslarına və zəruri istehlak məhsullarına və sosial əhəmiyyət kəsb edən xidmətlərə qiymətləri tənzimləyir. Qeyd edək ki, iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin metodları isə çoxcəhətlidir. Bununla belə, bu mexanizmlərdən ən geniş yayılmışları aşağıdakı formada təsnifləşdirilmişdir:

1. Dolaylı metodlar - bunlar iqtisadi tənzimləmə metodları olub vəhdət halında tətbiqi başadüşülür.
2. Birbaşa tənzimləmə metodları - bunlar inzibati-amirlik qaydasında olduğu kimi dövlətin iqtisadiyyata daha yaxından müdaxiləsini nəzərdə tutan tənzimləmə metodlarıdır.

Birbaşa tənzimləmə metodundan fərqli olaraq iqtisadi tənzimləmə metodları təsərrüfat subyektlərinə fəaliyyət sərbəstliyi verir, sərbəstlik imkanlarını genişləndirir. Bunlar dövlətin iqtisadi siyasətinin əsasını ifadə edir. Bu metodlar silsiləsinə aşağıdakılar aiddir (13, 9):

1. Dövlətin maliyyə-kredit siyasəti
2. Dövlətin büdcə-vergi siyasəti
3. Dövlətin büdcə xərcləri və gəlirləri siyasəti
4. Dövlətin idxal-ixrac siyasəti (*xarici iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsi*)
5. Dövlətin valyuta siyasəti
6. Kapital hərəkəti balansı

Vergilər iqtisadiyyata təsir edən, iqtisadi inkişafa stimül yaradan, maliyyə iqtisadi sisteminin bir hissəsi olmaqla dövlətin iqtisadi tənzimlənməsinin əsas

aləti kimi çıxış edir. Dövlət ölkənin vergi sistemini yaratmaqla müəyyən maliyyə siyasətinin məqsədləri üçün ondan istifadə etməyə çalışır. Bununla əlaqədar olaraq vergi siyasəti maliyyə siyasətinin nisbətən müstəqil istiqaməti kimi formalaşır (13,8).

Bəzi inkişaf etmiş ölkələrdə tətbiq olunan birbaşa və vasitəli vergilərin nisbəti haqqında məlumat aşağıdakı cədvəldə göstərilmişdir.

Birbaşa və vasitəli vergilər (bütün vergilə daxil olmaların nisbətində)

Cədvəl 1.

Ölkə	Birbaşa	Vasitəli
ABŞ	95,5	4,5
Yaponiya	59,6	40,4
Böyük Britaniya	59,4	40,6
Almaniya	42,5	57,5
Fransa	38,1	61,9

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi, w.w.w.maliyye.gov.az/

İqtisadi inkişaf prosesini təmin etmək və böhran hallarını müvəffəqiyyətlə aradan qaldırmaq üçün hər bir ölkənin hökuməti iqtisadiyyata dövlət təsiri sistemində olan bütün üsullardan istifadə edirlər. İkinci Dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə iqtisadi inkişafın üç əsas modelindən istifadə edilirdi ki, onların hər birində iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinə və bu prosesdə vergilərin roluna yer ayrılırdı.

Bu modellərdən birincisi "Liberal" modelidir. Milli iqtisadiyyatın inkişafının liberal strategiyası daha ardıcıl olaraq ABŞ və Böyük Britaniya kimi dövlətlərin hökumətləri tərəfindən həyata keçirilir. Bu ölkələrin hökumətləri iqtisadiyyat subyektlərinə sosial və iqtisadi intizamı saxlamaq üçün minimal zəruri hədd daxilində təsir göstərirlər. Vergi yığımlarının həcmi isə elə minimal həcmdə müəyyənləşdirilir ki, o dövləti özünə xas funksiyaları yerinə yetirmək üçün kifayət edəcək həcmdə maliyyə ehtiyatları ilə təmin etsin.

İkinci model "Planlı-inzibati iqtisadiyyat" modelidir. Onun əsas xüsusiyyəti dövlət tənzimlənməsinin səviyyəsinin yüksək olması, praktiki olaraq bütün müəssisələrin dövlətə məxsusluğu və onların inzibati-amirlik üsulu ilə idarə edilməsidir. İqtisadi inkişafın bu modelində vergilərin rolu çox cüzdür. Hüquqi

şəxslərin mənfəətinin hər bir müəssisə üçün fərdi olaraq müəyyənləşdirilən normativdən artıq hissəsi dövlət büdcəsinə alınır.

Üçüncü modeli isə şərti olaraq "Sürətli inkişaf strategiyası" modeli adlandırmaq olar. Bu modelin İkinci Dünya müharibəsindən sonra Yaponiyada yaradıldığı qeyd edilir. Bu model çərçivəsində daha yüksək artım potensialı olan sahələrin müəyyənləşdirilməsində hökumətin rəhbər rolunu nəzərdə tutan üsullar geniş yayılmışdır. Sürətli inkişaf strategiyasını əsas tutan ölkələrin vergi siyasəti üçün dövlətin iqtisadiyyata təsirinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə xidmət edən məqsədli vergi güzəştlərinin sayının çox olması xarakterikdir. Bundan başqa, vergi yükünün əsas ağırlığı şirkətlərdən fiziki şəxslərin üzərinə keçirilir. Göründüyü kimi sürətli inkişaf strategiyasını əsas tutan ölkələrdə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində vergilərin rolu kifayət qədər yüksəkdir (2, 3).

Yuxarıdakı hər üç modeldə bir cəhət eynidir ki, hətta liberallığı əsas götürən ölkələrdə belə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi mövcuddur. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi dövlətin ona xas olan iqtisadi funksiyaları yerinə yetirməsi ilə bağlıdır. Bu funksiyalardan daha əhəmiyyətliləri aşağıdakılardır:

> iqtisadiyyatın səmərəli fəaliyyət göstərməsinə imkan verən qanunvericilik bazasının yaradılması;

3. iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin təmin edilməsi və milli istehsalın müdafiəsi;

4. gəlirlərin və milli sərvətin ədalətli yenidən bölüşdürülməsi prosesinin təmin edilməsi;

5. milli iqtisadiyyatın strukturunun optimallaşdırılması;

6. iqtisadi dövrlərin milli iqtisadiyyata, iqtisadi artımın stimullaşdırılmasına təsirinin hamarlaşdırılması.

Dövlətin yuxarıda sadalanan bütün funksiyaları bu və ya digər dərəcədə vergitutma sahəsində həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlərdə öz əksini tapır.

Dövlət tənzimlənməsi üsullarını şərti olaraq birbaşa və dolayı üsullara ayırmaq olar. Birbaşa üsullar sərəncamverici münasibətlərə əsaslanır. Vergitutma sahəsində siyasətin də aid olduğu dolayı üsullar isə müəyyən fəaliyyət sahələrində

iqtisadi maraqların yaradılması və ya bu maraqların aradan qaldırılmasını nəzərdə tutur.

Məqsədinə asılı olaraq vergi tənzimlənməsi üsulları dörd qarşılıqlı əlaqəli sahəyə bölünür (12, 13):

- ◆ büdcə-vergi balanslaşdırılması;
- ◆ vergi güzəştləri sistemi;
- ◆ inzibati təsir;
- ◆ sanksiya tədbirləri.

Vergi tənzimlənməsi sistemində birinci qrup üsullar xüsusi yer tutur. Transfərtlər, subsidiyalar, subvensiyalar, dotasiyalar, büdcə kreditləri və digər vasitələrlə yerli büdcələrin gəlir və xərcləri arasında balansə nail olunur. Vergilərin müxtəlif səviyyəli büdcələrə daxil olması balansın gözlənilməsində mühüm rol oynayır.

İnzibati təsir üsullarından istifadə edilməsi isə dövlətin müəyyən iqtisadi proseslərə nəzarətini təmin etmək məqsədini güdür.

Vergi tənzimlənməsinin mühüm üsulları kimi vergi güzəştləri və vergi sanksiyaları çıxış edirlər. Bu alt sistemlərin optimal şəkildə bir-birinə uyğunlaşdırılması vergitutmanın çevikliyi, son nəticədə isə vergi siyasətinin səmərəliliyini təmin edir. İntestisiya proseslərinin, xarici iqtisadi fəaliyyətin vergi stimullaşdırması iqtisadiyyatın strukturunun yenidən qurulmasına müsbət təsir göstərir. Güzəşt və sanksiyalar sistemi vasitəsilə cari vergi düzəlişləri zərurətini təkrar istehsal proseslərinin dinamik xarakteri tələb edir. Çox vaxt mövcud iqtisadi reallıq qanunvericilik qərarının qəbul edilməsi anından əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir.

İqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış güzəştlər sistemi vasitəsilə həyata keçirilən vergi tənzimlənməsi yeni rəqabətə davamlı məhsul buraxılışı zamanı, texniki proseslərin modernləşdirilməsi zamanı yaranan maliyyə itkilərini kompensasiya edən strateji xarakterli qarşılıqlı əlaqəli vergi güzəştləri kompleksidir. Vergi güzəştləri sisteminə bir sıra güzəştlər aiddir. Bunlara misal olaraq avans

öhdənişlərin ləğv edilməsini, verginin ödənilmə müddətinə möhlət verilməsini, vergi öhdəliyinin azaldılmasını və s. göstərmək olar.

Dünya təcrübəsi tənzimləmə məqsədi ilə vergi güzəştlərindən istifadənin bir sıra prinsiplərini işləyib hazırlamışdır. Bu prinsiplər əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

7. vergi güzəştlərinin tətbiqi seçim xarakteri daşımır;

8. investisiya güzəştləri yalnız dövlət investisiya proqramlarının və istehsalın müəyyən edilmiş həcmnin yerinə yetirilməsini təmin edən vergi ödəyicilərinə verilir;

9. vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi dövlətin iqtisadi maraqlarına zərər vurmamalıdır;

10. vergi güzəştlərinin tətbiqi qaydası qanunla müəyyən edilir.

İqtisadiyyatın dövlət vergi tənzimləməsinin digər mühüm elementi vergi sanksiyalarıdır. Vergi sanksiyaları sisteminə cərimələr, penyalar və s. daxildir. Vergi sanksiyaları tənzimləmə prosesində ikili rol oynayırlar. Əvvəla onlar vergi öhdəliyinin yerinə yetirilməsini təmin edirlər, çünki bu öhdəlikləri yerinə yetirməyənlərə sanksiyalar tətbiq olunur. Digər tərəfdən isə onlar təsərrüfat subyektlərini öz fəaliyyətlərində təsərrüfatçılığın daha səmərəli formalarından istifadə etməyə istiqamətləndirirlər.

Beləliklə vergi tənzimlənməsinin əsas alətlərinə nəzər yetirərkən qeyd etmək olar ki, öz xarakterinə görə iqtisadiyyatın vergi tənzimlənməsi stimullaşdırıcı və qabağını alan ola bilər.

Vergi tənzimlənməsinin üsulları işləyib hazırlanarkən onun sosial nəticələrinin nəzərə alınması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hal-hazırda investisiyaların vergi stimullaşdırılması sistemi və onun geniş təkrar istehsal prosesi ilə əlaqələndirilməsi əsas diqqət obyektidir.

Vergi tənzimlənməsinin ən perspektivli üsullarından biri investisiya vergi kreditidir. Kredit verilən investisiya istiqamətləri əsasən aşağıdakılardır:

>ixracı əvəz edən istehsal sahələri;

>elmi-tədqiqat, təcrübə-konstruktor işlərinin aparılması üçün avadanlıqlar;

>iqtisadi ehtiyaclarının ödənilməsi üçün avadanlıqlar, sənaye robotları, texniki informasiya sistemlər və s.

Belə kreditlərin verilməsi investisiya proseslərinə operativ düzəlişlər etmək imkanı verir. Ancaq onların reallaşdırılması üçün investisiya vergi kreditinin verilməsi barədə müqavilənin şərtlərinin hüquqi təminat mexanizmi yaradılmalıdır. Nəzərdə tutulur ki, vergi kreditləri ilk növbədə ixrac üçün işləyən istehsal sahələrinə və dövlətin sosial yönümlü investisiya proqramlarını həyata keçirən istiqamətlərə verilməlidir. Bu işlərin həyata keçirilməsi üçün dövlət tərəfindən uzunmüddətli və dayanıqlı xarakter daşıyan xüsusi hüquqi təminatlar verilməlidir.

Müasir şəraitdə vergi tənzimlənməsi mexanizmlərinin inkişafının əsas şərtlərindən biri fərdi vergi güzəştlərinin sayının azaldılması hesabına vergi tənzimlənməsinin optimallaşdırılmasıdır. Vergi güzəştlərinin yeganə sahibi dünya bazarında rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsalçısıdır. Vergi güzəştləri verilməsinin əsas şərti istehsalçıların bazara daxil olmasının start vəziyyətini müəyyənləşdirən amillərdir. Bu amillər istehsalçının yerləşdiyi ərazi, həmin ərazinin təbii-iqlim şəraiti və sairidir. Dövlətin vergi siyasəti onlara mövcud iqtisadi potensialdan müstəqil surətdə istifadə etmək imkanı verməklə ərazilərin inkişafının iqtisadi şəraitini tarazlaşdırmağa yönəldilməlidir.

Bazar iqtisadiyyatının inkişafına təsiri nöqtəyi nəzərdən vergilərin rolunun öyrənilməsi makroiqtisadi səviyyədə təsərrüfat münasibətlərinin dövlət tənzimlənməsi mexanizmində vergilərin dörd əsas funksiyanı yerinə yetirdiyini söyləməyə əsas verir. Bu funksiyalar aşağıdakılardır (2,3):

11. fiskal;
12. stabilləşdirici;
13. tənzimləyici;
14. birləşdirici.

Fiskal funksiya vergilərin əzəli funksiyasıdır və vergiqoyma nəzəriyyəsində kifayət qədər öyrənilmişdir. Bütün tədqiqatçılar tərəfindən bu funksiya konkret şəxslərin və təsərrüfat subyektlərinin gəlirlərinin bir hissəsinin dövlətin xeyirinə özgəninkiləşdirilməsi kimi şərh edilir.

Fiskal siyasət dövlət xərcləri və vergi ilə bağlı olan tənzimləmə sistemidir. Bu siyasət xeyli dərəcədə hökumət xərclərinin, yəni dövlət idarə və orqanlarının, institutlarının saxlanması və s. dinamikasından asılıdır.

Məzmununagörəfiskalsiyasətavtomatikvədiskresionfiskalsiyasətəayrılır.İndiisəfiskal siyasətinməzmununanəzərsalaq:

Cədvəl№1.2.

Fiskalsiyasətinövvləri	Məqsəd	Nəticələr
Avtomatik	Gəlirlərinvəistehsalinhəcmindədəyişilməsi nəticəsində vergidaxilolmalarınınvə dövlətxərclərininavtomatikdəyişilməsinintəmin edilməsi	İqtisadi tənəzzüldövründəhəttap roqressivvergidərəcəritətbiqed ilməsinəbaxmayaraq gəlirlərinazal ması
Diskresion	İqtisadi tsiklin nəticələrininyumşaldılması:ist ehsala,sosialsferayaəlavəvə dövlətvəsaitlərininq	Həmmənfi,həmdəmüsbətnəticəl ərgöslənilir.

Dövlətin əmtəə və xidmətlərin alışı təşkil etməsi həm dövlətin zəruri tələbatını ödəyir, həm də bazarın tənzimlənməsinə xidmət edir. Bir sıra inkişaf etmiş ölkələrdə dövlət sifarişləri milli məhsulun 1/5-ə qədərini təşkil edir.

Vergilərin tənzimləyici funksiyasından dövlət öz iqtisadi siyasətində daim fəal surətdə istifadə edir. Bir-birinin ardınca həyata keçirilən vergi islahatları dövlətin sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına təsir göstərmək cəhdinə əyani sübutdur.

İstehsalçıların investisiya fəallığı ilə vergi dərəcəsi arasındakı asılılığı öyrənməyə yönəldilən Laffer nəzəriyyəsində vergilərin artırılmasının həddinin olduğu göstərilir. Həmin həddin aşınması investisiya fəallığını, həm də büdcə gəlirlərini azalda bilər.

Vergitutmanın birləşdirici funksiyası ötən əsrin sonlarında dövlətin xarici ticarətin və xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafına iqtisadi təsiri sahəsində tənzimləyici

funksiyanın bir istiqaməti kimi ortaya çıxmışdır. Onun meydana çıxmasına əsas səbəb müasir mərhələdə dünya təsərrüfat sisteminin inkişafının ən səciyyəvi xüsusiyyəti ilə, yəni milli iqtisadiyyatların qarşılıqlı asılılıq proseslərinin güclənməsi və təsərrüfat həyatının hərtərəfli beynəlmilləşməsi ilə bağlıdır. Vergilər ərazi, təsərrüfat və siyasi maraqlarla bir-biri ilə bağlı olan dövlətlər üçün vahid iqtisadi məkanın formalaşmasının bir alətinə çevrilirlər.

Təcrübədə vergilərin birləşdirici funksiyası ölkələr arasında gömrük maneələrinin, ikiqat vergiqoymanın aradan qaldırılması barədə iki və çoxtərəfli sazişlərin bağlanması yolu ilə həyata keçirilir. Bu proses milli vergi sistemlərinin uyğunlaşdırılması istiqamətində işləri sürətləndirir.

Avropa və dünya bazarında vergitutmanın vəziyyətinin təhlili belə bir nəticəyə gəlməyi əsas verir ki, hər bir ölkənin vergitutma sahəsindəki problemlərinə dünya birliyinin vergi siyasətinin inkişafı ilə qarşılıqlı əlaqədə baxılmalıdır. Vergilərin birləşdirici funksiyası milli vergi siyasəti işlənilib hazırlanarkən digər ölkələrdəki vergi iqlimi, vergi dərəcələri kimi xarici amillərin nəzərə alınmasının zəruriliyində özünü büruzə verir.

Vergilərin stabilləşdirici funksiyası öz inkişafını vergi sistemlərinin cəmiyyətdə sosial sabitliyi təmin etmək vəzifəsində tapmışdır. XX əsrin ortalarında iqtisadçılar və politoloqlar arasında belə bir fikir formalaşmışdı ki, səmərəli sosial müdafiə şəbəkəsinin yaradılması inqilabların qarşısını alır, bazar iqtisadiyyatının həyat qabiliyyətli olmasını təmin edir.

XX əsrin ikinci yarısını iki dövrə bölmək olar ki, bu dövrlərdə vergi siyasətinin xarakteri və vergi vasitələrinin köməyi ilə dövlətin bazar iqtisadiyyatına müdaxiləsinin üsulları kəskin sürətdə dəyişmiş oldu.

Birinci dövr İkinci Dünya müharibəsindən sonrakı dövrləri (XX əsrin 50-70-ci illəri) əhatə edir. Sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələr öz iqtisadi siyasətlərini Keyns nəzəriyyəsinə əsaslanan bazar iqtisadiyyatının dövlət tənzimlənməsinin prinsiplərinə uyğun olaraq qurmağa başladılar. Vergilərin tənzimləyici funksiyası isə öz əksini dövlətin iqtisadiyyatın inkişafının prioritet sahələri hesab etdiyi

istehsal sahələrinin, sosial siyasətin xeyrinə ümumi daxili məhsulun yenidən bölüşdürülməsi mexanizminin təmin olunmasında tapırdı (14, 15).

XX əsrin son 25 ilini əhatə edən dövr isə neokonservativ irəliləyiş dövrü adlanır. Bu dövr iqtisadiyyatın idarə edilməsinin Keyns üsullarının böhranından sonra başlamışdır. Dövlət tənzimlənməsi nəzəriyyəsi və praktikasında makroiqtisadi siyasətin, ilk növbədə, iqtisadiyyatın büdcə və vergi tənzimlənməsi mexanizmlərinin əsaslı surətdə dəyişdirilməsinə yönəldilmiş qlobal dəyişikliklər müşahidə olunmağa başlandı. Ötən əsrin 80-90-cı illərdəki islahatların gedişində praktiki olaraq bazar iqtisadiyyatının vergi tənzimlənməsinin yeni konsepsiyası yaradılmış oldu.

Bazar iqtisadiyyatının vergi tənzimlənməsinin müasir modelinin əsas prinsipləri ötən əsrin 70-ci illərinin sonları, 80-ci illərinin əvvəllərindən başlayaraq formalaşmışdır. Məhz bu dövrdə sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə bazar iqtisadiyyatının tənzimlənməsi üsullarının istiqaməti dəyişdi, dövlət müdaxiləsinin ekstensiv genişlənməsinə sədd çəkildi. Təsərrüfat fəaliyyətinin tənzimlənməsinin və rəqabətin stimullaşdırılmasının bazar mexanizmlərinə üstünlük verilməyə başlandı.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi, biznes fəallığının yüksəldilməsi üçün vergi tənzimlənməsinin aşağıdakı istiqamətlərinə daha çox diqqət yetirilir.

1. Sahibkarların və əhəlinin həm istehsal, həm də elmi-texniki sahələrdə investisiya fəallığını stimullaşdıran vergi üsullarının təkmilləşdirilməsi.

Bütün qərb ölkələrində korporativ vergilərin tutulması zamanı istifadə edilən güzəşt sisteminin əsas elementləri demək olar ki, eynidir. Buraya aşağıdakılar daxildir:

- ◆ maşın və avadanlığın sürətli amortizasiyası,
- ◆ investisiya vergi krediti,
- ◆ elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərinə kapital qoyuluşlarının artımının stimullaşdırılması.

İnvestisiya vergi krediti əsas fondların yeniləşməsinin və genişləndirilməsinin stimullaşdırılmasının səmərəli bir vasitəsidir. Heç şübhəsiz bu güzəşt yeni

mütərəqqi avadanlığın alınması və istismarını, yeni texnologiyaya keçilməsini təşviq edirdi.

Ötən əsrin 50-ci illərinin ortalarından başlayaraq ABŞ-da tədqiqat işlərinin həyata keçirilməsinə vergi güzəştləri tətbiq olunmağa başlandı. Bu, əsasən, elmi-tədqiqat və təcrübə konstruktor işlərinə çəkilən xərclərin vergiyə cəlb edilən gəlirdən çıxılması yolu ilə həyata keçirilirdi. Ötən əsrin 60-cı illərinin sonlarından başlayaraq bu güzəşti Qərbi Avropa ölkələri də tətbiq etməyə başladılar (18, 19).

2. Dövlət büdcəsinə daxilolmaların səmərəli mənbəyi kimi istehlak vergisinin, ilk növbədə əlavə dəyər vergisi üzrə differensasiyanın tətbiq edilməsi.

Vergi siyasətinin bu sahələri arasında müəyyən bir əlaqə mövcuddur. İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlı ölkələr istehsal və elmi-texniki xarakterli investisiyaların həcmnin artırılmasını stimullaşdırmaqla və dolayısı vergi sistemində islahatlar aparmaqla, büdcənin gəlir strukturunda korporativ vergilərin xüsusi çəkisinin azaldılması siyasətini ardıcıl olaraq həyata keçirirlər. Səciyyəvi haldır ki, son iyirmi il ərzində iqtisadiyyatın liberallaşdırılması, bazarın özü-özünü tənzimləməsi və fərdi təşəbbüsün stimullaşdırılması kursu elə bu iki istiqamətdəki vergi siyasətinin hesabına təmin edilir.

1. Vergilərin strukturunda mühüm dəyişiklik edilməklə vergi dərəcələrinin aşağı salınması və vergi güzəştlərinin azaldılması hesabına vergitutma bazasının genişləndirilməsi.

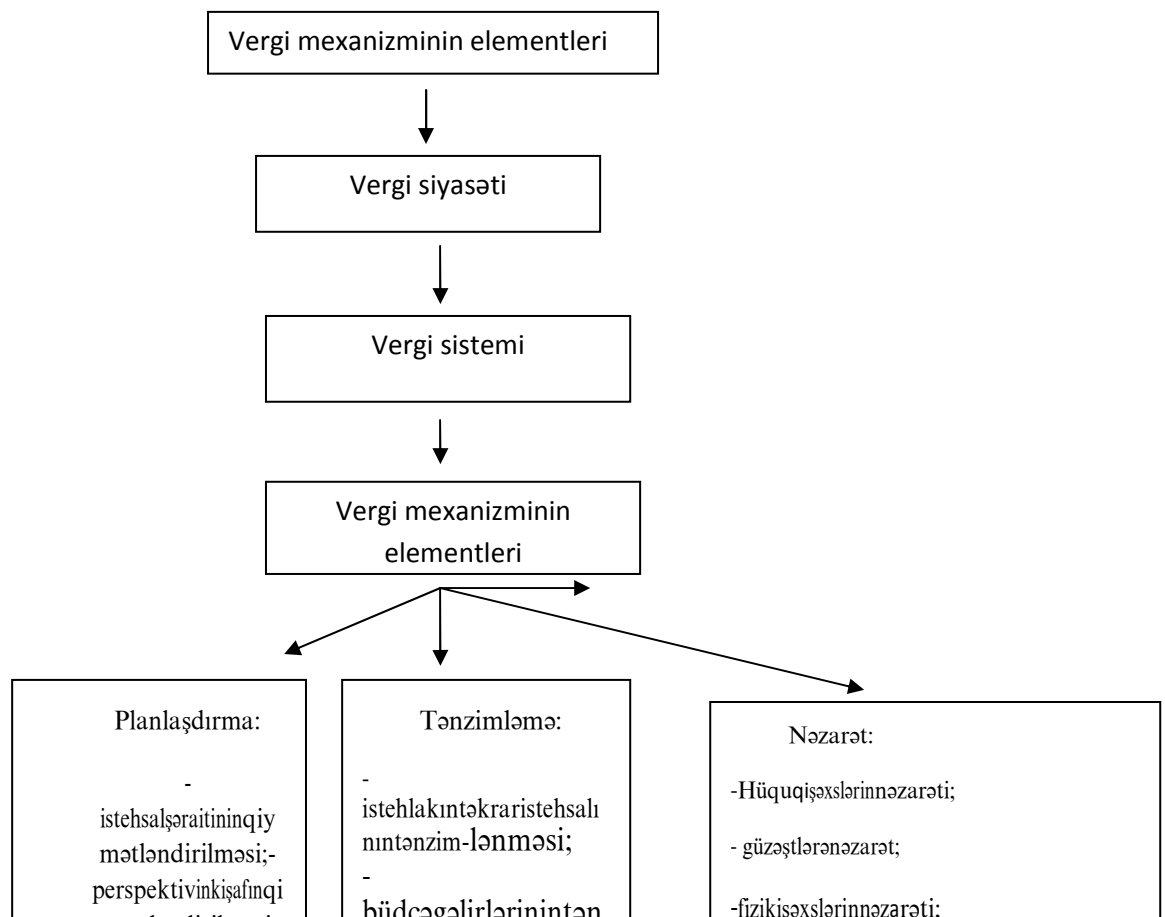
Gəlirlərin vergiyə cəlb olunmasının neytrallığının ardıcıl olaraq yüksəldilməsinin əsasında istehsalın elmi-texniki inkişafının müasir formalarının universallığı və sahələrarası xarakteri durur. Belə ki, XX əsrin 50-70-ci illərində əsas məqsədin istehsalın prioritet sahələrinin inkişafına yönəldilməsi milli iqtisadiyyatın stabil inkişafını və beynəlxalq aləmdə öncül mövqeyə nail olunmasını təmin edirdisə, bu zaman istehsalın bu sahələrində yüksək artımı stimullaşdıran çoxsaylı vergi güzəştlərindən istifadə edilməsi təbii və qaçılmaz idi. Bu zaman bir sahəyə vergi güzəştlərinin verilməsi digər sahələrdə vergi yükünün ağırlaşmasına gətirib çıxarırdı. İstehsalın elmi-texniki inkişafının prioritetlərinin dəyişilməsi ilə sahibkarlıq fəaliyyətinin bütün sahələrində texniki yeniləşmənin və

investisiyalara maliyyə axınının daim təmin edilməsinin maksimum stimullaşdırılması vəzifələri ortaya çıxdı. Bu problemin həllinə gəlirlərin böyük hissəsini vergi ödəyicilərində saxlamaqla və onları bu vəsaitləri investisiyaya yönəltməyə həvəsləndirməklə nail olmağa çalışırdılar. Əgər şirkətlərin gəlirlərinin vergi bazası ardıcıl olaraq genişləndirilirdisə, şəxsi gəlirlərin vergitutma bazasının genişləndirilməsi gəlirin hesablanma metodologiyasının dəyişdirilməsi ilə müşahidə olunurdu (10,15).

Vergisiyasətinin həyata keçirilmə vasitəsi vergi mexanizmidir. Vergisiyasət və vergi mexanizminin vergi nəzəriyyəsi və təkrar istehsal prosesi ilə əlaqəsinə aşağıdakı kimitəsvüretmə kolar: vergilər haqda əlmin nəzəriyyə – vergilərin funksiyası – vergisiyasəti – vergi mexanizmi – vergilərin təkrar istehsal darolu.

Vergi mexanizmi anlayışına aşağıdakı elementlər aiddir: planlaşdırma, tənzimləmə, nəzarət. Bu elementlər arasında qarşılıqlı əlaqə aşağıdakı sxemdə aydın təsvir olunmuşdur.

Sxem 1

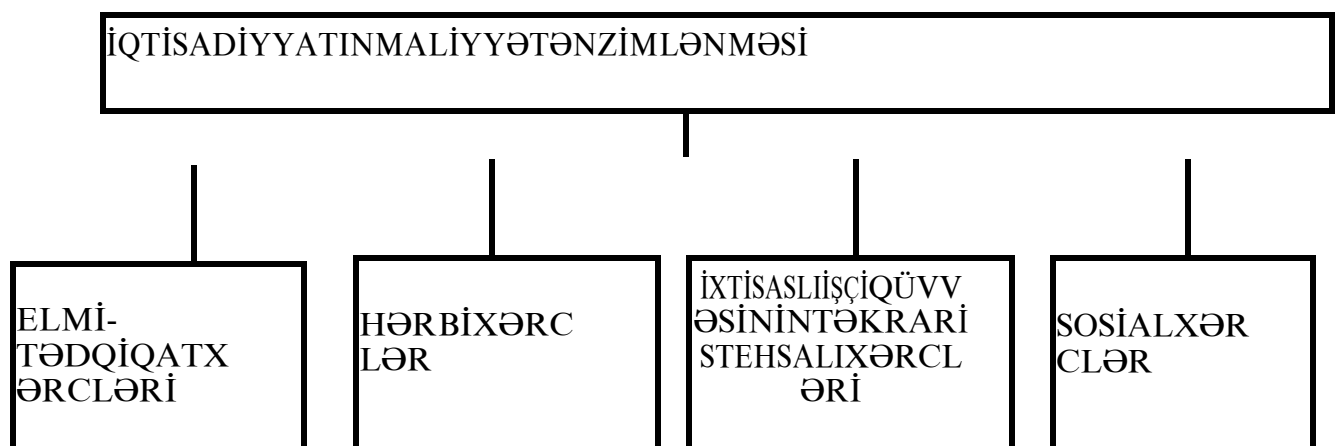

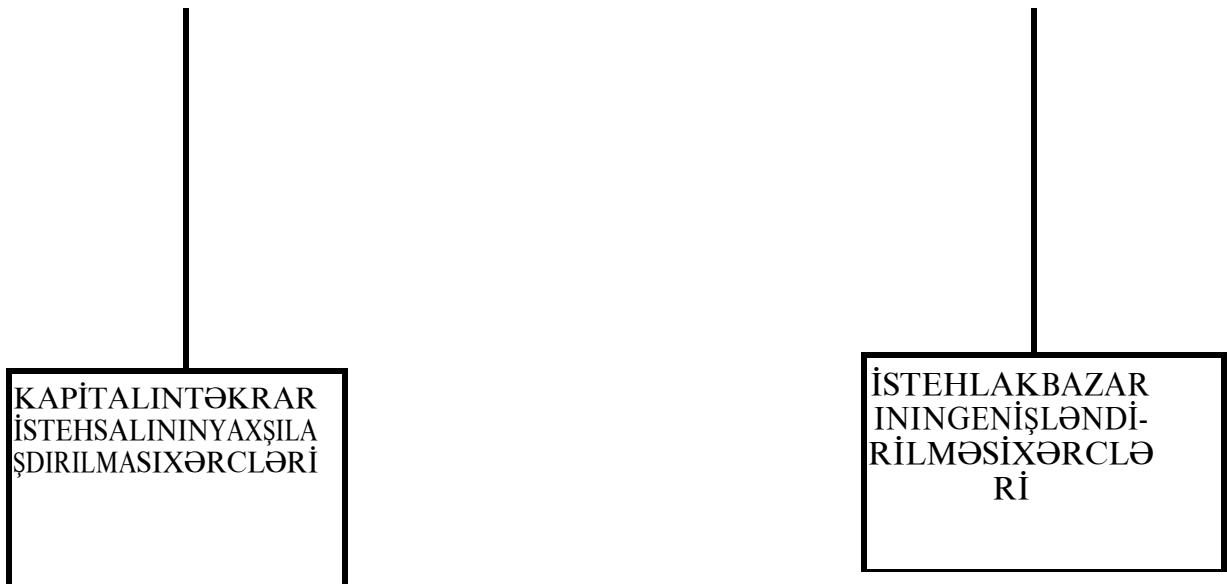
Beləliklə, XX əsrin 80-90-cı illərinin islahatları zamanı istehsalın elmi-texniki inkişafının müasir mərhələsində bazar iqtisadiyyatının vergi tənzimlənməsi siyasətinə konseptual yanaşma təşəkkül tapdı. Həmçinin müasir təsərrüfat sistemlərinin makroiqtisadi tənzimləyicisi kimi vergilərdən istifadə edilməsinin prioritet istiqamətləri müəyyənləşdirildi [3,4].

Bununla əlaqədar olaraq iqtisadiyyatın maliyyə tənzimlənməsi sxeminə nəzər salaq:

Sxem 2

İqtisadiyyatın dövlət maliyyələşdirilməsinin müasir istiqamətləri

Sxem1.-

dəngöründüyükimiiqtisadiyyatın maliyyətənzimlənməsilavasitəşəğdakıxərcləriəhatədir

:

- elmi-tədqiqatxərcləri;
- hərbixərclər;
- ixtisaslişçi qüvvəsinintəkraristehsalı xərcləri;
- sosialxərclər;
- kapitalintəkraristehsalını yaxşılaşdırılmasixərcləri;
- istehlakbazarının genişləndirilməsixərcləri.

Elmi-tədqiqatvətəcrübə-

konstruktör işlərinin genişləndirilməsi üçün dövlət fəal olaraq innovasiya proqramları həyata keçirir

və

Milli

təsərrüfatın müxtəlif həlqələrində istehsal texniki yeniləşməsinə stimullaşdırır. Dövlət xəzinədarlığının vəsaitləri adətən kreditlərin, subsidiyaların və dotasiyaların verilməsinə ərf olunur. Maliyyə ləşməsinə əsas istiqamətləri sosial xərclər, işçi qüvvəsinin ixtisas səviyyəsini yüksəldilməsixərcləridir.

İqtisadiyyatın normal inkişafı onun dövlət tərəfindən nizamlı şəkildə tənzimlə-

məsindən çox asılıdır. İqtisadiyyatın maksimum dərəcədə liberallaşdırılması belə dövlətin iqtisadi proseslərin idarə edilməsində iştirakını inkar etmir. Hər bir dövlət özünün maraqları və mənafeyinin olması dövlətin ictimai həyatın bütün fəaliyyət dairələrinə müdaxiləsini zəruri edir. Lakin bu müdaxilənin özünün də müəyyən həddi olmalıdır . Əgər iqtisadiyyat həddən artıq dövlət tərəfindən inhisara alınarsa, bu zaman istər fərdlərin, istərsə də təsərrüfat subyektlərinin məsuliyyət hissi azalır, on-ların daha yüksək nəticələr əldə etməyə marağı olmur. Çünki dövlət hər kəsin əməyini eyni səviyyədə ədalətli və düzgün qiymətləndirmək iqtidarında deyil. Ölkəmizin iqtisadiyyatında son illər baş verən sürətli inkişaf, iqtisadi artım temp-lərinin yüksək göstəricilərə çatdırılması, sahibkarlığın, kiçik və orta biznesin təşək-kül tapması, regionların sosial iqtisadi inkişafında əldə edilən nailiyyətlər ölkəmizdə həyata keçirilən iqtisadi islahatların uğurla reallaşdırılmasından xəbər verir.

1.3 Bütçə-vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi

Bütçə-vergi siyasətilə bağlı müxtəlif nəzəriyyələr olmaqla yanaşı bir çox qanunlar da mövcuddur. Məsələn, 1946-cı ildə ABŞ-da qəbul olunmuş “Məşğulluq qanunu” və digər, Xemfri-Xoukinsa, 1978-ci il qanunlarını bütçə-vergi siyasətinin tərkib hissəsi kimi qeyd etmək olar.

Bu qanunların əsas mahiyyəti iqtisadiyyatda məşğulluq yaratmaqla, işsizliyin və inflyasiyanın qarşısını almaqdan ibarət olmuşdur. ABŞ-da bu qanunlar tətbiq edildikdən sonra, iqtisadi sabitlik əldə olunaraq, iqtisadiyyatda canlanma tempinə nail olunmuşdur. Öz əsərlərində Amerika iqtisadiyyatını tərənnüm edən məşhur (K.R.Makonelli və S.L.Bryu) “Ekonomiks” kitabının müəllifləri, bütçə-vergi siyasətinin əsas istiqamətlərini, istehsal və məşğulluq həcmi yüksəltməklə, inflyasiyanın aşağı salınmasında görmüşdülər. Bütçə-vergi siyasətini məşhur Amerikan iqtisadçıları “Fiskal siyasəti” adlandırmış və iqtisadiyyatda sabitliyə nail olmaq üçün, dövlətin əsas maliyyə siyasəti olduğunu təsdiq etmişdirlər. Fiskal siyasəti, vergi-bütçə

münasibətlərini, başqa sözlə büdcənin formalaşdırılması siyasətini ifadə etməklə, maliyyə siyasətinin ən mühüm tərkib hissələrindən və istiqamətlərindəndir. Fiskal siyasəti hökumət xərcləri və vergi qoymaya əsaslanaraq, istehsal və məşğulluq həcmnin yüksəldilməsinə və inflyasiyanın dərəcəsinin aşağı salınmasından ibarət olan iqtisadi siyasətdir. Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində fiskal siyasətindən daha geniş istifadə edilməyə başlanmışdır. Bu dövrdə isə büdcə-vergi siyasətinin ən mühüm və ən çətin vəzifəsi, iqtisadiyyatın sabitliyini təmin etməkdir. Büdcə-vergi siyasəti, xüsusi bölmədə iqtisadi fəaliyyəti stimullaşdırmalı və iqtisadi inzibati infrastrukturunun təkmilləşdirilməsinə yönəldilməlidir. Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə büdcə-vergi siyasətini sərt apararaq, büdcə orqanlarında, xüsusilə də vergi sisteminin işində tam dəyişiklik aparmaq bir sıra mühüm problemlər yarada bilər. Buna görə də büdcə strukturunda yenidənqurma mərhələ-mərhələ həyata keçirilməlidir ki, büdcənin gəlirləri azalmasın və vacib funksiyalar vaxtında yerinə yetirilə bilsin. Büdcə-vergi siyasəti, büdcənin formalaşması ilə yanaşı, dövlətin iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsində və iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsində mühüm rola malik ola bilən maliyyə siyasətinin əsas istiqamətlərindəndir. Bütün bu proseslərin həyata keçirilməsində büdcə-vergi siyasəti çox əhəmiyyətli rol oynayır.(18)

Dövlətingəlirvəxərcləriniəksətdirən,yənidövlətinpulsəsaitifondununformalaşdırılmasıvəistifadəsininmaliyyəplanıkiçixışışədəndövlətbüdcəsiniölkəninalıqanunvericiorqanıtəsdiqedir.Onunyerinəyətirilməsinəisəicraediciorqanlarcavabdehdirlər.Büdcəningəlirhissəsidövlətxərclərininmaliyyələşdirilməsiüçünpulsəsaitlərinindaxilolmamənbələriniəksətdirir.Büdcəninxərçhissəsiisədövləttərəfindənmərkəzləşdirilmişvəsaitlərinistifadəistiqamətlərinimüəyənləşdirir.

Dövlətbüdcəsiningəlirhissəsiəsasənvergilərhesabınaformalaşır.Gəlirlərinformalaşdırılmasında həmçinindövlətiştiqrazlarıvəkağızpullarınemissiyasıdamüəyyənrol oynayır.İstiqrarlıfaizgətirəndövlətiqiymətlikağızlarıformasındaistifadə edilir.Kağızvəkreditpullarınemissiyasındandövlətbirqaydaolaraqonugəlirlərixərclərinitəminatmədikdəistifadə edilir.

Dövlət büdcəsinin gəlirləri aşağıdakılardan ibarətdir: *dövlət vergiləri; grantlar;*

~~digər gəlirlər;— daxili və xarici mənbələrdən alınan qrantlar və transfertlər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilən digər daxilolmalar.~~ Dövlət büdcəsi gəlirlərinin yığımları Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə və digər qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq həyata keçirilir. Gəlirlərin məbləğinin yuxarı həddi dövlət büdcəsinin qanunla təsdiq olunmuş göstəriciləri ilə məhdudlaşmır. Qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş həcmdən artıq ödənilmiş vergilərin, rüsumların, digər ödənişlərin və daxilolmaların büdcədən qaytarılması dövlət büdcəsi gəlirlərinin azaldılmasına aid edilir.

Dövlət büdcəsinin xərcləri Dövlət büdcəsinin xərclərinə aşağıdakılar daxildir: cari xərclər, o cümlədən əməkhaqqı, əməkhaqqına üstəlik, pensiya və başqa sosial müavinətlər və ödənişlər, *malların satın alınması* və başqa xidmətlər üzrə xərclər, faiz üzrə ödənişlər, qrantlar, subsidiyalar və cari köçürmələr; əsaslı xərclər, o cümlədən əsas vəsaitlərin alınması, kapital qoyuluşları və səhmlərin alınması; kreditlər üzrə borclara, faizlərə xidmət xərcləri və layihələrdə pay iştirakı. Büdcə xərcləri müvafiq büdcə təsnifatına uyğun olaraq, təsdiq olunmuş büdcə ayırmaları həddində cari, investisiya, innovasiya və digər xərclərin maliyyələşdirilməsinə yönəldilir. *Hər ilin dövlət büdcəsində təsdiq edilmiş ayırmalar həmin məqsədlər üçün xərclərin ən yüksək həddini göstərir. İl ərzində faktiki xərclərin məbləği, bu Qanunun 18.4-cü və 19.6-cı maddələrində nəzərdə tutulan hallar istisna olmaqla, həmin həddən çox ola bilməz.* Hər ilin dövlət büdcəsi üzrə təsdiq edilmiş ayırmaların icra müddəti, *bu Qanunun 6.6-cı maddəsində nəzərdə tutulan hallar istisna olmaqla* büdcə ilinin sonunda başa çatır. (3,9,)

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi ilə tənzimlənən münasibətlər Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi Azərbaycan Respublikasında vergi sistemini, vergitutumunun ümumi əsaslarını, vergilərin müəyyən edilməsi, ödənilməsi və yığılması qaydalarını, vergi ödəyicilərinin və dövlət vergi orqanlarının, habelə vergi münasibətlərinin digər iştirakçılarının vergitutma

məsələləri ilə bağlı hüquq və vəzifələrini, vergi nəzarətinin forma və metodlarını, vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyəti, dövlət vergi orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) şikayət edilməsi qaydalarını müəyyən edir. Bu Məcəllə ilə Naxçıvan Muxtar Respublikasında və bələdiyyələrdə vergitutmanın ümumi əsasları və vergilər müəyyən edilir. Bu Məcəllə ilə müəyyən olunan anlayışlar və qaydalar vergitutma məqsədi ilə müəyyən edilir və müstəsna olaraq bu Məcəllə və onun əsasında qəbul edilmiş digər normativ hüquqi aktlar ilə tənzimlənən vergitutma və vergi nəzarəti ilə bağlı münasibətlər həddlərində tətbiq olunur(5,7)

Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, bu Məcəllədən və onlara uyğun olaraq qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarından ibarətdir. Bu Məcəllənin əsasında və ya onun icrası məqsədi ilə qəbul edilmiş normativ hüquqi aktlar bu Məcəllənin müddəalarına zidd olmamalıdır. Vergi qanunvericiliyi aktları ilə digər sahə qanunvericilik aktları arasında bu Məcəllənin 2.7-ci maddəsində nəzərdə tutulan hallar istisna olmaqla, vergitutma və vergi nəzarəti məsələləri üzrə ziddiyyət yarandıqda vergi qanunvericiliyinin aktları tətbiq edilir. Aşağıdakılar istisna olunmaqla, vergi qanunvericiliyindən başqa digər qanunvericilik aktlarına vergitutma və vergi nəzarəti məsələləri daxil edilə bilməz: Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsində nəzərdə tutulan vergi münasibətlərinə aid inzibati xətalər haqqında müddəalar; Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulan vergi cinayətləri haqqında müddəalar; vergi öhdəliklərinin üstünlüyü haqqında müflisləşmə və iflas haqqında qanunvericilikdə nəzərdə tutulan müddəalar; büdcə qanunvericiliyində vergilərlə bağlı müddəalar; vergilər üzrə dövlət təminatlarının və müddətli güzəştlərin verilməsi ilə bağlı müddəalar; hasilatın pay bölgüsü haqqında, əsas boru kəməri haqqında və digər bu qəbildən olan

sazişlərdə və ya qanunlarda nəzərdə tutulan müddəalar; İxrac məqsədli neft-qaz fəaliyyəti və xüsusi iqtisadi zonalar haqqında qanunlarda nəzərdə tutulan müddəalar. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə vergilər haqqında bu Məcəllə ilə və ona müvafiq olaraq qəbul edilmiş normativ hüquqi aktlarla nəzərdə tutulmuş müddəalardan fərqli müddəalar müəyyən edildikdə, həmin beynəlxalq müqavilələrin müddəaları tətbiq edilir. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılması haqqında beynəlxalq müqavilə ilə bu müqavilə bağlanan dövlətin rezidentinə verilən vergi güzəştlərinə və üstünlüklərinə münasibətdə, həmin müqavilə onu bağlamış dövlətin rezidenti olmayan şəxs tərəfindən qeyd edilən güzəştlərin və üstünlüklərin alınması üçün istifadə edilirsə, bu Məcəllənin 2.5-ci maddəsinin müddəaları tətbiq olunmur. Bu Məcəllə qüvvəyə minənədək və ya o, qüvvəyə mindikdən sonra qanunla təsdiq olunmuş hasilatın pay bölgüsü haqqında, əsas boru kəməri haqqında və digər bu qəbildən olan sazişlərdə və ya qanunlarda, o cümlədən neft və qaz haqqında, *ixrac məqsədli neft-qaz fəaliyyəti və xüsusi iqtisadi zonalar haqqında qanunlarda* bu Məcəllədə və vergilər haqqında digər normativ hüquqi aktlarda nəzərdə tutulmuş müddəalardan fərqli müddəalar müəyyən edildikdə, həmin sazişlərin və ya qanunların müddəaları tətbiq edilir. Növbəti ilin dövlət büdcəsi layihəsi çərçivəsində vergi siyasəti, vergi inzibatçılığı və vergi dərəcələrinin müəyyən edilməsi ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə dəyişikliklər edilməsi zərurəti yarandıqda həmin qanun layihələri müvafiq icra hakimiyyəti orqanına cari ilin may ayının 1-dək, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən isə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə cari ilin may ayının 15-dən gec olmayaraq təqdim edilir. (3, 21, 24)

Vergilərin müəyyən edilməsinin və tutulmasının əsasları

Vergilər haqqında qanunvericilik vergitutmanın ümumi, bərabər və ədalətli olmasına əsaslanmalıdır. Hər kəsin Konstitusiya hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsinə maneçilik törədən vergilərin müəyyən

edilməsinə yol verilmir. Azərbaycan Respublikasının vahid iqtisadi məkanını pozan (xüsusilə, Azərbaycan Respublikasının ərazisində malların (işlərin, xidmətlərin) və pul vəsaitlərinin azad yerdəyişməsinə bilavasitə və ya dolayısı ilə məhdudlaşdıran və ya digər yolla vergi ödəyicilərinin qanuni fəaliyyətini məhdudlaşdıran, yaxud maneçilik törədən) vergilərin müəyyən edilməsinə yol verilmir. Heç bir şəxs əldə etdiyi mənfəətdən (gəlirdən) eyni növ vergini bir dəfədən artıq ödəməyə məcbur edilə bilməz. Vergilər siyasi, ideoloji, etnik, konfessional və vergi ödəyiciləri arasında mövcud olan digər xüsusiyyətlər əsas götürülməklə müəyyən edilə bilməz və diskriminasiya xarakteri daşıya bilməz. Mülkiyyət formasından və ya fiziki şəxslərin vətəndaşlığından və ya kapitalın yerindən asılı olaraq vergilərin müxtəlif dərəcələrinin müəyyən edilməsi qadağandır. Azərbaycan Respublikasına gətirilən mallar üçün həmin malların hansı ölkədən gətirilməsindən asılı olaraq bu Məcəlləyə və gömrük qanunvericiliyinə uyğun olaraq müxtəlif gömrük rüsumu dərəcələrinin müəyyən edilməsi mümkündür. Azərbaycan Respublikasının vergiləri yalnız bu Məcəllə ilə müəyyən edilir, onların dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi bu Məcəlləyə dəyişiklik edilməsi ilə həyata keçirilir. Heç bir şəxsin üzərinə bu Məcəllə ilə müəyyən edilən vergilərin xüsusiyyətlərinə malik olan və bu Məcəllə ilə müəyyən edilməyən, yaxud bu Məcəllə ilə müəyyən edilən qaydalardan fərqli olaraq müəyyən edilən vergilər ödəmək vəzifəsi qoyula bilməz. Vergilər haqqında qanunvericilik elə tərzdə formalaşdırılmalıdır ki, hər kəs hansı vergiləri, hansı qaydada, nə vaxt və hansı məbləğdə ödəməli olduğunu dəqiq bilsin. Vergi sistemi sahibkarlıq və investisiya fəaliyyətini təşviq etməlidir. Vergilər haqqında qanunvericiliyin bütün ziddiyyətləri və aydın olmayan məqamları ~~şübhələri~~ vergi ödəyicisinin xeyrinə şərh edilməlidir. Fiziki və hüquqi şəxslərin vergilərə aid normativ hüquqi aktlarla azad tanış olmaq imkanı təmin edilməlidir. (6) Vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi Sovet dövründən miras qalan vergi sistemində büdcə gəlirlərinin əsas mənbəyi olan gəlir vergisi o dövrdəki məzmunu ilə bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun gəlmirdi. Bu vergi məhsul istehsalının artımı ilə əlaqədar idi və sanki

bazar əməliyyatlarını (qiymət, tələb, təklif, rəqabət və s.) nəzərə almırdı. Ona görə də gəlir vergisini digər vergilərlə - əlavə dəyər vergisi, aksizlərlə əvəz etmək zərurəti yarandı. 9 noyabr 1991-ci ildə «Hüquqi şəxslərin mənfəətindən və gəlirlərin ayrı-ayrı növlərindən vergilər haqqında», 31 dekabr 1991-ci ildə «Əlavə dəyər vergisi haqqında» və «Aksizlər haqqında» Azərbaycan Respublikasının ilk vergi qanunları qəbul edildi. Vergi sisteminin hüquqi əsaslarının yaradılması sahəsində görülən işlər qanunların, bir sıra normativ aktların qəbulu ilə davam etdirildi. Vergi sistemində mühüm yer tutan «Azərbaycan Respublikasında fiziki şəxslərdən gəlir vergisi haqqında» (24 iyun 1992- ci il) qanun qəbul edildi .Bu qanunlar təkcə vergi dərəcəsini müəyyən etmək baxımından deyil, vergi təfəkkürü yaratmaq, vergilər haqqında iqtisadi biliklər vermək baxımından böyük əhəmiyyət kəsb etdi. İlk vergi qanunlarında ayrı-ayrı vergi növləri üzrə vergi dərəcələri belə müəyyən edilmişdi: fiziki şəxslərdən gəlir vergisi - 12-55 faiz, əlavə dəyər vergisi - 28 faiz, mənfəət vergisi 35 faiz. Bazar iqtisadiyyatına keçidin ən vacib şərtlərindən olan vergi münasibətlərinin tənzimlənməsi, beynəlxalq standartlara uyğun vergi sisteminin formalaşması, çevik vergi siyasətinin aparılması ulu öndərin müəyyənləşdirdiyi iqtisadi strategiyanın tərkib hissəsi idi. «Biz bazar iqtisadiyyatını vergi yolu ilə tənzimləməliyik» - deyən ulu öndər Heydər Əliyev vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi, onun vahid normativ-hüquqi bazasının yaradılması, vergi dərəcələrinin aşağı salınması və güzəştlərin azaldılması hesabına vergitutma bazasının genişləndirilməsi, iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılması, kiçik və orta sahibkarlıq üçün əlverişli vergi mühitinin yaradılması, habelə vergi xidməti orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması istiqamətində məqsədyönlü işlərin aparılmasına xüsusi diqqət yetirirdi. Bununla yanaşı, ölkədə iqtisadi islahatlar dərinləşdikcə vergi qoymanın qanunvericilik və metodoloji bazasının təkmilləşdirilməsi zərurəti də meydana çıxırdı. Vergi qanunvericiliyində mövcud olan bir sıra boşluqlar istər vergi ödəyicilərində, istərsə də vergi xidməti orqanlarında haqlı narazılıq doğururdu. Məhz belə bir şəraitdə ulu öndər Heydər Əliyevin

rəhbərliyi və diqqəti ilə Azərbaycan Respublikasının vergi sisteminin yenidən təşkil edilməsinə başlandı. Həmin vaxtadək qəbul edilmiş normativ aktlar vergi sistemini tam şəkildə yox, onun müxtəlif sahələrini əhatə edirdi ki, nəticə etibarilə vergi sisteminin mərkəzləşmiş formada idarə olunmasında bir sıra obyektiv çətinliklər ortaya çıxırdı. Həmin problemlərin aradan qaldırılması isə ilk növbədə bütün vergi sisteminin vahid qanunvericilik bazası əsasında tənzimlənməsi və idarə olunması zərurətini yaradırdı. Ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin qəbul olunması bu problemlərin aradan qaldırılmasında mühüm rol oynadı. Nazirlər Kabinetinin 1998-ci il noyabrın 6-da keçirilmiş geniş iclasındakı yekun nitqində müdrik rəhbər Vergi Məcəlləsinin qısa müddətdə hazırlanmasının və qəbul edilməsinin vacibliyini vurğulayaraq, bununla əlaqədar hökumətə müvafiq tapşırıqlar verdi. Vergi Məcəlləsinin layihəsi üzərində gərgin və səmərəli iş aparıldı, bu mühüm qanunvericilik sənədi Milli Məclisdə müzakirə edilərək, 2000-ci ilin iyul ayında qəbul edildi və 2001-ci ilin yanvar ayının 1-dən qüvvəyə mindi. Vergi islahatlarının bütün istiqamətləri vergi münasibətlərinin müxtəlif mərhələlərinin tənzimlənməsinin hüquqi əsasını qoyan Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində öz əksini tapmışdır. Burada ölkəmizdə tətbiq olunan vergilərin dəqiq siyahısı müəyyən edilmiş, vergi ödəyicilərinin və vergi orqanlarının hüquq və vəzifələri təsbit edilmiş, vergilərin ödənilməsi üzrə öhdəliklərin yaranmasının (dəyişdirilməsinin, dayandırılmasının) əsasları və icra olunmasının qaydaları müəyyənləşdirilmişdir. Vergi ödəyicilərinin hüquqlarının qorunması ümummilli lider Heydər Əliyevin diqqət mərkəzində olmuşdur. Məhz buna görədir ki, Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 100-dən artıq maddəsi bu və ya digər formada vergi ödəyicilərinin hüquqlarının qorunmasına və onların qanuni maraqlarının təmin olunmasına yönəldilmişdir. Vergi Məcəlləsində həmçinin vergi inzibatçılığının - vergi nəzarətinin həyata keçirilməsinin forma və metodları kompleksi də öz əksini tapmışdır. Ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə işlənib hazırlanmış və 2001-ci il yanvarın 1-dən

qüvvəyə minmiş Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi ölkəmizdə vergi sistemini, vergitutmanın ümumi əsaslarını, vergilərin müəyyən edilməsi, ödənilməsi və yığılması qaydalarını, vergi ödəyicilərinin və dövlət vergi orqanlarının, habelə vergi münasibətlərinin digər iştirakçılarının vergitutma məsələləri ilə bağlı hüquq və vəzifələrini, vergi nəzarətinin forma və metodlarını, vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyəti, dövlət vergi orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) şikayət edilməsi qaydalarını müəyyənləşdirdi. Vergi Məcəlləsi təsdiq olunduqdan sonra Vergilər Nazirliyinin 10 avqust 2000-ci il tarixli əmri ilə Vergilər Nazirliyi yanında Vergi Məcəlləsinin tətbiqi iləəlaqədar Əlaqələndirmə Komissiyası yaradıldı. Bu komissiya Vergi Məcəlləsinin tətbiqi ilə bağlı metodiki göstərişlərin və digər normativ sənədlərin hazırlanması, vergi orqanı işçilərinin tədrisi, vergi ödəyicilərinin hərtərəfli məlumatlandırılması, geniş təbliğat kampaniyasının keçirilməsi üzrə zəruri tədbirlərin operativ əlaqələndirilməsini təmin etməli idi. Vergi Məcəlləsinin tətbiqi iləəlaqədar nəzərdə tutulan tədbirləri sistemli həyata keçirmək məqsədilə Vergilər Nazirliyinin mərkəzi aparatında müvafiq idarə yaradıldı. Qısa bir müddətdə Vergi Məcəlləsinin bu və ya digər maddələrinin tələblərinə uyğun olaraq Vergilər Nazirliyi tərəfindən qaydalar, bəyannamə, arayış, ərizə, şəhadətnamə formaları və s. hazırlandı, onların tətbiqi təmin edildi. Vergi Məcəlləsinin tətbiqinə başlandıqdan sonra onun müddəalarının beynəlxalq normalar nəzərə alınmaqla mövcud iqtisadi şəraitə uyğun olaraq təkmilləşdirilməsi istiqamətində işlər davam etdirilmiş, ölkədəəlverişli investisiya mühitinin yaradılması və vergi ödəyicilərinin qanuni mənafeələrinin qorunması məqsədilə bu qanunvericilik sənədinə bir sıra əlavələr və dəyişikliklər edilmişdir. Vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsinin konseptual əsasları vergi ödəyicilərinin hüquqlarının genişləndirilməsi, vergi güzəştlərinin minimuma endirilməsi, vergidən yayınma hallarına qarşı səmərəli mübarizənin təşkili, əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasından ibarət olmuşdur. Eyni zamanda, bütün vergi ödəyiciləri üçün bərabər iqtisadi şəraitin

yaradılması, ölkədə sahibkarlığın inkişafı və azad rəqabətin formalaşması vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsinin əsas prinsiplərindəndir. Vergi Məcəlləsi qüvvəyə mindikdən sonra onun bəzi maddələrinin tələblərindən irəli gələn müxtəlif qaydalar Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilmişdir. Qanunvericiliyin tətbiqində Vergi Məcəlləsi ilə yanaşı müxtəlif vaxtlarda qəbul edilmiş digər normativ-hüquqi aktlardan istifadə edilirdi. Qanunvericiliyin vahid bazasının yaradılması məqsədilə “Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinə əlavələr və dəyişikliklər edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikasının 28 noyabr 2003-cü il tarixli Qanununda Nazirlər Kabinetinin 20-dən artıq qaydasının Vergi Məcəlləsinə daxil edilməsi təmin olundu. Bu qərarların əksər hissəsi Vergi Məcəlləsinin qüvvəyə mindiyi dövrdən tətbiq edilir və onların Məcəlləyə daxil edilməsi hər hansı yeni prosedur və ya normalar yaratmırdı. Vergi Məcəlləsi qəbul edildikdən sonra vergilərin iqtisadi fəallığa uzunmüddətli stimullaşdırıcı təsirini təmin etmək, investisiyaları təşviq etmək, müəssisələrin istifadəsində qalan maliyyə vəsaitlərini artırmaq məqsədilə ötən 10 il ərzində mənfəət vergisinin dərəcəsi mərhələlərlə aşağı salınaraq, 2003-cü ildə 27 faizdən 25 faizə, 2004-cü ildə 24 faizə, 2006-cı ildə 22 faizə 2010-cu ildən isə 20 faizə endirilmişdir. Ötən illər ərzində fiziki şəxslərin gəlir vergisinin hesablanması mexanizmi də sadələşdirilmişdir. Hazırda bu vergi növünün hesablanmasında üç dərəcə tətbiq edilir. Əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi və maddi təminatının yaxşılaşdırılması hökumətimdə daim diqqət mərkəzindədir. Son illərdə vergi qanunvericiliyi bu istiqamətdə dərəcələşdirilmişdir. Fiziki şəxslərin 14 faiz dərəcə ilə vergiyə cəlb olunan aylıq gəlirlərinin maksimum həddi 2006-cı ildə 600 manatdan 1000 manata, 2008-ci ilin əvvəlindən isə 2000 manata, 2013-cü il yanvarın 1-dən 2500 manatadək artırılmışdır. 2010-cu il yanvarın 1-dən isə fiziki şəxslərin gəlir vergisi dərəcəsinin maksimal həddi 35 faizdən 30 faizə, 2013-cü ilin yanvar ayının 1-dən 25 faizə endirilmişdir ki, bu da əhalinin maddi rifahının yaxşılaşmasına müsbət təsir göstərməklə yanaşı, əmək haqlarının ləqallaşmasına xidmət edir. Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan

fiziki şəxslər üçün bu dərəcənin 35 faizdən 20 faizə endirilməsi isə fərdi sahibkarlar üçün gəlir vergisinin və hüquqi şəxslər üçün mənfəət vergisinin dərəcələrinin uzlaşdırılması və vergi yükünün bərabərləşdirilməsi məqsədini daşıyır. Ölkədə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafını dəstəkləmək, onların vergitutma mexanizmini asanlaşdırmaq məqsədilə 2001-ci ildən sadələşdirilmiş vergi növü tətbiq edilir. Malların təqdim edilməsi və işlərin görülməsinin ümumi hasilatının həcminə və satışdankənar gəlirlərə tətbiq olunan bu vergi Bakışəhəri üçün 4 faiz, regionlar və Naxçıvan Muxtar respublikasının ərazısında isə 2 faiz müəyyənləşdirilmişdir. Avtomobil nəqliyyatı vasitələri ilə sərnişin və yük daşımalarının həyata keçirilməsi də sadələşdirilmiş verginin tətbiqi dairəsinə aid edilmişdir ki, bu da həmin sahələrdə fəaliyyət göstərən fiziki və hüquqi şəxslərin vergi yükünü aşağı salmışdır. Azərbaycan Əlavə Dəyər Vergisinin (ƏDV) tətbiqinə müstəqilliyini əldə etdikdən dərhal sonar başlamışdır. Vergi Məcəlləsinin qəbulundan sonra keçən dövrdə vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri vergi ödəyicilərinin hüquqlarının genişləndirilməsi, vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi, vergi güzəştlərinin minimuma endirilməsi, vergidən yayınma hallarına qarşı səmərəli mübarizənin təşkili, əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasından ibarət olmuşdur. Vergi ödəyiciləri üçün bərabər iqtisadi şəraitin yaradılması, hüquqi şəxslərlə fərdi sahibkarlar və rezident vergi ödəyiciləri ilə qeyri-rezident vergi ödəyiciləri arasında vergi yükünün bərabərləşdirilməsi, sərbəst rəqabətə imkan verən vergi rejiminin yaradılması bu dəyişikliklərin mühüm tərkib hissələrindəndir.

II Fəsil. Müasir dövrdə Azərbaycan da bütəcə-vergisiyasətinin müasir vəziyyətinin

тящилили вягиймятляндирилмяси

2.1 Müasir dövrdə Azərbaycan da бцдъя-верэсий асятинин формалашмасы

хцусиййятляри

Dövlətmaliyyəsiyasəti iqtisadi siyasətin mühüm tərkib hissəsidir. Əgər real sektorun fəaliyyət əsaslarını müəyyənləşdirən ümumi iqtisadi qanunvericilik iqtisadi siyasətin «bazis» in formalaşdırırsa, maliyyə siyasəti təsərrüfatı byektlərinin cari fəaliyyətinə təsir göstərən «üst qurum» rolunu oynayır.

Planlı təsərrüfatdağıdıldıqdansonra hökumət və Milli Bank maliyyə siyasətinin müxtəlif – pul-kredit, valyuta, büdcə-vergi variantlarının kombinəşdirilməsi yolu ilə maliyyə problemlərində yayınabilmədi. İstehsal sektorunda struktur dəyişiklikləri qarşılıqlı ödəmə məsələləri problemi, ağır vergi yükünü nəticədə investisiya qoyuluşlarının stimullaşdırılmaması, bank sektorunun və xidmət sferasının zəif inkişafı, iqtisadiyyatın nisbi qapalılığı və s. bu kimi fundamental milli maliyyə orqanlarına vəziyyətə dəyişməyə imkan vermədi.

Milli Bank pul-kredit və milli valyutanın xaricə və daxilə istəbilməsinə istiqamətənlənən valyuta siyasətinin həyata keçirməklə yanaşı, açıq bazarda əməliyyatları, məcburi tələblər, anormativləri, yenidən maliyyələşdirmə məzənnəsi, həmçinin kommersiyabanklarının kreditləşdirilməsi siyasəti pul-kreditsiyasətinin əsas tələbləridir. Son illərdə Milli Bank sərtpul-kreditsiyasəti həyata keçirir: mümkün minimal kredit, nisbətən yüksək tələblər, yüksək bazafəiz dərəcələri. Buyolla Milli Bankın flayasiyanın sürətini azaltmağa, real mübadilə kursunun stabiləşdirilməsinə, mənatın nisbi əlverişliliyinin saxlanılmasına nail olur. (36)

Vergi siyasətinin formalaşdırılması üçün keçmişin təcrübəsini öyrənmək, dünya təcrübəsi ilə tanış olmaq və onları araşdırmaq çox zəruridir. Qəbul olunmuş praktikaya görə vergi siyasətinin əsasları hazırlanaraq onun bir neçə variantı baxılması üçün təqdim edilir. Təqdim olunmuş təkliflər ekspertlər tərəfindən qiymətləndirilir və ən əlverişli variant hökumətin müzakirəsinə verilir. Elmi cəhətdən əsaslanmış vergi siyasəti düzgün həyata keçirdikdə

yüksək nəticələr verir. Maliyyə ehtiyatları artdıqca sosial-sfera sahələrinə də ayrımlar artır, istehlak malları istehsalı çoxalır. Dövlətin vergi siyasəti məhsuldar qüvvələrin inkişafına və onun ölkədə səmərəli yerləşdirilməsinə kömək edir. Dövlətin vergi siyasəti eyni zamanda başqa ölkələrlə xarici-iqtisadi əlaqələrin möhkəmləndirilməsinə, birgə tədbirlərin keçirilməsinə zəmin yaradır. Vergi siyasətini həyata keçirmək üçün maliyyə mexanizmindən istifadə olunur. Bu mexanizm maliyyə münasibətlərinin, üsullarının məcmusundan ibarətdir və həmin üsullar iqtisadi və sosial inkişafa zəmin yaratmaq üçün istifadə olunur. Maliyyə mexanizminə ayrı-ayrı forma və üsullar daxil olmaqla onun strukturu çox mürəkkəbdir. Maliyyə qarşılıqlı əlaqələrin çoxluğu mexanizminin forma və üsullarını qabaqcadan müəyyən edir (38)

Əgər bu siyasətin nəticələrinə nəzər salsaq onu uğurlu adlandırmaq olar: inflasiya siyanın səviyyəsi 10%-
i keçməmişdir, real mübadilə kursu alıcılıq qabiliyyətinə münasib olaraq stabilləşdi, istehsal dərəcəsi artmışdır. Bununla bərabər bu uğurların nisbi adlandırmaq olar. Onun ümumi qiymətləndirilməsi yalnız ədədilmiş nəticələrin uzun müddətli perspektivdə saxlanması imkanlarından asılıdır. Milli Bankın müstəqil olmasına baxmayaraq o, faktiki olaraq ölkədə həyata keçirilən büdcə-vergi siyasətindən kənarda qalabilməz. Beləki, büdcə kəsiri ilə müşayiət olunan büdcə siyasəti Milli Bank pul xınlarnı iqtisadiyyatın real sektoruna yönəltməyə imkan vermir. (27)

Qeyd etməklə zərurətdir ki, sərbəst pul-kreditsiyasəti formal olaraq büdcənin mövcud vəziyyətinə mənfi təsir göstərir. Pul təklifinin nisbətən aşağı templərinin saxlanması vergi daxilolmalarının səviyyəsini azaldır. Nəticədə isə iqtisadiyyatda barter əməliyyatlarının və ümumi ödəmə məmələrinin səviyyəsi artır, eyni zamanda, pul-kreditsiyasəti daha əsaslı amillərlə məhdudlaşır və büdcə-vergi siyasətinin səmərəliliyinin artırılmasında biroq ədərdə yardımçı olabilmir (92).
Fikrimizcə, maliyyə siyasətinin bütün həlqələrinin müstəqil olmalarına baxmayaraq fundamental iqtisadi amillərin təsirində nəticəsində onlar bir-

biriləkifayətqədər möhkəmsürətdəbağlıdırlar. Bütçə gəlirlərinin əsas mənbələrinə daxilolmalar aşağıdakı diaqramda verilmişdir.

Diaqram 1

Mənbə diaqram vergilər nazirliyi. www.taxes.gov.az

2013-cü ildə Vergilər Nazirliyinin xətti ilə bütçəyə 6 milyard 400 milyon manat daxilolma proqnozlaşdırılır

2013-cü il üçün dövlət bütçəsinin layihəsi Nazirlər Kabinetinə təqdim olunmuşdur. Layihədə növbəti il üçün yürüdülməli bütçə-vergi siyasəti, bütçə gəlirləri və xərcləri üzrə proqnozlar əksini tapmışdır.

2013-cü il üçün bütçə-vergi siyasəti Azərbaycan Respublikasının iqtisadi kursuna, ortamüddətli maliyyə siyasətinə, ölkənin iqtisadi və sosial inkişaf proqnozlarına və müvafiq dövlət proqramlarına uyğun olaraq hazırlanmış, iqtisadiyyatın prioritet sahələrinin modernləşməsinə onun effektivliyinin, uzunmüddətli dayanıqlığının təmin edilməsinə, investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılmasına, dünya maliyyə böhranının səngimədiyi şəraitdə hələlik yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsinə yönəlmişdir.

Layihə üzrə ortamüddətli perspektivdə ölkənin makroiqtisadi göstəricilərinin sabit artımına, qeyri-neft sektorunun dayanıqlı inkişafına, maliyyə intizamının gücləndirilməsinə və şəffaflığın daha da artırılmasına nail olmaq əsas məqsədlərdəndir. Bundan başqa, regionların sosial-iqtisadi inkişafını

sürətləndirmək və balanslaşdırılmış inkişafa nail olmaq, respublikanın rayon və şəhərlərinin yerli gəlirlərini və xərclərini artırmaq, növbəti ildə monetar və büdcə-vergi siyasətinin koordinasiyasının gücləndirilməsi diqqət mərkəzində olacaqdır. Ölkənin ortamüddətli iqtisadi və sosial inkişaf proqnozuna uyğun maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsi üçün 2013-cü ildə büdcə gəlirlərinin artırılması istiqamətində vergi daxilolmalarının yığım əmsalını yüksəltmək, vergi borclarının ləğv edilməsi və vergidən yayınmaların qarşısının alınması istiqamətində tədbirləri gücləndirmək, ƏDV-nin hesablanması qaydasını təkmilləşdirmək, mülkiyyət və yol vergilərinin dərəcələrini optimallaşdırmaq, sadələşdirilmiş vergi ödəyicilərinin uçotunu təkmilləşdirmək, əməkhaqqından tutulan gəlir vergisinin azaldılması və vergi tutulmayan məbləğin yaşayış minimumuna yaxınlaşdırılması istiqamətində işləri davam etdirmək, dövlət torpaqlarının icarəyə verilməsindən əldə olunan gəlirlərin büdcəyə daxilolma əmsalını artırmaq nəzərdə tutulur. Həmçinin, vergi ödəyicilərinin hüquqlarının müdafiəsi istiqamətində tədbirləri davam etdirmək, dövlət rüsumunun dərəcələrini göstərilən xidmətlərin xərclərinə müvafiq müəyyən etmək, respublikanın şəhər və rayonları üzrə yerli gəlir və xərclərin tarazlaşdırılması istiqamətində işləri sürətləndirmək reallaşdırılacaq. 2013-cü ildə ölkə üzrə real iqtisadi artım 5,3% olmaqla ÜDM istehsalı bazar qiymətləri ilə 56,1 milyard təşkil edəcək.

Neft sektoru üzrə ÜDM-in 2,9% azalması nəzərdə tutulduğu halda, qeyri-neft sektorunda əlavə dəyərin 34,4 milyard manat və ya cari ilə nisbətən 11,7% real artımı proqnozlaşdırılır ki, bu da növbəti ildə də qeyri-neft sektorunun inkişafının yüksələn xətlə davam edəcəyi deməkdir. ÜDM-də qeyri-neft sektorunun xüsusi çəkisi 61,4% həcmində, özəl sektorun ÜDM-də payı isə 83,1% həddində nəzərdə tutulur.

2013-cü ildə dövlət büdcəsinin gəlirləri ÜDM-in 34,2%-ni təşkil etməklə 19 mlrd. 1540 mln. manat, dövlət büdcəsinin xərcləri isə ÜDM-in 35,3%-ni təşkil etməklə 19 mlrd. 810 mln. manat həcmində proqnozlaşdırılır. Qeyd edək ki, növbəti ilin büdcə gəlirləri 2012-ci illə müqayisədə 2 mlrd. 116 mln. manat

(12,4%), 2011-ci ilin faktiki icrasına nisbətən 3 mlrd. 453,3 mln. manat (22%) çoxdur.

2013-cü il dövlət büdcəsinin gəlirlərinin 11,4 mlrd. manatını və ya ümumi büdcə daxilolmalarının 59,3%-ni Dövlət Neft Fondundan transfertlər, 6,4 mlrd. manatını (33,4%) Vergilər Nazirliyi tərəfindən daxilolmalar, 1,4 mlrd. manatını (7,2%-ni) Gömrük Komitəsi tərəfindən daxilolmalar, 0,1%-ni isə digər daxilolmalar təşkil edir.

Vergilər Nazirliyi üzrə daxilolmaların 3 mlrd. 760 mln.manatı (58,8%) qeyri-neft sektorunun, 2 mlrd. 640 mln. manatı (41,2%) neft sektorunun payına düşür. Vergilər Nazirliyinin xətti ilə daxilolmaların proqnozu 2011-ci il üzrə faktiki daxilolmalara nisbətən 928,1 mln. manat (17,0%), cari ilin proqnozu ilə müqayisədə isə 488,4 mln. manat (8,3%) çox, qeyri-neft sektoru üzrə isə müvafiq olaraq 879,7 mln. manat (30,5%), 480 mln. manat (14,6%) çoxdur. Rayon və şəhərlərin vergi potensialının artırılması, onların ərazilərində fəaliyyət göstərən və mərkəzləşdirilmiş qaydada vergi uçotunda olan vergi ödəyicilərinin dövlət büdcəsinə ödəyəcəkləri vergi və digər ödənişlərin 2013-cü ildə tam (mənfəət vergisi istisna olmaqla) məbləğdə rayon və şəhərlərin yerli gəlirlərinə daxil edilməsi nəzərdə tutulur. Bu, regionların inkişafı və iqtisadi durumu haqqında real vəziyyəti qiymətləndirməyə imkan verməklə yanaşı, onların mərkəzdən iqtisadi asılılığının tədricən azalmasına imkan verəcəkdir. Bunun nəticəsidir ki, 2013-cü ildən Sumqayıt şəhəri və Abşeron rayonu ilə bərabər, Şirvan şəhərinin yerli gəlirləri xərclərini tam ödəyəcəkdir, Vergilər nazirliyi üzrə dövlət büdcəsinə daxilolmalar aşağıdakı diaqramda göstərmək olar.

Diaqram 2

Vergilər Nazirliyi üzrə dövlət büdcəsinə daxilolmalar, mln. manat

Mənbə diaqram vergilər nazirliyi www.taxes.gov.az-dan götürülmüşdür

Maliyyə siyasətinin perspektivləri tək cəhətə hökumətin iradəsindən asılı deyildir, o, həmçinin bir sırada xil və xarici iqtisadi və siyasi amillərlə şərtlənir. İstənilən halda cari maliyyə şəraitini qiymətləndirərək dərk etməklə zəruridir ki, iqtisadi siyasətin əsas məqsədlərini-

iqtisadi artımı və xalqın rifahının yüksəlməsini təmin etməklə yanaşı iqtisadi dəyişikliklərin həyata keçirilməsizə zəruridir.

Ümumiyyətlə, dövlətin büdcə xərcləri siyasət sahəsində maliyyə imkanlarının sərbəst rəhdələrinin gözlənilməsinə əmələ gəlməklə zəruridir. Bu sərbəhdələrin parametrləri tək cəhətə inflasiyanın faktiki tempinə və istehsalın səviyyəsinin azalması ölçüləri ilə deyil, həm də dövlət büdcəsinin gəlir bazasının dövlətin minimum funksiyalarını yerinə yetirilməsini uyğunluqla ölçülür. Büdcə kəsirinin maliyyələşdirilməsində və daxili dövlət borclarının axidmət göstərilməsində uzun müddətli perspektiv istiqamətində seçilməsi vacibdir. Dövlət büdcə kəsirinin maliyyələşdirilməsini Milli Bankın kreditlərindən tədricən qiymətli kağız bazarı vasitəsilə borcların müxtəlif formalarına keçirməklə məqsəd müvafiqdir. (38) Son illərdə respublikamızda həyata keçirilən məqsəd yönüldə birləşdirilmiş və islahatların nəticəsində ölkəmizin çoxşaxəli sosial-

iqtisadi inkişafı və beynəlxalq iqtisadi sistemə inteqrasiya üçün mübit şərait yaradılmışdır. İqtisadiyyatda ciddi irəliləyişlər əldə edilmiş, bir çox sahələrdə, xüsusilə makroiqtisadi göstəricilərin artımında yüksək nəticələr ə nail olunmuşdur. Təkcə onu qeyd etməklə kifayətdir ki, ötən beş ildə ölkədə Ümumi Daxili Məhsul istehsalının həcmi 30%, istehsal kapital qoyuluşu 2,8 dəfə, dövlət büdcəsinin gəlirləri 3 dəfə, xərcləri isə 3,5 dəfə artmışdır. Əhalinin sosial vəziyyətinə təsiredən məqhaqların və pensiyaların məbləğləri əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlmişdir.

Respublikada aparılan ardıcılıq təsdiqlənən müəssisələrin mülkiyyətindəndən bir dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi və azad sahibkarlığın formalaşdırılmasıdır.

Buna baxmayaraq ölkənin sosial-

iqtişadi inkişafında, xüsusilə regionların inkişafında və əhalinin məşğulluğuna hələ də həllini gözləyən problemlər qalmaqdadır. Bu özü daha çox regionların qeyri-

bərabər inkişafında bir zəverir. Azərbaycanın bütün regionlarının hətərflivə dinamik inkişaf etdirilməsi, onların sosial-

iqtişadi inkişaf səviyyəsi arasındakı fərqlərə qaldırılması baxımından «Azərbaycan Respublikasının regionlarının sosial-

iqtişadi inkişafı Dövlət Proqramı» təsdiq edilmişdir. Qəbul olunmuş Proqram ölkəmi züçün böyük iqtisadi və siyasi həmiyyət əmalıdır.

Dövlət Proqramında tədbirlərin maliyyələşdirilməsi və regionların investisiyalarını cəlb etməsi məqsədilə beynəlxalq maliyyə institutları, xarici ölkələrdə dövlət orqanları və işadamlar ilə müvafiq danışıqların aparılması da nəzərdə tutulmuşdur.

Proqramda əksini tapən tədbirlərin həyata keçirilməsində dövlət büdcəsinin roluböyük lacaqdır. Beləki, hər il dövlət büdcəsinin ədalətli və effektiv şəkildə formalaşdırılan zaman regionların sosial və iqtisadi inkişafı üçün müəyyən məbləğlərdə vəsait ayrılacaq və həmin vəsaitin ilbəil artırılması nəzərdə tutulur.

Dövlət büdcəsinin tərkibində regionların sosial və bəzi iqtisadi problemlərinin həlli üçün yerli xərclər nəzərdə tutulur və müvafiq qaydada təsdiq edilir. 2002-2004-

cüillər ərzində yerli xərclərin həcmi aşağıdakı cədvəldə xarakterizə olunur:

2007-2013-cü illərdə yerli xərclərin həcmi

/mln.man./

Cədvəl №2.1.

	2007-ci il	2010-cü il	2013-cü il
Dövlət büdcəsinin xərcləri	6086,2	11765,9	19143,5
Ocümlədən:			
Yerli xərclər	2000,0	3500,5	6000,8
Ondan:			
Bakı şəhəri istisna olmaqla, yerli xərclər	1500,0	1800,8	2500,4

Mənbə: Azərbaycan Respublikası statistik göstəriciləri 2013-cü il

Göründüyü kimi, 2013-cü il nisbətən Bakı şəhəri istisna olmaqla, yerli xərclər 2007-

cümlənibətən4000,8mln.manatməbləğindəvəya3dəfəartmışdır.

Regionlarınikişafındainvestisiyaqoyuluşları mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dövlət büdcəsi ndəndövlətinvestisiya xərclərinin vəsaiti hesabına regionların sosial-iqtisadi inkişafına hər il müəyyən məbləğdə vəsait ayrılır.

2003-2005-

ciillər üzrə investisiya xərclərinin çox hissəsi regionlarda, xüsusilə Naxçıvan Muxtar Respublikasında sosial-

mədəni, istehsal təyinatlı, infrastruktur obyektlərinin, habelə mənzil tikintisinə yönəldilmişdir.

Regionlarda sahibkarlığında hasürətli inkişafı üçün dövlət himayəsinin artırılması və onazərurimaliyyə dəstəyinin verilməsi ən aktual problemlərdən biridir.

2008-ci il dövlət büdcəsindən 1,3mln.manat, 2009-cü ildə 5,7mln.manat, 2010-cü ildə 10,0mln.manat, 2013-ci ildə isə 18,5mln.manat vəsait ayrılmışdır.

İndi isə 2008-2013-ci illərdə ÜDM-ün dinamikasına nəzər salaq.

Cədvəl №2.2.

Ümumi Daxili Məhsul

İllər	Cəmi/mlrd.man./	Adambaşına/manat/
2008	40137,2	4556,9
2009	35601,2	4000,0
2010	42465,0	4722,2
2011	52082,0	5725,3
2012	53995,0	5869,6
2013	57708,2	6138,3

Mənbə: Azərbaycan Respublikası statistika komitəsinin məlumatları 2014-cü il

Göründüyü kimi, son illərdə ÜDM-

ün sürətlə artımı büdcənin gəlir və xərclərinin dənə mütləq real artımına səbəb olmuşdur.

Büdcə gəlirləri iqtisadi əlaqələrin ifadə etməklə bütün mülkiyyətə dən olan hüquq və fiziki şəxslərin gəlirləri hesabına ölkənin büdcəsi niyaradır. Büdcə gəlirlərinin yaradılması dövlət tədbirlərinin həyata keçirilməsində mühüm rol oynayır. Dövlət büdcəsinin gəlirləri dövlətin maliyyə ehtiyatlarının təxminən 2/3-ni özündə birləşdirir.

Müasir bazar iqtisadiyyatı sistemində büdcənin gəlirlər bölümünün mahiyyəti bir qədər dəyişmiş və daha geniş münasibətlər sistemi olan bazar münasibətlərinin təsvirini əks etdirir.

məyə başlamışdır. (37)

Son illərdə respublikamızda büdcənin idarə edilməsi sahəsində mühüm dəyişikliklər həyata keçirilməkdədir. Budəyişikliklər hər şeydən əvvəl büdcənin gəlirlər bölümünün genişsi steminin yaradılması ilə bağlıdır. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində büdcə gəlirləri iqtisadiyyatın «qan-damar sistemi» nitəşkilidir.

2007-2013-

cüillərdə dövlət büdcəsi gəlirlərinin ötən illərə nisbətən artım faizini mütləq rəqəmlərdə aşağıdakı cədvəldə aydın görürük.

Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin (keçmiş İqtisadi İnkişaf Nazirliyi) hazırladığı Azərbaycan Respublikasının iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyası və əsas makroiqtisadi proqnoz göstəricilərinə əsasən 2014-cü ildə ölkə üzrə real iqtisadi artım 5,2 faiz və Ümum Daxiliməhsul təhsal bazar qiymətləri ilə 58,6 mlrd manat təşkil edəcəkdir və budacari il üçün 4.5 faiz artım deməkdir: Azərbaycan Respublikasının 2013 və 2014-cü illər üzrə dövlət büdcəsinin göstəricilərini cədvəllə göstərə bilərik.

Cədvəl 2.3

Azərbaycan Respublikasının 2013 və 2014-cü illər üzrə dövlət büdcəsinin göstəriciləri					
	2013 proqnoz		2014 proqnoz		2014/2013 faiz
	mln	ÜDM-	mln	ÜDM-	
Gəlirlər	19	34.20%	18	31.40	-4.02
Xərclər	19	35.30%	20	34.30	1.23
Büdcə Kə	-656.00	1.10%	-1679.00	2.86	

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi büdcə icmal (2014)

Yuxarıda təqdim olunmuş cədvəldə göstərilən kimi, dövlət büdcəsinin gəlirləri 2013-cü ilə nisbətən 2014-

cüildə 4.02 faiz azalma göstərmişdir, lakin dövlət büdcəsinin xərcləri isə 1.23 faiz artımla müşahidə olunur. Nəzərə alsaq ki, 2013-cü ilin ilk 11 ayının göstəricilərinə əsasən Ümumi Daxili Məhsul istehsalının artımı 5.4 faizdir, o zaman dövlət büdcəsinin defisitinin 2013-cü ilə nisbətə daha da artması arzuediləndeyildir.

Büdcə xərclərinin idarə edilməsi dövlət gəlirlərinin idarə edilməsi ilə sıx bağlıdır. Belə ki, büdcə xərclərinin həcmi büdcə gəlirləri ilə məhdudlaşdırılır. Digər tərəfdən büdcə xərclərinin azaldılması da sonrakı illərdə özmənfi təsirinə göstərə bilər. Buna məqsədlə büdcə xərclərinin elə optimal həcmi və müddəti müəyyən etməklə zərurətdir ki, minimum xərclər sosial-iqtisadi vəzifələrin həllini təmin etməklə mümkün olsun.

Dövlət büdcəsinin xərclərinin sosial və investisiya yönümlü üyü istiqamətində bütçə siyasəti yeridilir. Büdcə xərclərinin ən mühüm hissəsi, təqribən 20%-ə qədər itəhsil xərclərinin payına düşür. Sosial müdafiə xərclərinə və sosial təminat xərclərinə müvafiq olaraq 11% və 5% düşür. Büdcə xərclərinin idarə edilməsindən danışarkən büdcə federalizmini, yəni – büdcə sferasında mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları ilə yerli özlə idarəetmə orqanları arasında səlahiyyətlərin bölüşdürülməsinə və bu istiqamətdə yerli xərclərin maliyyələşdirilməsi üçün bəzi gəlirlərin özlərinin, məsələn, fiziki şəxslərin torpaq vergisi, fiziki şəxslərin əmlak vergisi, yerli həmiyyətli xammal və tikinti materiallarından tutulan mədəni vergisi və s. gəlirlərinin yığılması və həmin vəsaitlərə sərəncam verilməsi səlahiyyətinin bələdiyyələrə verilməsi niqədetməklə yanaşı, onuna aşağıdakı prinsiplərinə göstərməklər:

- xərclər üzrə səlahiyyətin bölüşdürülməsi;
- müvafiq hakimiyyət orqanlarının zəruri maliyyə ehtiyatları ilə təmin etmək.

Xərclərinin çərçivəsində istehsalın inkişafına yönələn büdcə xərclərinin mühüm rolunu niqədetməklə zərurətdir. Bu xərclər bilavasitə dövlətin müəyyən etdiyi investisiya strategiyasının əsasında planlaşdırılır. Dövlətin investisiya strategiyasının məqsədləri aşağıdakılardır:

- müəssisələrin və əhalinin investisiya fəallığını yüksəldilməsi;
- inflyasiyanın qarşısının alınması;
- büdcə kəsirinin azaldılması;

- investorların və səhmdarların fəaliyyətinin stimullaşdırılması;

Büdcə xərclərində sosial sahələrə xərclərin əhəmiyyətinin xüsusi ləqeydetməklə zımındır. Dövlət büdcəsi sosial yönümlüdür, ümumi xərclərin təqribən 50%-ə qədərini sosial xərclər, yəni təhsil, səhiyyə, sosial müdafiə, sosial təminat, mədəniyyət, incəsənət, mənzil-kommunal xərclər itəşkil edir. Dövlət xərclərinin, məsələn, icra hakimiyyəti orqanlarının saxlanması, məhkəmə hakimiyyəti və prokurorluq orqanlarının saxlanması və müdafiə xərclərinin tərkibində sosial xərclər vardır. Sosial infrastrukturə halinin şəxsi tələbatını ödəməklə yanaşı, işçi qüvvəsinin təkrar təhsil və istehsalın intensivləşdirilməsinin mühüm məmiliki çıxışıdır.

Ölkədə aparılan büdcə-vergisi siyasəti dövlət büdcəsi ilə yanaşı yerli (bələiyyə) büdcələrin gəlir və xərclərinin formal aşmasında öztəsirin göstərməyə bilməz.

Yerli özünüidarənin real gücünü müəyyən edən əsas göstəricilərdən birikimi, bələdiyyə büdcələrinin məcmu büdcə xərclərindəki xüsusi çəkisini qəbul etməklə mümkündür və bu cəhətdə qeydetməklə zımındır ki, hal-hazırda bələdiyyələrin maliyyəsinin mərkəzləşmiş statistika çətu aparılmayıb. (40)

Səmərəli fəaliyyət göstərən yerli özünüidarə təməsinin formalaşması bir çox amillərlə – yeni yaranan bələdiyyələrlə dövlət idarə təmə orqanları arasındakı qarşılıqlı münasibətlər, keyfiyyətli hüquq bazası, yerli özünüidarə subyektlərinin optimal həcmi, yerli özünüidarə orqanlarının səmərəli fəaliyyəti mühüm əhəmiyyət əmalikdir. Özünüidarənin real mövcudluğu, effektiv fəaliyyəti nişərtləndirən mühüm kamil yerli orqanların əlində real maliyyə vəsaitlərinin cəmləşməsi və bu vəsaitlərdə səmərəli istifadədir.

İnkişaf etmiş ölkələrdə yerli özünüidarələrin büdcəsinin xərclərinin ABŞ-in məcmu büdcə xərclərinin 22%-ni təşkil ediyi bir şəraitdə, uyğun göstəricinin Fransada 17%, Böyük Britaniyada 22%, Danimarkada 44%, Norveçdə 31%-ə bərabərdir. Respublikamızda bələdiyyələrin gələcək və real inkişafı yerli özünüidarənin çox əsrlik inkişaf yolunu keçən Qərbin təcrübəsinin öyrənilməsi, yerli özünüidarə təməsinin formalaşmasında butəcrübədə səmərəli istifadə edilməsinə bağlıdır. Ölkədə dəşinməz əml

akın vahiddövlət reyestr sisteminin yaradılması ilə bağlı aparılan işlərə görə gümənətmək olar ki, gələcək dövlət torpaq vergisinin vergi bazasında qiqləşmə simümkünləşəcək. Perspektivdə dövlət torpaq vergisi üzrə bələdiyyələrin maliyyə gəlirlərinin ən azı 3-4 dəfə artacağı gözlənilir. Fikrimizcə, araşdırmalardan aşkar olur ki, ölkə qanunvericiliyi bələdiyyələrin maliyyə zənginliyivə müstəqilliyi üçün lazım olan çox məsələləri həll etməyib. Buna görə də qanunverici bazanın ətrafı təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Şübhəsiz ki, tək cə keyfiyyətli qanunlar keyfiyyətli bələdiyyə xidmətlərini şərtləndirmir. İctimai xidmətlər tək cə bələdiyyə xəzinəsinə axan maliyyə kanallarının quruluşundan yaranmır. Bələdiyyələrin büdcə gəlirlərinin formalaşması tək cə büdcə-vergisi siyasəti ilə deyil, eyni zamanda büdcə prosesinin şəffaflığının təmin olunması ilə də sıx bağlıdır. Bu tədbirlərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- Bələdiyyə qurumunda büdcə prosesinin həyata keçirilməsinin hüquqi təminatı;
- Büdcə prosesinin mərhələləri barədə əhalinin məlumatlandırılması;
- Yerli özünü idarəetmə orqanlarında əhalinin geniş məlumatlandırma sisteminin olması;
- Əhalinin müxtəlif sosial qruplarının və təbəqələrinin büdcə prosesinə cəlb olunması;
- Maliyyə və digər prosedurların sadələşdirməklə onların hamı üçün anlaşılqılı formaya salınması və informasiya təminatı;
- Audit nəzarəti vasitəsilə bələdiyyələrin büdcəsinin gəlir və xərclərində hədəfə şeffaflaşdırılması;
- Əhalini yerli büdcələrin formalaşması və icra nəticələrinin qiymətləndirilməsi işlərinə cəlb etmək.

Fikrimizcə, yerli özünü idarəetmə orqanları olan bələdiyyələrin hansı formal status avəyasəlahiyyətli rəsmi malik olmasınabaxmayaraq, əgər yerli hakimiyyət orqanları kifayət qədər maddi-maliyyə resurslarına malik deyilsə, real olaraq müstəqil idarəetmə hakimiyyətinə çevrilə bilməz. Məhz bu baxımdan yerli özünü idarəetmənin maliyyə-iqtisadi bazasının mühüm tərkib hissəsi kimi bələdiyyə mülkiyyətinin aktiv qaydada form

alaşdırılması prosesigücləndirilməlidir. Yuxarıda qeyd olunanlardan belə bir nəticəyə gəlmək olarkı, sosial-iqtisadi inkişaf davə iqtisadi tənzimləmədə ölkədə aparılan səmərəli bütçə-vergi siyasətinə bə də dövlət və yerli özünüidarəetmə bütçələrinin gəlirlərinin intəformalaşması namünbit şəraitə yaratmaq gücündədir.

2.2 Azərbaycanda bütçə-vergi siyasətinin müasir vəziyyəti və onun vergi daxilolmalarına təsiri

Respublikamızda həyata keçirilən bütçə-vergi siyasətinin zoxsaylı vəzifələri arasında milli gəlirin sabit artımı, inflyasiyanın orta surəti, tam məşğulluq, iqtisadiyyatın düvrğdəyişməsinin aradan qaldırılmasını və s. qeyd etmək lazımdır.

Bütçəyə vergi daxilolmalarının həcmi artırmaqda dövlətin bütçə-vergi siyasətinin faydası danılmazdır. Bütçə-vergi siyasəti ilə dövlət birbaşa vergi daxilolmalarının həcminə, dolayısı ilə də bütçə gəlirlərinin həcminə təsir edir.

2011-ci ildə bütçə-vergi siyasətində gəlirlər üzrə bütçə daxilolmalarında qeyri-neft

sektoru üzrə vergi daxilolmalarının xəsusən cəkisinin artımına nail olunması, qeyri-neft kəsirinin tədricən azaldılması, vergi dərəcələrinin optimallaşdırılması, sosial xidmətlərin effektivliyinin artırılması, vergi daxilolmalarının yığım əmsalının artırılması, yeni muəssisələrini yaradılmasının stimullaşdırılması, kizik və orta muəssisələrin inkişafına dəstək verilməsi, ölkədə istehsal olunan və ölkəyə idxal edilən aksizli malların aksiz dərəcələrinin tədricən eyniləşdirilməsi istiqamətində tədbirlərin hazırlanıb həyata keçirilməsi, dövlət torpaqlarının icarəyə verilməsindən əldə olunan gəlirlərin bütçəyə daxilolma əmsalının artırılması, vergi borclarının azaldılması gəzgn zəruri tədbirlərin gəorulməsi, dövlət rğsumu haqqında qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, zəvik bütçə-vergi siyasətinə nail olunması kimi tədbirlərin davam etdiriləcəyi nəzərdə tutulur.

Bu da işüğzar fəallıgın və sahibkarlıq fəaliyyətinin aşığı duşməsi ilə deyil, hokumətinbəzi kommunal borclarının silinməsi iləəlaqədar həyata kezirdiyi tədbirlərlə bağılıdır.

Umumiyyətlə, budcə gəlirlərinin strukturu dəyişkəndir. Respublikamızda illər uzrə fiskal siyasətin aparılma alətlərindən, mexanizmindən, məqsədindən asılı olaraq vergi novləri uzrə budcəyə daxilolmalar muxtəlif olmuşdur.ĞDM-də dövlət budcəsinin gəlirləri arasındakı nisbət onu ortaya zıxarır ki, cəmiyyətin məcmu gəlir kütləsinin hansı hissəsi mərkəzləşdirilmiş qaydada dövlət tərəfindən yenidən bölünür. İlk novbədə vergilərdən və onların səviyyəsindən asılı olan bu nisbət dövlətin iqtisadiyyata mudaxiləsinin dərəcəsini, iqtisadiyyatın liberallıq ülzüğü səciyyələndirir.

Büdcə-vergi siyasəti stabilləşməşəraitində həll edici rol oynayır. Onun həyata keçirilməsi tədbirləri xərcləri azaltmaqla vəəlavə vergi islahatlarının köməyilə gəlirləri artırmaqla budcə kəsirinin kəskin sürətdə azaldılmasından ibarətdir. Stabilləşmə proqramında həm mərkəzi aparatda, həm də yerlərdə budcə vəsaitindən səmərəli istifadəni və sərt qənaəti tutulur. Bu cür tədbirlər müxtəlif səviyyəli hakimiyyətlərin budcə münasibətlərinə dövlət gəlirinin yenidən bölgüsündən asılı olaraq müxtəlif cür təsir edə bilər. İstehlakçılara dotasiyaları istisna etməklə, ixtisar edilən xərclərin çoxu mərkəzi hokumətin budcəsinin payına düşür. Nəticədə, əlavə xərclərin əksəriyyəti sosial ehtiyaclara, yerli səviyyədə aid edilir, əlavə gəlirlərin demək olar ki, hamısı dövlət budcəsinə daxil olur.(35)

Dövlət, xüsusilə, makroiqtisadi məqsədlərə nail olmaq üçün, budcə – vergi siyasətindən istifadə edərək, iqtisadi artıma və iqtisadi inkişafa zəmin yaradan hallara, yəni iqtisadi sabitliyə və ya tarazlığa müvəffəq olmalıdır.

Müasir dövrdə iqtisadiyyatı tənzimləyə bilən, mövcud böhran vəziyyətindən inkişafa doğru yönəldən, iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olan budcə-vergi siyasətinə müasir şəraitdə böyük ehtiyac var. Bu budcə-vergi siyasəti elə bir iqtisadi siyasət olmalıdır ki, daima investisiya və kapital

qoyuluşları cəlb edərək, istehsal sahələrini artıraraq, istehsalın həcmi yüksəltməklə, iqtisadiyyatı inkişaf etdirməyə şərait yaratsın.

Birincisi həmin sahələrdə özəlləşdirmə prosesi həyata keçirilərək dövlət büdcəsinə müəyyən vəsait daxil olmasının qarşısı alınır və büdcə kəsirlə yerinə yetirilir. İkincisi, həmin sahələrdə tənəzzül hökm sürərək, öz növbəsində büdcəyə daxil ola biləcək vergi və digər tədiyyələrin qarşısı alınır. Bu və ya digər səbəplərdən islahatların gedişi prosesi ləng aparıla və ümumilikdə bazar iqtisadiyyatı qanunlarının respublikamızda formalaşmasına mənfi təsir göstərə bilər. Bəzən, islahatların gedişinə, istehsalın həcmi artırılmasına, lazım olan pul vəsaiti olmadığından, bu prosesin sürətləndirilməsi çox çətinləşir. Respublikamızın bazar iqtisadiyyatına keçdiyi müasir dövrdə, iqtisadiyyatımızın inkişaf etdirilməsi üçün külli miqdarda investisiya qoyuluşları tələb olunmuşdur.

Hazırkı iqtisadi şəraitdə istehsalın həcmi artırılması və genişləndirilməsi, mövcud iqtisadi potensialdan tam istifadə edilməsi və struktur dəyişikliklərinin aparılması üçün, tələb olunan investisiya qoyuluşunun respublikanın öz daxili imkanları hesabına təmin edilməsi çox çətin olduğundan, xarici investisiyaların cəlb edilməsinə böyük ehtiyac olduğu duyulmaqdadır. Bu məsələnin nə dərəcədə vacib olduğunu nəzərə alaraq, hələ 1992-ci il 15 yanvar tarixində “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir. Qanun iqtisadiyyata xarici maddi və maliyyə ehtiyatlarının, qabaqcıl xarici texnika və texnologiyanın, idarəetmə təcrübəsinin cəlb olunmasına, bunlardan səmərəli istifadə olunmasına yönəldilmişdir və xarici investisiyaların hüquqlarının müdafiəsinə yüksək təminat verir.(36)

Xarici investisiyaların cəlb olunması və qorunub saxlanmasını təmin edə bilən büdcə-vergi siyasəti, iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsində mühüm rol oynaya bilər.

Bazar münasibətləri şəraitində iqtisadiyyatın inkişafı, dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətdən və onun tərkib hissəsi olan büdcə-vergi siyasətinə

bağlı olmaqla yanaşı, dövlət büdcəsindən iqtisadiyyata və investisiya qoyuluşlarına ayrılan xərclərin həcmindən birbaşa asılıdır. İttifaq dövründə investisiyaların maliyyələşdirilməsi mənbələri içərisində əsas yer tutan büdcə vəsaitləri xalq təsərrüfatı üzrə bütün investisiya qoyuluşunun 50%-dən çoxunu ödəyirdi. Hazırda isə iqtisadiyyatın inkişafında mühüm rol oynayan, investisiyaların həcmi və dövlət tərəfindən ayrılan investisiyaların məbləği azalmışdır.

Ümumiyyətlə, investisiya xərclərinin artırılması müasir şəraitdə dövlətin əsas iqtisadi siyasətini təşkil edir, bunu ümumidaxili məhsuldakı investisiyaların xüsusi çəkisinə nəzər yetirdikdə görmək olar (cədvəl 3).

Cədvəl 2.4

ÜDM-da dövlət investisiyalarının xüsusi çəkisi.

Milyon manatla

	2009		2010		2011		2012	
	Məbləğ	%	Məbləğ	%	Məbləğ	%	Məbləğ	%
ÜDM	35601,5	100	42465,0	100	49636,3	100	53493,6	100
Dövlət investisiya qoyuluşu	5203,5	14.6	9905.6	23.3	12236.5	24.6	13492.5	25.2

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları, 2013-cü il

Cədvəldən görüldüyü kimi, 2012-ci ildə 2011-ci illə müqayisədə dövlət investisiya qoyuluşu təxminən 1.1 dəfə artmışdır. Bunun isə ÜDM-dakı xüsusi çəkisi 25.2 % olmuşdur. Bu isə 2011-ci illə müqayisədə 0.6 % çoxdur.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət iqtisadiyyatında sabitlik yaratmaq məqsədi ilə bir sıra iqtisadi tədbirlər planı hazırlayaraq həyata keçirir. Dövlət büdcəsi tarazlığının əldə olunması, inflyasiyanın səviyyəsinin aşağı salınması, və s. amillər dövlət iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsini təşkil edir. Müasir şəraitdə bu amillər həmçinin büdcə-vergi siyasətinin əsas istiqamətlərindən hesab olunur. Büdcə tarazlığına yönəldilən yönəldilən büdcə siyasəti, büdcə

kəsirinin aradan qaldırılmasından və ya büdcə kəsirinin ümumdaxili məhsula nisbətində aşağı salınmasından ibarət olur.

Müasir dövrdə Azərbaycan respublikasının büdcə-vergi siyasəti ölkənin iqtisadi siyasinin tərkib hissəsi olmaqla sosial siyasətin davam etdirilməsinə, əhalinin rifahının və yaşayış səviyyəsinin, qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial-məişət şəraitinin artırılmasına, iqtisadiyyatın prioritet sahələrinin modernləşməsinə və saxələnməsinə, onun səmərəliliyinin, dayanıqlılığının təmin edilməsinə, investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılmasına yönəldilmişdir.

Orta müddətli perspektivdə ölkənin makroiqtisadi göstəricilərinin sabit artımına, qeyri-neft sektorunun dayanıqlı inkişafına, maliyyə intizamının gücləndirilməsinə və nağdsız ödənişlərin tətbiqinin genişləndirilməsi yolu ilə şəffaflığın daha da artırılmasına nail olmaq əsas məqsədlərdəndi.

Büdcə xərcləri üzrə struktur islahatların davam etdirilməsi, maliyyə təminatı dövlət və icmal büdcələrin vəsaiti hesabına həyata keçirilən sosial və investisiya layihələrinin, iri maliyyə tutumlu əsaslı alışların və xidmətlərin iqtisadi-maliyyə əsaslandırılmasının optimallaşdırılması və bu istiqamətdə şəffaflığın daha da artırılması üçün qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsi istiqamətində işlər davam etdiriləcəkdir.

Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin yığım əmsalının artırılması, mülkiyyət və yol vergilərinin dərəcələrinin optimallaşdırılması, əməkhaqqından gəlir vergisinin vergi tutmayan məbləğinin yaşayış minimumuna yaxınlaşdırılması, müxtəlif vergi növləri üzrə vergi bazasının genişləndirilməsi və vergidən yayımların qarşısının alınması istiqamətində işlər növbəti illərdə də davam etdiriləcəkdir.(39)

Milli iqtisadi inkişaf strategiyasına uyğun olaraq son illər vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi, vergi xidmətinin müasir Avropa standartlarına uyğunlaşdırılması sahəsində əhəmiyyətli işlər görülmüş, vergi qanunvericiliyi və vergi inzibatçılığının müasir tələblər baxımından qurulmasında çox mühüm nailiyyətlər əldə edilmişdir. Bu nailiyyətlərin konseptual əsasları vergi

ödəyicilərin hüquqlarının genişləndirilməsi, vergi güzəştlərinin minimuma endirilməsi, vergidən yayınma hallarına qarşı səmərəli mübarizənin təşkili və əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasından ibarət olmuşdur.

Vergitutma sahəsində strateji məqsəd və hədəflərə nail olmaq üçün son dövrdə səmərəli vergi siyasəti həyata keçirilmişdir. Vergi siyasəti əsasən dövlət vergilərinin və digər büdcə daxilolmalarının düzgün hesablanmasına, onların vaxtında və tam məbləğdə dövlət büdcəsinə köçürülməsinə, vergi qanunvericiliyi və inzibatçılığının təkmilləşdirilməsinə, vergi nəzarətinin gücləndirilməsinə, vergi ödəyicilərinə xidmətin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə və vergi sistemində insan resurslarından istifadənin səmərəliliyinin artırılmasına yönəldilmişdir.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, ölkəyə cəlb olunan investisiyalar hər zaman özünü doğrultmur. Xarici kapitalın milli iqtisadiyyata cəlb olunması təbii ehtiyatların ölkədən çıxarılmasına, ölkə iqtisadiyyatının asılılığına, xarici borcların artmasına səbəb ola bilər.

Ölkədə investisiyaların cəlb edilməsi istiqamətində qarşıya çıxan bir sıra problemlərin həlli üçün aşağıdakı məsələlərə baxılması məqsədəuyğundur:

- qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi;
- investorlar üçün maliyyə, valyuta, vergi, tarif tənzimlənməsində dəqiq hüquqi bazanın formalaşdırılması;
- investisiyaların stimullaşdırılması tədbirlərinin işlənib hazırlanması;
- xarici investisiyaların ixracyönümlü emal-sənaye infrastrukturunu və kənd təsərrüfatı sahələrinə yönəldilməsi;
- bütün mənbələr üzrə investisiyaların iqtisadiyyatın arı-ayrı sahələrinə cəlb edilməsi. Qeyri-neft sektorunda yeni istehsal və xidmət müəssisələrinin yaradılması, sənayeləşmənin sürətləndirilməsi, sənaye istehsalının artırılması üçün maliyyə təminatını yaratmaq hökumətin qarşısında qoyulmuş prioritet vəzifələrdəndir.

Müvafiq dövlət proqram və tədbirlərinin orta müddətli büdcə xərcləri ilə əlaqələndirilməsinin daha da təkmilləşdirilməsi, dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu

xərcləri hesabına tikintisi başa çatdırılan obyektlərin fəaliyyətə başlamaları ilə bağlı tələb olunan xərclərin ortamüddətli büdcə xərclərində nəzərə alınması təmin ediləcəkdir.

Nəticədə belə bir qənaətə gəlmək olar ki, müasir büdcə sisteminin yenidən qurulması və onun səmərəli fəaliyyəti nəticəsində ölkədə maliyyə stabilliyinə və iqtisadi yüksəlişə nail olmaq mümkündür.

İndi Azərbaycanın büdcə sisteminin müasir vəziyyətinə nəzər salaq. Fikrimizcə, maliyyə resurslarının daha səmərəli investisiyalaşdırılmasını təmin edən bir sıra istiqamətləri ayırmaq lazımdır:

- istehsal kompüter təminatının inkişafına təkan verən müəssisələrin texnik silahlandırılmasının güzətlə maliyyələşdirilməsi;
- kadrların ixtisas səviyyəsinin yüksəldilməsi ilə əlaqədar xərclərin maliyyələşdirilməsi;
- ictimai istehsal sahəvi və ərazi quruluşunda irəliləyişləri təmin edilməsinə istiqamətlanmış proqramların həyata keçirilməsi;
- xalq təsərrüfatının ayrı-ayrı sahələri arasında nisbətini müəyyənləşdirilməsi.

Hazırda yerli büdcələr kifayət qədər maliyyə resurslarına malik deyildirlər. Buisə tez vergi qanunvericiliyinin pozulmasına gətirib çıxarır. Bunun da bir sıra səbəbləri vardır:

- maliyyə resurslarının regional və yerli büdcələrinə həmiyyətinin azalmasına gətirib çıxaran ölkənin mərkəzi büdcəsində yüksək dərəcədə cəmlənməsi;
- yerli büdcələrin xərclərinin müvafiq qərarlaşdırılmaməsi;
- yuxarı hakimiyyət orqanları tərəfindən əsas vəsaitlərin qanunlara həvalə edilmiş, lakin kifayət qədər maliyyə resursları ilə təmin edilməyən tapşırıqların verilməsi. Büdcə sistemini müasir vəziyyətinə aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar:

- maliyyə resurslarının əhəmiyyətli hissəsinin mərkəzi büdcədə cəmlənməsi;
- konkret olaraq əsas vəsaitlərin ayrılması zamanı rast gəlinən obyektiv məhalleri;
- ərazi büdcələrinin formalaşdırılması metodologiyasının xərclərə əsaslanmas

1;

Fikrimizcə, maliyyə resurslarının daha səmərəli investisiyalaşdırılmasını təmin edən bir sıra istiqamətləri ayırmaq lazımdır. Ölkədə həyata keçirilməsinə zəruri hesabat verdiyimiz büdcə islahatına aşağıdakı aspektlərini qeyd etmək istərdik:

- büdcə sisteminin qurulması prinsiplərinin nəzəri cəhətdən yenidən işlənməsi və əsaslandırılması;
- inkişaf etmiş ölkələrin təcrübədən işlənməmiş prinsiplərini özündə əks etdirə bilən büdcə mexanizminin yaradılması;
- müxtəlif səviyyəli hakimiyyət orqanlarının yerinə yetirdikləri səlahiyyətlər və funksiyalara uyğun olaraq xərclərin büdcə sistemində həlqələri arasında bölgüsü zəruri sənədlərlə tənzimlənməsi və qəbul edilməsi.

Büdcə islahatı özündə iri və köklü dəyişiklikləri birləşdirən kompleks prosesdir. Belə bir radikal islahatın həyata keçirilməsi üçün mərhələlər üzrə ardıcıl, dəqiq və işlək proqram hazırlanmalıdır.

Fikrimizcə, maliyyə siyasətində həyata keçirilən islahatları iqtisadiyyatın həmdövlət, həmdövlət sektoru üçün geniş inkişaf imkanları açır. Sözsüz ki, hökumət tərəfindən həyata keçirilən maliyyə siyasəti birmənalı deyildir. Onun həm mənfi, həm də müsbət tərəfləri vardır. (27)

Xalqın təsərrüfatının iqtisadi bazasının möhkəmləndirilməsinə özəl bölmənin inkişafı geniş vətəndaşlara imkan verə bilər.

Son illər ərzində Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən islahatlar ölkə iqtisadında edilmiş makroiqtisadi sabitlik möhkəmləndirilmiş, inflyasiya tempinin məqbul səviyyəyə dəstəbə gətirilməsi və valyuta bazarında sabit və proqnozlaşdırıla bilən vəziyyəti təmin edilmiş, struktur islahatlarının həyata keçirilməsinə təməl əsasında müəssisələrin böyük qismi öz fəaliyyətlərini bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun olaraq səmərəli təşkil edə bilmişlər.

Həmin illərdə dövlət büdcəsindən əzərdə tutulmuş və istifadə edilmiş vəsaitin 92,4 faizi inşa sənədi sayılan obyektlərin tikintisinə aparılması üçün yönəldilmişdir.

Belə ki, 2003-cü ildə büdcədə sosial-mədəni və məişət təyinatlı obyektlərin tikintisinə 100,5 milyard manat, istehsal təyinatlı obyektlərin tikintisinə 218,2 milyard manat, beynəlxalq-

maliyyə kredit təşkilatlarının ölkəmizdə həyata keçirdikləri layihələrdə Azərbaycan tərəfinin payı kimi 26,3 milyard manat vəsait nəzərdə tutulmuş və istifadə edilmişdir. Eyni zamanda mənzil tikintisinə 6,8 milyard manat, inzibati və idarəetmə obyektlərinin tikintisinə isə 12,2 milyard manat vəsait ayrılmışdır.

Göründüyü kimi, dövlət büdcəsində investisiya xərcləri üçün nəzərdə tutulan vəsaitlərin tam istifadə olunmuşdur.

2004-

cüildə bütün maliyyə mənbələri hesabına ölkə iqtisadiyyatının inkişafına 24,2 mlrd manat və ya əvvəlki illə müqayisədə 36,1 faiz çox əsas kapital investisiya yönəldilmişdir. Bu investisiyanın 88,8 faizi qeyri-dövlət mülkiyyətinə məxsus müəssisə və təşkilatların, 11,2 faizi isə dövlət mülkiyyətinə məxsus müəssisə və təşkilatların payına düşür. Ümumi investisiya qoyuluşunda tikinti-quraşdırma işlərində istifadə edilmiş.

İqtisadi islahatların aparılması ölkə iqtisadiyyatına xarici kapitalın cəlb olunması təcrübəsini nətkəmilləşdirilməsinə önuntəhlilini, investisiya mühitində hədəfə çatdırılmasını tələb edir.

Bazarın mənbələri üçün keçirilən illərdə iqtisadiyyatda yaranan problemlərin və həşeydə əvvəlki dövrdə xarici investisiya axınının sürətləndirilməsini tələb edirdi. Bu isə öznövbəsinə məqsəd yönüvə çevik investisiya siyasətinin aparılmasının zəruriməsələ kimi qarşıya qoyurdu.

Fikrimizcə, Respublikamızda neft sektorunu ləyanə başqa sahələrdə inkişaf etdirilməsinə geniş imkanlar vardır və bu istiqamətdə düzgün, məqsəd yönüvə investisiya siyasəti aparılır. Müasir şəraitdə xüsusilə regionların inkişafını yönənlən «regional investisiya siyasəti» aparmaqla ərazilərdə iqtisadi inkişafın tənzimlənməsinə şərait yaradılmalıdır. Beləki, yerləşdiyiməkəndə nasılı olaraq hər bir regionun potensial imkanlarını əks etdirən şəffaf informasiya bazası formalaşdırılmasına ehtiyac duyulur. Bundan başqa, ölkədə və regionlarda ixtisaslaşmış bazar infrastrukturunun yaradılması xarici investorların əyanəndigərsahələrinə investisiya qoymağa maraqlandırabilir.

Belə bir qənaətə gəlmək olarkə, bazar iqtisadiyyatının formalaşma qda olduqumüasir şəraitdə xarici investorlarda iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə investisiya qoymağa maraqla yaradılması birtərəfdən bazar iqtisadiyyatının formalaşmasının sürətlənməsinə, digər tərəfdən

əyeni iş yerlərinin yaradılmasına və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə, işsizliyin azaldılmasına müsbət təsir göstərə bilər.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, ölkəyə cəlb olunan investisiyalar hər zaman özünü doğrultmur. Xarici kapitalın milli iqtisadiyyata cəlb olunması təbii ehtiyatların ölkədən çıxarılmasına, ölkə iqtisadiyyatının asılılığına, xarici borcların artmasına səbəb ola bilər.

Ölkədə investisiyaların cəlb edilməsi iqtisadiyyatın inkişafında qarşıya çıxan bəzi problemlərin həlli üçün aşağıdakı məsələlərə baxılmasına məqsəd müvafiqdir:

- qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi;
- investorlar üçün maliyyə, valyuta, vergi, tarif tənzimlənməsində dəqiqliyin artırılması;
- investisiyaların stimullaşdırılması tədbirlərinin işləniş hazırlanması;
- xarici investisiyaların ixracı önümlü emal-sənaye infrastrukturavə kənd təsəvvüf sahələrində cəlb edilməsi.

Ümumiyyətlə, maliyyə sistemində və onun tərkib hissəsi olan büdcə sistemində yaranan problemlərin nəticəsində dövlət büdcəsində kəsirə yaranması ehtimalı da yüksəlir. Büdcə kəsirinin sabit saxlanması inflyasiya prosesinə müsbət təsir göstərməyə bilməz.

Əgər büdcə kəsiri dövlət istiqrazlarının buraxılış vasitəsilə maliyyələşdirilsə, bütüncü olaraq bölmədə investisiyaların və xalis xracın, qismən də istehlak xərclərinin həcmi azalmasına səbəb olacaq orta bazar faiz dərəcəsi artar. ÜDM-in və büdcə daxil olmalarının dinamikası (2008-2013-ci illər) üzrə aşağıdakı cədvəldə göstəribilir.

Cədvəl 2.5

Göstəricilər	2008	2009	2010	2011	2012	2013
1. ÜDM (mlrd. man)	40137.2	35601.5	42465.0	52082.0	53995.0	57708.2
2. Büdcə	1169,	1180,3	4292,8	5475,1	6025,4	6663,6

Daxilolmaları (mlrd.manat) o cümlədən verginəzərə Alınmaqla	9					
3. ÜDM-dəvergi daxilolmalarının xüsusi çəkisi %-lə	2,8	3,2	11,1	12,5	11,0	12,1
4. Ümumi büdcə daxil olmalarında vergilərin x üsusi çəkisi	11,1	11,5	37,0	32,9	25,7	28,6

Mənbə: Azərbaycanın Respublikasının statistik göstəriciləri 2013-cü il.

Cədvəldəngöründüyükimi ÜDM 2008-ci ilə nisbətən 2013-ci ildə 17571,0 mlrd. manat, yəni 44% artmışdır. Eyni zamanda ÜDM-dəvergidaxilolmalarının xüsusi çəkisi 2008-ci ildəki 2,8%-dən artaraq 2013-ci ildə 12,1% təşkil etmişdir, yəni 9,3% artmışdır.

Əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasının nəticəsində son illərdə xarici vergi ödəyicilərinin sayı 3 dəfədən çox artıb. 2013-cü il tarixdə investisiya müəssisələrinin sayı 2474,0, o cümlədən tamamilə xarici investisiya müəssisələr 719, birgə müəssisələr 966 və daimi nümayəndəliklər 789 olmuşdur. Xarici investisiya müəssisələrinin yerinə yetirdiyi işlərin və göstərilən xidmətlərin ümumi həcmi 7 mlrd. manatdan çoxdur. 2007-2013-ci illərdə bu vergi ödəyicilərinin ÜDM-dəki xüsusi çəkisi 5 dəfədən çox artıb. Təbii ki, həm indövrə xarici vergi ödəyicilərinin indövrə büdcəsinə daxil olan vergilərinə xüsusi çəkisi nəzərə qar pacaq dərəcə də artıb və əgər 2007-ci ildə bu göstərici cəmi 9,3% təşkil etmişdirsə, 2013-ci ildə 19,7%-ə qədər artmışdır. Səndövrələrdə sahibkarlığın inkişafı sahəsində həyata keçirilən dövlət köməyi tədbirlərin, xüsusilə də vergi sisteminin təkmilləşdirilməsinə nəticədə ÜDM-də özəl sektorun payı 73%, o cümlədən kiçik və orta sahibkarlıq sektorunun payı 42,7% təşkil etmişdir.

2.3. Bütçə-vergi siyasətinin gəlir və xərclərin tənzimlənməsinə təsirinin qiymətləndirilməsi

Məlum olduğu kimi ölkəmiz 20 ildən artıq bir müddət ərzində bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində yaşamışdır. Bu dövr ərzində bazar iqtisadiyyatı qanunlarını özündə əks etdirən 200-ə yaxın iqtisadi qanunvericilik aktı qəbul edilərək, iqtisadiyyatda müəyyən irəliləyişlərdə olunsa da, bir sıra sahələrdə problemlər qalmaqdadır. İndiki şəraitdə bu problemlərin həll edilməsi üçün dövlət müvafiq tədbirlər görərək, lazımi iqtisadi siyasət həyata keçirərək, bir sıra iqtisadi qanunlar qəbul edərək, cəmiyyətin öhdəsinə verir. Bunlarla yanaşı bir çox proqramlar meydana gəlir və müxtəlif səviyyələrdə müzakirələrə çıxarılır, lakin bu proqramların çoxu qəbul edilmir, qəbul edilənlər isə lazımi səviyyədə həyata keçirilmir. Həmin sözləri bu proqramların əsas hissəsini təşkil edən maliyyə siyasəti və onun tərkib hissəsi olan bütçə-vergi siyasəti barəsində də demək olar. Ölkədə həyata keçirilən bütçə-vergi siyasətinin lazımi, yüksək nəticə verə bilməməsinin bir çox səbəbləri vardır ki, onlardan bəziləri aşağıdakılardır.

1. Əvvəllər Azərbaycan iqtisadiyyatı başqa ölkələrdən fərqli olaraq, dövlətin əlində cəmləşdirilmişdir. Bazar iqtisadiyyatı isə, əksinə dövlətin payının minimuma endirilməsini tələb edir;

2. Ölkədə bazar iqtisadiyyatına keçid ciddi böhran şəraitinə düşmüşdür. Əmtəə çatışmazlığı, istehsalın azalması, iqtisadi əlaqələrin pozulması, idxalın ixracı üstələməsi, sosial problemlər, kənd təsərrüfatında böhran, iqtisadiyyatın birtərəfli (neft sənayesi) inkişafı və s. kimi problemlərin olması;

3. Respublikamızın müharibə şəraitində yaşaması və milli müdafiə, hərbi xərclərin həddindən çox olması və belə şəraitdə iqtisadiyyatı normal sürətdə tənzimlənməsi, idarə edilməsi çətinləşir;

4. Proqramların olduqca zəif səviyyədə tərtib olunması, onlarda ciddi mərkəziyyət prinsiplərinin olmasıdır.

Böhranlar müəyyən məkan və zaman daxilində ölkənin daxili və xarici xüsusiyyətlərini lazımi səviyyədə nəzərə almır və buna görə də iqtisadiyyatda lazımi dəyişikliklər həyata keçirmək mümkün olmur. 1991-ci ildən bazar iqtisadiyyatına doğru irəliləyən ölkəmiz, bəzən islahatların aparılmasında, özəlləşdirmə sahəsində işlərin ləng aparılması ucubatından iqtisadiyyatda tənəzüllə qarşılayır, bəzən isə həmin sahələrdə böhran baş verir. Çox vaxt iqtisadi ədəbiyyatlarda və iqtisadi mövzulardakı çıxışlarda belə bir fikir aşılanır ki, büdcə-vergi siyasəti və maliyyə siyasəti sahəsində tez bir zamanda uğurlar qazanıla bilməz.

Hətta bəzi iqtisadçı və siyasətçilər bunun üçün, yəni iqtisadiyyatın normal hala gətirilməsi üçün bir neçə 10 il vaxt lazım olduğunu söyləyirlər. Lakin, beynəlxalq təcrübə bu fikirlərin əsassızlığını sübut edir. Məsələn, Almaniya Federativ Respublikasındakı vəziyyət araşdırsaq, belə proqnozların əsassız olduğunu görürük. Hələ müharibədən sonra burada islahatlar başlanmış, Hitlerdən qalma inzibati-amirlik sistemindən imtina olunaraq, bazar iqtisadiyyatı strukturuna keçilmişdir. Elə birinci yarım il üçün (1946-cı ilin birinci yarısı) 50%-li artıma nail olunmuşdur. Artıq növbəti ildə artım 25%-ə bərabər olmuşdur. Lakin, Azərbaycanda həyata keçirilən proqramlardakı (büdcə-vergi siyasətində) ciddi çatışmazlıqlar, boşluqlar, islahatların zəifliyi, icra mexanizminin olmaması, bazar iqtisadiyyatını prinsiplərinin tətbiqində ardıcılığın pozulması, idarəetmə xərclərinin ildən-ilə çoxalması, kapital qoyuluşu həmçinin azalması və bəzi sahələrdəki maneələr, o cümlədən nəzarət sisteminin qeyri-təkmil inkişafı və s. məsələlər iqtisadiyyatda lazımi müvəffəqiyyət əldə etməyə imkan verməyə bilər.

Ümumiyyətlə, müasir şəraitdə dövlətin büdcə-vergi siyasətinin əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirmək və təşkil etmək üçün, dövlət büdcəsi gəlir və

xərclərinin tərkibi və quruluşu, artma, azalma tempini aydınlaşdırmaq və təhlil etmək lazımdır.

Doğrudur, iqtisadiyyatın əksər sahələrində müstəqil iqtisadi siyasət yürüdülsə, dövlət rəsmilərinin qeyd etdiyi kimi bəzi sahələrdə isə, Beynəlxalq Valyuta Fondunun iqtisadi siyasətinə uyğun, iqtisadi siyasət həyata keçirilir.

Qeyd etdiyimiz kimi dövlətin büdcə-vergi siyasətinin əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirmək üçün 2006-cı ildən 2013-cü ilə qədər (2013-cü ildə daxil olmaqla)dövlət büdcəsi gəlir və xərclərinin xüsusi çəkisinə nəzər yetirmək lazımdır. Cədvəldən görüldüyü kimi, büdcə gəlirləri içərisində(Dövlət Neft Fondundan daxilolmalar istisna olmaqla) həcminə və xüsusi çəkisinə görə ən yüksək yeri əlavə dəyər vergisi tutur. Cəmi əldə olunan əlavə dəyər vergisinin 28 %-ni isə Azərbaycan Respublikasına gətirilən mallardan tutulan əlavə dəyər vergisi təşkil edir. 2013-cü ildə bu məbləğ 992 600 000 manat həcmində proqnozlaşdırılmışdır. Əlavə dəyər vergisi Azərbaycan Respublikasında 1992-ci il 1 yanvar tarixindən, dövriyyə vergisinin əvəzinə, tətbiq olunmağa başlamış və dövlətin yüksək gəlir mənbəyinə çevrilmişdir. 1992-ci ildə, əlavə dəyər vergisi, büdcə gəlirlərinin 30%-ni təşkil etmişdir. Sonrakı illərdə isə bu gəlir növünün həcmi və xüsusi çəkisi, büdcə gəlirləri içərisində get-gedə azalmış, hətta 1995-ci ildə 7 %-ə enmişdir, 2013-cü ildə isə bu gəlir növü, büdcə gəlirlərinin həcminə və xüsusi çəkisinə görə əsas yeri tutur. Əlavə dəyər vergisi dolayı vergi olmaqla, istehlakçı tərəfinə ödənilən vergidir. Əlavə dəyər vergisi 18% vergi dərəcəsi ilə hesablanır. Bu vergi növünün dərəcəsinin müəyyən qədər aşağı salınması, digər vergi növlərinin inkişafına səbəb olmaqla yanaşı, əlavə dəyər vergisinin həcmi büdcə gəlirləri içərisində xüsusi çəkisinin daha da yüksəlməsinə gətirib çıxara bilər.

Əhalidən tutulan gəlir vergisi və mənfəətdən vergi, büdcə gəlirləri içərisində böyük, xüsusi çəkiyə malik olan gəlir mənbələri hesab olunur. 2013-cü il büdcə gəlirləri proqnozunda gəlir vergisi 2012-ci ilə nisbətən 61 milyon manat (8.4%) artmışdır. Bu göstərilən artıb-azalmalar, plan dövründə

proqnozların nə dərəcədə yerinə yetirilməsindən və digər bir neçə səbəbdən asılıdır.

İnkişaf etmiş ölkələrin əksəriyyətində, o cümlədən ABŞ-da bu vergi növləri büdcə gəlirləri içərisində 70-75 % xüsusi çəkiyə malikdir. Bu gəlir mənbələrinin həcmələrinin artması, vergilərin gəlirlərə uyğun artması ilə mütənasib olduğunu sübut edir.

Keçid şəraitində müəssisələrin fəaliyyətinin müəyyən qədər müstəqilliyi, bəzən hesabat məsələlərinin dəqiq aparılmaması mənfəətin və gəlirin gizlədilməsi ilə nəticələnir. Bu isə birbaşa büdcə gəlirlərinin yerinə yetirilməsinə mənfi təsir göstərir.

Digər gəlir mənbəyi olan aksizlər, müasir şəraitdə (son illər) dövlətin büdcə-vergi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri olmuşdur. Büdcə gəlirlərini artırmaq məqsədilə, müəyyən istehlak məhsullarına aksiz markası tətbiq olunmadan və xüsusi razılıq (lisenziya) almadan satışa qadağan edilir. Buna misal olaraq respublika prezidentinin 527 (20 dekabr 1996-cı il) və 90 sayılı (5 fevral 1999-cu il) fərmanlarını (etil spirtli, alqaqollu içkilər və tütün məhsullarına lisenziya verilməsi) göstərmək olar.(19)

Aksizlər çox mühüm gəlir mənbəyi olmaqla bərabər, dövlətin vergi siyasətinin mühüm aləti hesab olunur.

Bəzi məhsulların istehsalının azaldılması, bəzilərinin istehlakının artırılması, bəzilərinin qadağan edilməsi məqsədilə tətbiq olunan aksizlər bu siyasətin əsas istiqamətlərindəndir. Aksizlər, kütləvi istehlak məhsullarına, spirtli içkilərə, tütün məmulatlarına, şəkər tozuna, şokolada, zinət əşyalarına və s. tətbiq olunur (10-90%)

Müasir dövrdə, Azərbaycan Respublikasının yüksək səviyyədə həyata keçirdiyi, iqtisadi siyasətin əsas tərkib hissəsi olan, “Neftin iqtisadiyyatı” siyasəti öz uğurlu nəticələrini göstərməkdədi. Buna son illərdə neft sənayesindən və satışından büdcəyə daxil olan vəsaitin miqdarı ilə mədən vergisinin büdcə gəlirləri içərisində xüsusi çəkisinin və həcmünün artması ilə əlaqələndirmək olar. Mədən vergisi (royalti) 2006-cı ildən 2013-cü ilə qədər

dövlət büdcəsi gəlirlərinin tutduğu yeri faiz dərəcəsi ilə baxdıqda azalma müşahidə olunur.

Dövlətin büdcə-vergi siyasəti öz əksinə həmçinin, büdcə xərclərinin quruluşunda da tapır.

2006-cı ildə Mədən vergisi 99 969 000 manat idisə bu rəqəm 2013-cü ildə 121 000 000 manat olmuşdur. Mədən vergisinin xüsusi çəkisinin büdcə gəlirləri tərkibində yüksəlməsi, bazar iqtisadiyyatı qanunlarının respublikada formalaşması, neft sənayesinin inkişafı və xarici sərmayələrin neft sənayesinə tətbiq edilməsinin uğurlu nəticələri ilə bağlıdır. 2013-cü il büdcə gəlirlərinin proqnoz göstəricilərində, mədən vergisi 2012-ci illə müqayisədə 4 200 000 manat, yəni 3.4% azalmışdır. Bu isə dövlətin büdcə-vergi siyasəti ilə bağlı olaraq və 2012-ci il büdcə icrası prosesində mədən vergisinin nə dərəcədə yerinə yetirilməsindən, eyni zamanda neft və neft məhsullarının qiymətinin son illərdə dünya bazarında aşağı düşməsindən irəli gəlmişdir.(10)

Neft və neft məhsullarının qiymətinin dünya bazarında aşağı düşməsi, Azərbaycan iqtisadiyyatına öz mənfi təsirini göstərmiş o cümlədən dövlət büdcəsi gəlirlərinin tam yerinə yetirilməməsinə səbəb olmuşdur.

Dövlət büdcəsinin digər mənbələri də bazar iqtisadiyyatı qanunlarına uyğun olaraq tənzimlənir və dövlətin büdcə-vergi siyasətinin nəticəsi olaraq müəyyənləşdirilir.

Xərclərin quruluş və istiqamətlərindən göründüyü kimi, idarəetmə xərclərinin, hüquq mühafizə orqanlarının saxlanması xərcləri və milli müdafiə xərclərinin, iqtisadiyyata, sosial həyata, səhiyyəyə, təhsilə ayrılan xərclərin xüsusi çəkisi dəyişmişdir. Bunun bir çox səbəbləri vardır ki, o da, dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsi, idarəçiliyin inkişaf etdirilməsinə nail olmaq üçün dövlətin apardığı siyasətlə əlaqədardır.

Xərclərin həmçinin azaldığı sahələrdə isə, iqtisadiyyat, səhiyyə və təhsildə islahatların aparılması və bu sahələrdə xüsusiləşmə proseslərinin getməsi ilə bağlıdır. Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində, əhəmiyyətli xərc olan sosial

müdafiə və sosial təminat xərclərinin azalması keçid dövrünün başlıca

Dövlət büdcəsinin xərcləri

problemlərindən biri hesab olunur. 2014-cü ildə dövlət büdcəsinin xərcləri ümumidaxil məhsulun 34,3 faizini təşkil etməklə 20,1 milyard manat proqnozlaşdırılır (2012-ci ilin faktiki icrasına nisbətən 15,2 faiz, 2013-cü ilin proqramına nisbətən 1,1 faiz çox).

Cədvəldən göründüyü kimi 2014-cü ildə dövlət büdcəsinin xərclərinin strukturunda xilolancarı xərclər ümumi xərclərin 54,2 faizini həcmində vəsait yönəldilmişdir ki, buna 2013-cü ildə müqayisədə 3,9 faiz bənd, 2012-ci ilin faktiki icra göstəricisi ilə müqayisədə 1,1 faiz bənd çoxdur. Mütəlif adədar xərclər 10882,0 mln. manat, 2013-cü ildə müqayisədə 887,3 mln. manat və ya 8,9 faiz çox, 2012-ci ilin faktiki icra göstəricisi ilə müqayisədə isə 1603,8 mln. manat və ya xud 17,3 faiz çox vəsait nəzərdə tutulmuşdur.

Cədvəl 2.6.

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının 2013 və 2014-cü il büdcəsi haqqında qanunu

	2014-cü ilproqnoz,mi nmanatla	2013- cü ilproqnoz, minmanatla	2014/2013 faizlə
Xərclərcəmi	20063000	19850000	+1,1
Ümumidövlət xidmətləri	1996799,5	1804593,9	+10,7
Elm xərcləri	146816,0	130499,9	+12,5
Müdafiə	1637362,4	1528582,6	+7,1
Məhkəmə hakimiyyəti, hüquq- mühafizə və prokurorluq	1240298,0	1114796,2	+11,3
Təhsil	1653445,0	1530482,7	+8,0
Səhiyyə	725586,2	669250,5	+8,4
Sosial müdafiə və sosial təminat	2072233,9	1813581,5	+14,3
Mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədəntərbi yə və sənaye digər kateqoriyalara aid edilməyən sahələr	311410,4	289729,7	+7,5
Mənzil və kommunal təsərrüfatı	457144,0	399003,8	+14,6
Yanacaq və enerji xərcləri	3487,5	2377,5	+46,7
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı, balıqçılıq, ovçuluq	562887,3	494300,4	+13,9
Sənaye və tikintilər xərcləri	6281954,7	6934233,4	-9,4
Dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu	6260000,0	6915200,0	-9,5
Digər xərclər	21954,7	19033,4	+15,3
Nəqliyyat və rabitə	121437,6	111677,2	+8,7
İqtisadi fəaliyyətlə bağlı sair xərclər	328156,9	275775,2	+19,0
Əsas bölmələrə aid edilməyən xidmətlər	2670796,6	2881615,4	-7,3

Əsaslı xərclər ümumi xərclərin 41,9 faiz həcminə vəsait ayrılışdır. Mütləq ifadədə əsaslı xərclər 8400,5 mln. manat vəsait ayrılışdır ki, buna 2012-ci ilin faktiki icra göstəricisi ilə müqayisədə 474,6 mln. manat və ya xud 6,0 faiz çoxdur.

Hüquq mühafizə, məhkəmə və prokurorluğun saxlanması xərclərinin artırılması isə dövlətin mübarizə apardığı rüşvətxorluq və korrupsiyanın qarşısının alınmasından irəli gələn iqtisadi siyasətin tərkib hissəsidir.

Daxili ictimai-siyasi sabitliyin əldə olunması və qanunvericiliyin pozulmaması üçün bu xərclərin artırılması labüddür.

Müasir dövrdə büdcə xərcləri içərisində azaldılan xərclər, bazar iqtisadiyyatının ölkədə formalaşmasından irəli gəlmişdir. 2006-cı ildə büdcə xərclərinin 2%-ni təşkil edən iqtisadiyyata ayrılan xərclər 2013-cü ildə 1.4%-ni investisiya xərcləri ilə birlikdə təşkil edəcəyi proqnozlaşdırılmışdır. Bu da son illərdə dövlətin apardığı iqtisadi siyasətin (özəlləşdirmə, xüsusişəhərləşdirmə proqramı) real nəticəsidir. Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində iqtisadiyyata ayrılan xərclərin azaldılması ilə dövlət əksər sahələrdə özəlləşdirmə proqramının həyata keçirilməsinə nail olmuş, o cümlədən bu sahədən gələn gəliri büdcə kəsirinin örtülməsinə yönəltmişdir.

Təhsilə, səhiyyəyə ayrılan xərclərin 2006-cı ilə nisbətən azalması isə bu sahələrdə pullu xidmətə keçirilməsi ilə bağlı olmuşdur. Düzdür, bu sahələrdə pullu xidmətə keçirilməsinə baxmayaraq, hələ də müəllim və həkimlərin əmək haqqlarının aşağı səviyyədə olması bütün ictimaiyyətə bəllidir. Ümumiyyətlə, büdcə xərclərinin içərisində xüsusi çəkisinə görə daima artan sahələrdə əsaslı dəyişikliklər və ixtisarlara aparılmayana qədər, bu sahələrdə xərclərin daima artacağı gözlənilir.

Büdcə vəsaitinin məqsədli istifadəsi baxımından iqtisadiyyatın inkişafı üçün kapital qoyuluşunun maliyyələşdirilməsi xərcləri daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. Kapital qoyuluşunun maliyyələşdirilməsi-istehsal və qeyri-istehsal təyinatlı yeni əsas fondların yaradılması və fəaliyyətdə olan fondların genişləndirilməsinə pul vəsaitinin verilməsidir.(12)

Ümumilikdə, büdcə-vergi siyasəti müasir şəraitdə dövlətin əsas siyasəti olmaqla aşağıdakı istiqamətlər üzrə həyata keçirilir:

1. Dövlət büdcəsi gəlirlərini artırmaq üçün, yeni gəlir mənbələri formalaşdırmaq və bu gəlirlərin tam əldə olunmasına nail olmaq;

2.Büdcə gəlirləri həmçinin, ümumi daxili məhsula nisbətini artırmaq üçün daxili istehsal sahələrini inkişaf etdirmək;

3.Sahibkarlığı inkişaf etdirən müxtəlif qanunvericilik aktları qəbul edərək, özəlləşdirmə, xüsusişəhərcə prosesinə təkan vermək və bəzi sahələrdə müxtəlif vergi güzəştlərinin nəzərdə tutulması;İdarə və müəssisələrdə ixtisarlər aparılaraq, işçilərin sayının azaldılması, komitə vəşirkətlərin ləğv olunaraq birləşdirilməsi;

4.Ölkədəərzaq və digər məhsulların bolluğunu yaratmaq üçün dövlətin həyata keçirdiyi gömrük siyasəti;

5.Milli valyutanın məzənnəsini sabit saxlayan və iqtisadiyyatı inkişaf etdirən pul-kredit siyasətinin həyata keçirilməsi;

Bu və digər istiqamətdə dövlət son illər bir sıra tədbirlər həyata keçirərək, iqtisadi sabitliyə nail olmaq olar.

Cədvəl№2.7.

Vergi vədigərödəmələrinə dövlət büdcəsi gəlirlərində xüsusi çəkisi, faizlə

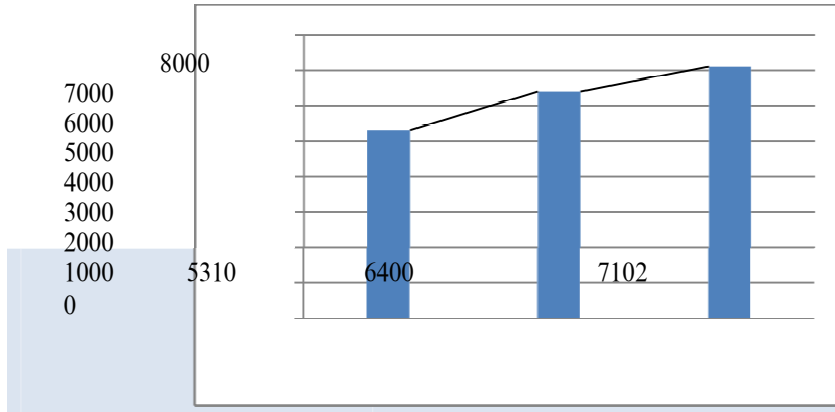
Verginövləri	2013	2014	13'artım tempi	14' artım tempi
1.1 Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	8.45%	22.16%	1.08	112.00%
1.3 Əlavə dəyər vergisi	24.74%	50.23%	1.24	1.2
1.4 Aksiz vergisi	12.56%	53.52%	1.12	1.53
1.5 Hüquqi şəxslərin əmlak vergisi	13.73%	29.41%	1.13	1.13
1.6 Hüquqi şəxslərin torpaq vergisi	10.71%	71.43%	1.1	1.54
1.7 Yol vergisi	25.00%	76.76%	1.25	1.41
1.9 Sadələşdirilmiş vergi	21.88%	35.42%	1.21	1.11
1.10 Dövlət rüsumu	9.52%	17.14%	1.09	1.06
1.11 Dövlət Mülkiyyətində olan torpaqlardan*	9.09%	45.45%	1.09	1.33
1.13 Vergi olmayan sair gəlirlər	16.67%	33.33%	1.16	1.14

• Mənbə: Azərbaycan Respublikası 2014-cü ilində dövlət büdcəsinin təqdimatı

Vergilər Nazirliyi Vergilər 2012, 2013, 2014—

cüillərində Dövlət Büdcə gəlirləri əlaqədarı qrafikdə göstərilmişdir.

Qrafik 1

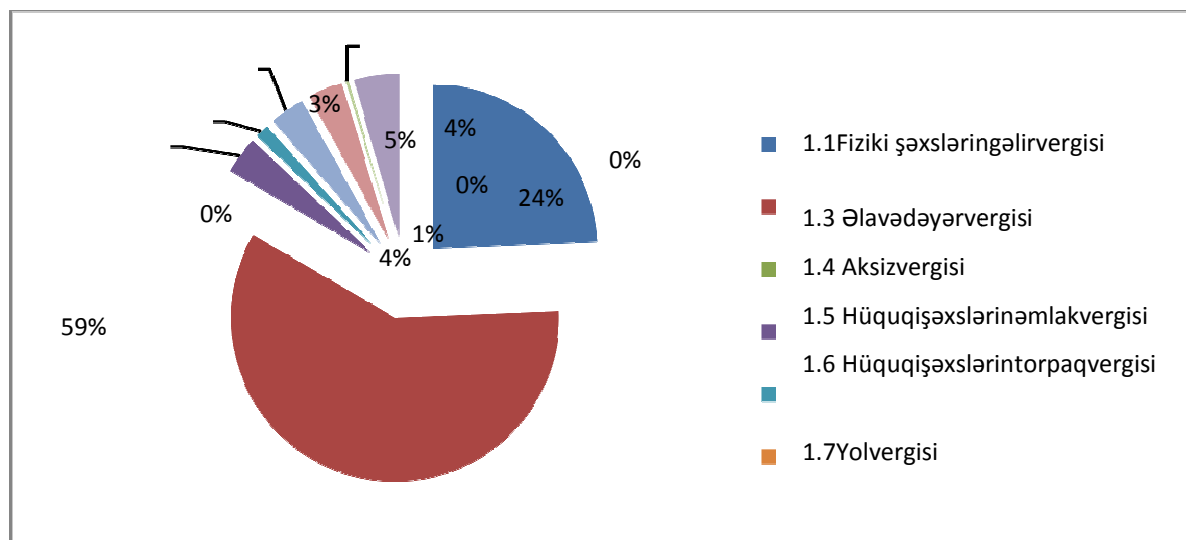
Mənbə: Azərbaycan Respublikası 2014
cülində dövlət büdcəsinin təqdimatı

İndi isə vergilər Nazirliyi üzrə Dövlət büdcəsinə cəlbedilən vəsaitlərin ayrı-ayrılıqda həməyanışəkildə həmdə izahlı analizinə keçək: Qeyd edək ki, Vergilər Nazirliyi üzrə daxil olan gəlirləri iki qrupda, daima artan, digəri isə azalmamüşahidə olan gəlirlər olaraq iki qrupda yerləşdirək. Birinci qrupa, yəni gəlirlər də artım müşahidə olunanlar:

- (a) *Fiziki şəxslərin gəlir vergisi*
- (b) *Əlavə dəyər vergisi*
- (c) *Aksiz vergisi*
- (d) *Hüquqi şəxslərin əmlak vergisi*
- (e) *Hüquqi şəxslərin torpaq vergisi*
- (f) *Yol vergisi*
- (g) *Sadələşdirilmiş vergi*
- (h) *Dövlət rüsumu*
- (i) *Dövlət mülkiyyətində olan torpaqlardan**
- (j) *Vergi olmayan sair gəlirlər*

Həmin Vergiləri qrafik olaraq təqdim etsək əyani şəkil dönlərin gəlirlərin formalaşmasında sahib olduqları payları aydın şəkildə görə bilərsiniz:

2014-cü il üzrə sadəcə artım göstərmiş Vergilərin tutduqları paylar:

Mənbə: Azərbaycan Respublikası 2014-cü il dövlət büdcəsi layihəsinin təqdimatı

Qrafiklərin müşahidəsi göstərir ki, Vergilərin nazirliyi üzrə büdcəyə daxil olan vəsaitlər arasında hər zaman əlavə dəyər vergisinin payı yüksək olmuşdur və hər il artan istiqamətdə inkişaf etməkdədir. İkincisi radaisə fiziki şəxslərin gəlir vergisi durmaqdadır.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisi

Fiziki şəxslərin gəlir vergisi Vergilərin Nazirliyinin xətti ilə dövlət büdcəsinə təmin edilən gəlirlərin 12,2%-ni təşkil etməklə 783 mln. manat daxil olma proqnozlaşdırılır ki, buda 2011-ci illə müqayisədə 67,3 mln. manat (9,4%), 2012-ci ilin proqnozu ilə müqayisədə 33 mln. manat (4,4%) çoxdur.

Hüquqi şəxslərin mənfi əlavə dəyər vergisi

Hüquqi şəxslərin mənfi əlavə dəyər vergisi üzrə Vergilərin Nazirliyinin xətti ilə dövlət büdcəsinə daxil olma 2 mlrd. 279 mln. manat (35,6%) proqnozlaşdırılır. Bunun 1 mlrd. 150 mln. manatının neft-qaz sahəsində hasilatın pay bölgüsü əsasında üzrə podratçı tərəflərin mənfi əlavə dəyər vergisi

məbləğitəşkiledir. Busazişlərüzrəpodratçıtərəflərinmənfəətvergisinin 2011-ci ilinfaktınanisbətənazalmasıövəbətiihdənəfthasilatınınaşağıdüşməsivəneftinixracqiymətinin 1 barelinin 100 ABŞdollarıiləhesablanmasıiləbağlıdır.Hüquqişəxslərinmənfəətvergisi 2011-ci ilinfaktikiicrasıləmqayisədə 145 mln.manat (6,8%), 2012-ci ilinproqnozuilə müqayisədə 29 mln. manat (1,3%) çoxproqnozlaşdırılır.

Əlavə dəyər vergisi

ƏDV üzrə 2 mlrd. 768,6 mln. manat daxilolma nəzərdə tutulur. Bunun 1 mlrd. 776 mln. manatı (64,1%) vergi, 992,6 mln. manatı isə (35,9%) gömrük orqanlarının payına düşür. Vergilər Nazirliyi tərəfindən toplanan ƏDV 2011-ci ilin faktı ilə müqayisədə 388,3 mln. manat (28%), 2012-ci ilin proqnozu ilə müqayisədə 293,2 mln. manat (19,8%) çoxdur. ƏDV üzrə daxilolmaların büdcə gəlirlərində xüsusi çəkisi (Dövlət Neft Fondundan transfertlər istisna olmaqla) 35,5%, ÜDM-də xüsusi çəkisi isə 4,9% təşkil edir.

Əmlak və torpaq vergiləri

Növbəti il üçün əmlak vergisi üzrə 116,0 mln. manat daxilolma proqnozlaşdırılır ki, bu da 2011-ci ilin faktı ilə müqayisədə 12,1 mln. manat (11,6%), 2012-ci ilin proqnozu ilə müqayisədə 14 mln. manat (13,7%) çoxdur. Torpaq vergisi üzrə cari ilin proqnozu ilə müqayisədə 3 mln. manat (10,7%) çox və ya 31 mln. manat daxilolma proqnozlaşdırılır.

Aksiz vergisi

Aksiz vergisi üzrə 2013-cü il dövlət büdcəsinin gəlirləri (Dövlət Neft Fondundan transfertlər istisna olmaqla) 7,6% təşkil etməklə 594 mln. manat proqnozlaşdırılır. Bunun 511 mln. manatının Vergilər Nazirliyi, 83 mln. manatının Dövlət Gömrük Komitəsi vasitəsilə təmin olunacağı gözlənilir. Ümumilikdə aksiz vergisi üzrə proqnozlaşdırılan daxilolma 2011-ci ilin faktı ilə müqayisədə 113,8 mln. manat (23,7%), 2012-ci ilin təsdiq olunmuş proqnozu ilə müqayisədə 60,4 mln. manat (11,3%) çoxdur. Vergilər Nazirliyi üzrə proqnozlaşdırılan aksiz vergisi 2011-ci ilin faktı ilə müqayisədə 93,6 mln.

manat (22,4%) , 2012-ci ilin təsdiq olunmuş proqnozu ilə müqayisədə 56,4 mln. manat (12,4%) çoxdur.

Yol və mədən vergiləri

Növbəti il üçün mədən vergisi üzrə 121 mln. manat daxilolma nəzərdə tutulmuşdur ki, bu da 2011-ci illə müqayisədə 8,8 mln. manat (6,8%), 2012-ci ilin proqnozuna nisbətən 4,2 mln. manat (3,4%) azdır. Bu daxilolmanın əvvəlki illərlə müqayisədə aşağı düşməsinin səbəbi Dövlət Neft Şirkəti tərəfindən hasil olunan xam neftin həcmnin azalmasıdır.

Yol vergisi üzrə 2013-cü il üçün vergi orqanlarının xətti ilə 35 mln. manat, gömrük orqanlarının xətti ilə isə 19 mln. manat olmaqla, ümumilikdə 54 mln. manat nəzərdə tutulmuşdur ki, bu da 2011-ci ilin faktı ilə müqayisədə 13,7 mln. manat (34%), cari ilin proqnozu ilə müqayisədə isə 15 mln. manat (38,5%) çoxdur.

Sadələşdirilmiş vergi

Sadələşdirilmiş vergi üzrə 117 mln. manat daxilolma proqnozlaşdırılır ki, bu da 2011-ci illə müqayisədə 16,6 mln. manat (16,5%), cari ilin proqnozu ilə müqayisədə isə 7 mln. manat (6,4%) çoxdur.

2014-

cüildövlətbüdcəsinintərkihissəsiolanyerlixərclərədövlətbüdcəsixərclərinin8,1faizhəcmindəvəyaxud1629,0mln.manatvəsaitayrılacaqdırki,buda2013-cüilənisbətən115,0mln.manatvəyaxud7,6faiz,2012-cüilinfaktikiicragöstəricisinənisbətən383,0mln.manat vəya30,7 faizçoxdur.

Beləki,ilbəilşəhərvərayonlarınözgəlirlərininartımıtəminəedilirvəbuhesabadəvlətbüdcəsininmərkəzləşdirilmişxərçindənəyərliyəxərcləritənzimləməkçünayrılanmaliyyəyardımının(dotasiyanın)yerlixərclərintərkihindəxüsusiçəkisiazalır.2014-cüilüçünayrılanmaliyyəyardımı2013-cüillə müqayisədə1,8faizazalaraq 52,1 faiztəşkil edəcəkdir.

2014-

cüildəSumqayıt,ŞirvanşəhərlərivəAbşeronrayonuiləyanaşı,Mingəçevirşəhərivə İmişli rayonudadəvlətbüdcəsininmərkəzləşdirilmişxərclərindənayrılanmaliyyə

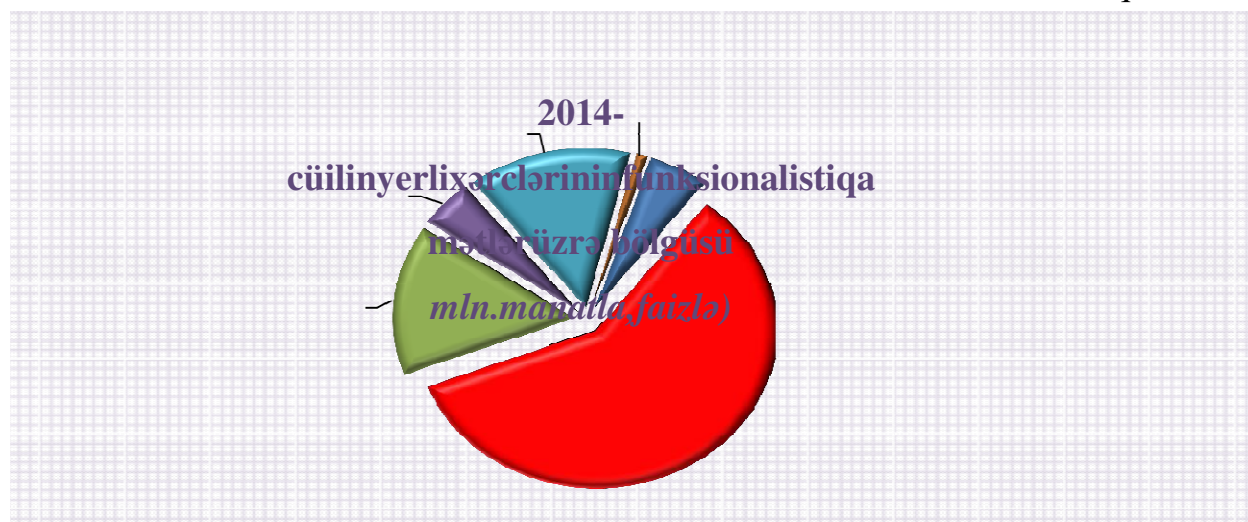
ardımından(dotasiyadan) imtinaetməklə,yerli xərclərini öz gəlirləri hesabına ödəyəcəklər.

Yerli xərclərin 958,6 mln. manat və ya 58,8 faiz təhsil xərclərinə, 249,0 mln. manat və ya 15,3 faiz səhiyyə xərclərinə, 236,8 mln. manat və ya 14,5 faiz mənzil və kommunal təsərrüfat xərclərinə, 87,5 mln. manat və ya 5,4 faiz icra hakimiyyəti orqanlarının saxlanması xərclərinə, 79,9 mln. manat və ya 4,9 faiz mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi və digər kateqoriyalara aid edilməyən xərclərə, 17,6 mln. manat və ya 1,1 faiz isə digər xərclər yönəldiləcəkdir.

2013-cü illə müqayisədə 2014-

cüillə təhsil xərcləri üçün 74,5 mln. manat və ya xud 8,4 faiz, səhiyyə xərcləri üçün 15,8 mln. manat və ya xud 6,8 faiz, mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi və digər kateqoriyalara aid edilməyən sahədə fəaliyyət xərcləri üçün 5,7 mln. manat və ya xud 7,7 faiz, mənzil və kommunal təsərrüfat xərcləri üçün 19,3 mln. manat və ya xud 8,9 faiz çox vəsait nəzərdə tutulmuşdur. 2014-cü ilin yerli xərclərinin funksional istiqamətləri üzrə bölgüsünü diaqramla göstərə bilərik

diaqram 2.3

2014-cü illə dövlət büdcəsinin kəsirinin maliyyələşdirilməsi üçün 1 679,0 mln. manat vəsait nəzərdə tutulmuşdur.

Dövlət büdcəsi kəsinin maliyyələşdirilməsi özəlləşdirmədən, daxilivə xarici borclanmadan, xarici qrantlar və 2014-cü il yanvar tarixinə dövlət büdcəsinin vahid xəzinə hesabının qalığı hesabına həyata keçiriləcəkdir.

«Yerli» xərclərin maksimal qeyri-mərkəzləşdirməsi həm də xərc funksiyalarının təmin edilməsi üçün kifayət qədər gəlirmən bələrinin mövcudluğu ilə məhdudlaşır. Yalnız gəlir və xərclərin bərabərliyi zamanı yaranmış büdcə münasibətləri sistemə sabitdir edilə bilər. Lakin gəlirlərin maksimal qeyri-mərkəzləşdirilməsi mümkün deyil, çünki bu, büdcələr arasında münasibətlərin digəri qədər qıl arını iqtisadi maraqları ilə uzlaşdırır. Gəlir daxilolmalarının bölgü zamanı əsas diqqət yerli büdcələrin gəlir bazasının formalaşmasına yetirilir ki, bu da yerli səviyyədə sabit, səmərəli fəaliyyət göstərən büdcə münasibətləri sisteminin yaradılması məqsədində daha çox cavab verir. Bunun mənfəci hələ də vardır. Yerli hakimiyyətlərə (bələdiyyələrə) çox böyük vergi səlahiyyətlərinin verilməsi vergi qaydalarının qeyri-bərabərliyinə və bunun nəticəsi kimi formalaşmış təsərrüfat əlaqələrinin, təsərrüfat obyektlərinin yerləşdirilməsi nisbətlərinin pozulmasına, vəsaitlərin investisiya edilməsi şəraitində kifərlər gətirib çıxarılır. Göstərilən səbəblər üzündən vergilərin bölüşdürülməsinin təhkim metodunu yerli büdcələrin normal fəaliyyətini təmin etməyir. Buna görə də gəlir daxilolmalarının bölgü zamanı vergilərin təhkim metodunu onların paylı bölgüsü metodunu birlikdə tətbiq olunur. Vergilərin əsas hissəsinin mərkəz tərəfindən tutulduğu halda belə, vergi daxilolmalarının müəyyən payı yerli səviyyəyə ötürülə bilər. Bu metodun üstünlüklərinə nisbətən sadəliyi, yerli hakimiyyətlərin gəlir əlaqələrinə zaman əlavə etməsi ilə bağlıdır. Payların ötürülməsi isə kiçik baş verir. Onlardan bir ondan ibarətdir ki, vergiləri qıldığı gəzini yerli orqanının sərəncamında faiz ayırmalarının normativ üzrə müəyyən edilmiş pay həcmində qalır. Vergi daxilolmalarından payların alınması indigə rüsuə danı barətdir ki, yerli hakimiyyət orqanlarına ümum dövlət vergilərindən başqa həcmli müəyyən səviyyə ilə məhdudlaşdırılan məbləğləri tutmaq hüququ verilir. Ümum dövlət vergilərinin bazasından istifadə etməklə tutulan vergilərin yerli əlavələri sistem iqtisadi nöqtəyindən nəzərdən məqsəd uyğundur. Vergilərin pay bölgüsü metodunun təhkim metodunu kimi istifadə edilməsi dövlət strukturunun səviyyələri arasında bölüşdürülməyə yararlı olan büdcə

axılmalara övünürdüzün seçilməsinə tələbdir. Bütçə münasibətlərinin təşkilatçıları və xərclərin (yerli idarəetmə səviyyəsinin bütçə sisteminin sabitliyi şərti kimi) tarazlaşdırılmasına; inzibati-
ərazivahidlərinin (bütçə sisteminin ədalətliyi və açıqlığı şərti kimi) bütçə təmin olunması səviyyələrinin bərabərləşdirilməsinə; yerli hakimiyyətlərin (bütçə sisteminin səmərəliliyi şərti kimi) gəlirlərini nəfər bərvə yaxərclər qənaət edilməsi üzrə səylərin stimullaşdırılmasına istiqamətəndirilə bilər. Göstərilən istiqamətlərin hər birinə müvafiq tənzimləmə üsulları -
dotasiya, subvensiya və yaxud subsidiyalar təmin edilir. Dövlət bütçəsinin tarazlaşdırılması məqsədilə iqtisadiyyatın yerli sektorunda daha çox gəlir əldə etməkdə cəhdləri, demək olarkı, labüdsəkilə də qeyri-
sabitliyə gətirib çıxaracaq. Çünki yerli hakimiyyət mərkəzə müraciət edəcək, banklardan borcalacaq və borc faizlərini də verməli olacaq. Hal-
hazırda yerli səviyyəyə verilən sosial
müdafiəni yerli hakimiyyət orqanlarının vəsaitinin çatışmaması üzündən səmərəliləşləyə bilər. Stabilləşmə prosesinin birinci dərəcəli əhəmiyyətə malik olmasının əzərə alan makroiqtisadi sabitliyə nail olmaqdan ötrü hökumət ilk növbədə, sərəncamında olan iqtisadi mexanizmlərin və alətlərin, demək olarkı, hamısından istifadə edərək, dövlət bütçəsinə kifayət qədər daxil olmalarının təmin edilməsinə nail olacaq. Həmçinin bu, dövlət xərclərinin
azaldılmasını, sosial müdafiə və kapital qoyuluşları funksiyalarının hakimiyyətin nisbətən aşağı səviyyələrinə keçirilməsi yolunu seçə bilər. Bütün bunlar da məqsəd dövlət bütçəsinin tarazlaşdırmaqdır. Belə vəziyyət uzun çəkə bilməz. Məqsəd dövlət bütçəsinin tarazlaşdırılması olsa da, əslində, bu cür tədbirlərdə hələ böyük qeyri-
tarazlıq aparır: yerli hakimiyyət orqanlarının borcları artacaq, onları yeni-
yeni borclar və kreditlər götürəcək, özlərinin xərclərini maliyyələşdirməkdən ötrü müraciət edənlərini müəssisələri əllərində möhkəmsaxlayacaqdır. Kəşirəni aşağı səviyyəyə sınıxılması onun azalmasına gətirib çıxarmır, kəşirəni susdurulur və uzun müddətli perspektivdə qeyri-
sabitliyə gətirib çıxarır. Qeyri-
tarazlıq qanun müvafiq olaraq yerli səviyyəyə ötürülən vergilərlə yerli hakimiyyətlərin cavabdeh olduğu xərclər arasında mövcuddur. Bunun özü də bütçənin sabitliyinin potensial mənbəyidir. İstehlak dotasiyalarına və kapital qoyuluşlarına görə hədəliyi

nonların vergidaxilolmalarındakı paylarında heç birdəyişiklik etmədənyerli hakimiyyət orqanların a verilməsinə bu qeyri-tarazlıqda hadagücləndirə bilərlər. Bütçə xərclərinin o zamansəmərəli hesab etməkolar ki, o, əhalinin yüksək həyat səviyyəsini, regionda istehsalın inkişafının sürətini və ümumi daxili məhsulun nəzərdə tutulmuş artım tempini təmin etsin.

Fikrimizcə, bütçə xərclərinin səmərəliliyinin müxtəlif göstəricilərə əsaslandırmə metodları ilə qiymətləndirməkolar.

Bütçə xərclərinin səmərəliliyinin onların strukturuna əsaslandırmə qiymətləndirilməsi.

İstənilən səviyyəli bütçələrin bütün xərclərinin onların istiqamətlərindən asılı olaraq aşağıdakı kimi qruplaşdırmaqolar:

- idarəetmə sisteminin maliyyələşdirilməsinə xərcləri;

- təminat sisteminin maliyyələşdirilməsinə xərcləri;

- sosial müdafiənin yaxşılaşdırılmasına xərcləri;

- biznes fəaliyyətinin yaxşılaşdırılmasına xərcləri;

- dövlət və bələdiyyə borclarının idarə edilməsinə xərcləri.

Buna görə də bütçə xərclərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə zamanı bu qrupların hər birinin xərclərinin ümumi məbləğində xüsusi çəki sinə nəzərdən keçirmək məqsədə müvafiqdir. Bu üsullə regionda əhalinin həyat səviyyəsini yüksəltməsinə və istehsalın artım tempini saxlanılmasına təsir göstərən vəsaitlərin xüsusi çəkisini müəyyən etməkolar. Bu vəsaitlərin xüsusi çəkisi nə qədər yüksək olarsa, deməli, bütçə vəsaitlərindən də bir o qədər səmərəli istifadə edilir. (7)

Bütçə xərclərinin səmərəliliyinin onların strukturuna əsaslandırmə qiymətləndirilməsinə metodubütçə vəsaitlərinin xərçə istiqamətlərini izləməyə və onların nazaldılması ehtiyatları nəzərə alməyə imkan yaradır.

Aydın dır ki, bütçə xərcləri multiplikatorun hesablanması əhəmiyyətli bir bəşər xərclərdə hamı üçün əhəmiyyətli təhsil xərcləri

bütçənin əhəmiyyətli hissəsini təşkil etdiğundan, bu göstərici bütçə xərclərinin səmərəliliyini

dahadəqiqxarakterizədir.

Budcəxərclərininsəmərəliliyinintəyinedilməsininyuxarıdasadalananhər birmetodu bədcəxərclərininsəmərəliliyinibuvəyadigərnöqteyinəzərdən xarakterizədir. Bunagörədəonlardankomplekssurətdəistifadətməkda haməqsədəmüvafiqdir.

Bütünölkələrbədcə- vergisiyasətinindayanaqlığıniəksetdirənmüəyyəninformasiyalartəqdimetməliolsalardə,onlarınəksəriyyətiüçünbədcə- vergisiyasətinindayanaqlığındahamüfəssəltəhliletməksəndərəcədəmürəkkəbdır. Bədcə- vergisiyasətinindayanaqlığınimüəyyənətməküçünaydınvətəcrübədəasantətbiqoluna nqaydalarinyoxluğuiləlaqədarbuprosədəhadamürəkkəbləşir.(8)

Dövlətborcununsəviyyəsiyüksəkolasə,bədcə- vergisiyasətidayanaqsızolur.Nəticədəhəminsiyasətidəyişməkləzımgəlir.Ancaqbu zamanhənsiborcunsondərəcəçoxolduğunu,xüsusiləborcunÜDM- anisbətiniəksetdirənhənsigöstəricisinin kifayətqədər yüksəkolduğunümüəyyənleş dirməkçoxçətindir.İqtisadinəzəriyyədəbuməsələnihəllətməyəimkanverəncüzigöstəricilərtapmaqmümkündür.Onagörədəgenişyayılanbuməsələiləbağlıbəsitqaydalarınıstifadəsinədəairyanaşmamövcuddur.Məsələn,həminqaydalaragörə,borcunÜDM- anisbətimüəyyənleşdirilmişxüsusilimitiötəbilməz.Lakinbuvəbaşqaqaydalar tərəmə xarakterdaşıyır vəə,borcunÜDM- anisbətini konkret olaraqhənsihəddininmakroiqtisadisabitliküçün nəqədər yüksəktəh lükəyaratdığını,bədcə- vergisiyasətinəinaminitirilməsinə,faizdərəcələrininyüksəlməsinəgətirib- gətirməyəcəyiniqiymətləndirməyəimkanvermir.Beləşəraitdəbədcə- vergisiyasətinindayanaqlığıhəyatakeçirilmişvəreallaşdırılmasıplanlaşdırılanmüvafiqsiyasətinkonkret nəticələrinədəirməlumatlar,həmçininbazarınonareaksiyasəsəndəhər bir ölkənin fərdixüsusiyyətlərinəzərəalınmaqla qiymətləndirilməlidir.Bununlaəlaqədarson illər ölkənin suveren borcreytinqivəhəminreytinqdəkidəyişikliklərinformasiyalarınıtəqdim edil məsədayanaqlığınçoxgərəkli göstəricilərindən biridir.

Texnikisəviyyədəbüdcə-vergisiyasətinindayanıqlığınqiymətləndiril-
məsiilkinsaldonuəksetdirənnisbiborcgöstəricisindəbaşverəndəyişikliklərinborcüzrəfaiz
ərəcəsi,iqtisadiyyatınartımtəmpivəborcunilkınməbləgikimielementlərüzrəhissələrəa
yrılmasınınəzərdətuttur.Siyasətbaxımındanəsasdıqqətborc səviyyəsinin məqsədli
göstəricisinin əldə olunması,yaxud
müəyyən zamankəsiyindəborclanmanın yolverilənəsağlıhəddininsaxlanılmasıüçünva
cibolanilkinsaldonundəyişilməsinəyətirilir.Beləyanaşmadayanıqlığıntəmin edilməsi
üçünlazımolandövlətmaliyyəsininnizamasalınmasıüzrəndikatorlarortayaqoyur.
Əlbəttə,siyasəthazırlayanlarüçündahamühümolandövlətmaliyyəsininmülahizəyəsa
slanannizamlanmasıatələbinkəmiyyətəqiymətləndirilməsidir.Onagörədəqısavə
uzunmüddətliperspektivdəicmalbüdcə-
vergiməlumatlarındakımümküntsiklikdinamikanızəruristrukturdəyişikliklərində
nfərqləndirməklazımdır.Əhalininhər birqrupuüçünxalisvergiyükünümüqayisədərək
arisiyasətinbirnəsildəndigərinənəqədərtransfertötürdüyünütəhliletmək,əldəolunm
uşinformasiyanıbeləsiyasətin dayanıqlığınıqiymətləndirməkməqsədiləəsaskimiistifa
dətməkmümkündür.

İllikbüdcəkompleksvəkəmiyyətəuzlaşdırılmışmüəyyən makroiqtisadi əsas əyəkən
ərək hazırlanmalıvətəqdım olunmalıdır,həmçininbüdcənin əsasında dayanan ənvacib
ehtimallarıxarakterizə etməktələbolunur.Bu,büdcə-
vergisferasındaşəffaflığıntəmin olunmasıüçün əsastələbdir.Onuniqtisadiyyatətəsirivəmak
roiqtisadi siyasətin digərəspektləriilə qarşılıqlı əlaqəsinə mühüm əhəmiyyət kəsb edir.Həmin
ələbdahageniş kontekstin bir hissəsidirvəbüdcə-
vergisiyasəti bu cəhətdən əzərdən keçirilməlidir.(10)

İllikbüdcəyədaxil edilən yeni siyasət tədbirləridəqiqaydınlaşdırılmalıdır.Qüvvədəolandö
vlət proqramlarının və yeni siyasət tədbirlərinin dəqiq izah olunması,ocümlədən əsaslısu
rətdəqiymətləndirilməsi büdcə intizamının mühüm prinsipi əlementidir.

Büdcənin əsasında dayanan iqtisadi proqnozlar və büdcə qiymətləndirmələri
makroiqtisadi proqnozların və konkret proqramlar üzrə qiymətləndirmələrin bünö
vrəsini təşkil edən ehtimal və parametrlərdəki dəyişikliklərin təsiridə daxil olmaqla müxt
əlif risklərə,həmçinin konkret xərc hədəlikləri üzrə xərclərin qeyri-
müəyyənliyinə təsirini əmər uz qalır.Optimal təcrübə büdcə sənədləşməsinə fiskal risklər

haqqında açıqlamanında xiləndirilməsidir. Bu, büdcə-
vergisahəsindətədbirləringələcək nətəcələrində dair yüksək ehtimalı ığamaliksənədkimibü
dəcənin etibarlılıq səviyyəsinin qiymətləndirilməsinə əsasını təşkil edir. (7)

Büdcənin ortamüddətli əsaslarının ciddi təbii qidəvlətincari siyasətinin gəlir və xərclərdə
əözü nünəcə göstərəcəyinin son dərəcə dəqiqlik təsəvvürolunmasını təmin edir.

Ortamüddətli büdcə əsaslarının başlıca təşkil edici elementləri aşağıdakılardır:

- büdcə-vergisiyasətinin məqsədləri haqqında açıqlama;
- ortamüddətli makroiqtisadi və büdcə proqnozları;
- idarə və təşkilatların büdcə ilində sonrakı illər üçün gəlir və xərclərinin qiymət
ətləndirilməsi (ən azı üç il);
- perspektiv dövr üçün xərclərin qiymətləndirilməsi;

Belə nətəcəyə gəlmək mümkündür ki, perspektiv qiymətləndirmənin
tərtib prosesinin həmmərkəz strukturlar, həm də ayrı-
ayrılıqda büdcə təşkilatları üçün ciddi texniki üstünlükləri vardır. Büdcənin ortamüddətli
əsasları büdcə-
vergisiyasətinin işlənməsi, qiymətləndirilməsi və reallaşdırılması üçün mükəmməl və daha şəfəf
fəvvasitələri təmin edir. Lakin onları yalnız büdcə-vergisiferasının təzyiqinə
nəzarətini həyata keçirilməsi üzrə təsirli, şəffaf, sabit və
geniş surətdə bəyan edilmiş dövlət öhdəliklərinin mövcudluğu şəraitində səmərəli olacaqdır. B
üdcənin ortamüddətli əsasları həmçinin təşkilati-
hüquqi əsasların təkmilləşdirilməsi prosesində rinləşdirilməsinə, sabit siyasi öhdəliklərə, lazımı
formada hazırlanmış mükəmməl proqnozlaşdırma metodlarının mər həlilətə bə qinə və x
ərclərin proqramları üzrə ciddi kalkulyasiyasına, həmçinin büdcə proseslərinin intizamlı idarə
çiliyinə əsaslanmalıdır.

III Fəsil. “Azərbaycanda büdcə-vergisiyasətinin səmərəliliyinin artırılması və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri”

3.1 Müasir dövrdə Azərbaycanda büdcə-vergi siyasətinin inkişaf perspektivləri və onun səmərəliliyinin artırılması yolları.

Dövlətin iqtisadi və sosial siyasətinin həyata keçirilməsində vasitələrdən biri maliyyə sisteminin tərkib hissəsi olan büdcə-vergi sistemidir. Bu sistem Azərbaycan Respublikasının maliyyə sisteminin mühüm tərkib hissəsi olmaqla ali və yerli dövlət hakimiyyəti orqanlarının funksiyalarının icra olunmasının əsas maliyyə təminatı rolunu oynayır.

Ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyasının parametrlərinə uyğun olaraq son illərdəki büdcə siyasəti müəyyənləşdirilərək həyata keçirilmişdir. Sərt maliyyə-kredit siyasətindən tədricən uzaqlaşmanı, büdcə və vergi siyasətinin çevikliyinə artırılmasını, maliyyə intizamının gücləndirilməsini, manatın məzənnəsinin tənzimlənməsini və digər tədbirləri, büdcə siyasətini istiqamətləndirən ümumi makroiqtisadi göstəriciləri özündə əks etdirmişdir. Bu kompleks makroiqtisadi tədbirlər sabit iqtisadi artımın təmin edilməsinə, istehsalın həcmində və qeyri-neft sektorunda məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsinə, mərhələlərlə yoxsulluğun aradan qaldırılmasına, ölkənin regionlarının iqtisadi inkişafının bərpası və tarazlaşdırılmasına, yerli özünüidarəetmə orqanları olan bələdiyyələrin iqtisadi müstəqilliyinin təmin edilməsinə uyğun iqtisadi şəraitin yaradılmasını təmin etmişdir.

Azərbaycanda makroiqtisadi göstəricilərin sabit saxlanılmasını təmin etməklə iqtisadi artıma nail olmaq, maliyyə intizamını gücləndirmək, dövlət büdcəsinin tərtibi və icrasını təkmilləşdirmək, onun şəffaflığının artırılması, yoxsulluğun aşağı salınması, qeyri-neft sektorunda məşğulluğun səviyyəsinin artırılması, kiçik və orta sahibkarlığa maliyyə dəstəyinin artırılması büdcə-vergi siyasətinin həyata keçirilməsinin əsas məqsədidir.

2015-ci il dövlət büdcəsinin gəlirləri ümumi daxili məhsulun 35,5% həcmində olmaqla nominal ifadədə 19 milyard 438 milyon manat, dövlət büdcəsinin

xərcləri isə ümumi daxili məhsulun 35,3%-i təşkil etməklə 21 milyard 100 milyon manat proqnozlaşdırılır. Nominal ifadədə dövlət büdcəsinin gəlirləri 19 milyard 438 milyon manat proqnozlaşdırılır ki, bu da 2014-cü ilin proqnozu ilə müqayisədə 1 milyard 54 milyon manat və ya 5,7% çoxdur. Dövlət büdcəsinin kəsiri 1 milyard 662 milyon manat nəzərdə tutulur. Kəsinin maliyyələşmə mənbələri (1 milyard 662 milyon manat) və Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondundan ayrılan transfert (10 milyard 388 milyon manat) nəzərə alınmaqla, 2015-ci il dövlət büdcəsinin xərcləri 21 milyard 100 milyon manat proqnozlaşdırılır ki, bu da 2013-cü ilin faktiki icra göstəricilərinə nisbətən 1 milyard 956,5 milyon manat və ya 10,2 faiz, 2014-cü illə müqayisədə isə 1 milyard 37 milyon manat və yaxud 5,2 faiz çoxdur. “Dövlət büdcəsinin qeyri-neft gəlirlərinin qeyri-neft ÜDM-də xüsusi çəkisini yüksəltmək, vergi daxilolmalarının yığım əmsalını artırmaq, vergi borclarının ləğv edilməsi və vergidən yayınmaların qarşısının alınması istiqamətində tədbirləri gücləndirmək, ölkənin şəhər və rayonları üzrə yerli gəlir və xərclərin tarazlaşdırılması istiqamətində işləri növbəti illərdə də davam etdirmək prioritet vəzifələrdəndir”.

2014-2017-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasının büdcə siyasəti ölkənin iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsi olmaqla iqtisadiyyatın prioritet sahələrinin modernləşməsinə və onun effektivliyinin, uzunmüddətli dayanıqlılığının təmin edilməsi üçün şəraitin yaradılmasına, investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılmasına yönəldiləcəkdir.

Ortamüddətli perspektivdə ölkənin makroiqtisadi göstəricilərinin sabit artımına, qeyri-neft sektorunun dayanıqlı inkişafına, maliyyə intizamının gücləndirilməsinə və şəffaflığının daha da artırılmasına nail olmaq, iqtisadiyyatın tənzimlənməsində dövlət büdcəsinin rolunu artırmaq, monetar və büdcə siyasətinin koordinasiyasının gücləndirilməsi əsas məqsədlərdəndir.

Regionların inkişafının sürətləndirilməsinə, regionlar arasındakı sosial-iqtisadi fərqlərin mərhələlərlə aradan qaldırılmasına və balanslaşdırılmış

inkişafa nail olunmasına, respublikanın rayon və şəhərlərinin yerli gəlirləri hesabına mərkəzləşdirilmiş xərclərdən ayrılan vəsaitlərin azaldılmasının diqqət artırılacaqdır.

Ənənəvi büdcə siyasətində dövlətin büdcə tarazlığının daim qorunması çox vacibdir.

İqtisadiyyatın öz-özünə tarazlığı gələcənin mümkün sülhü ilə 1929-cu ildən sənayeləşmiş ölkələrin təmsilində öztədqin tapmışdır. Keyns busübutlardan ərhəlonra açığıladığı nəzəriyyələrinə məhkəmə və qiymətlərə elastik olsada, iqtisadi birlərinə (xərclərin artırılmasına, vergilərin

azaldılmasına və s.) ehtiyac olduğunu müəyyən etmişdir.

Keyns göstərmişdir ki, məcmutələb və təklif azlığını aradan qaldırma maliyyə siyasətini həyata keçirilməsə sürətlə artı işsizliyi aradan qaldırmaq olmaz.

Son illərdəki büdcə siyasəti ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyasının parametrlərinə uyğun olaraq müəyyən edilərək həyata keçirilmişdir. Büdcə siyasətini istiqamətləndirən ümumi makroiqtisadi göstəricilərə özündə ərt maliyyə-

kredit siyasətində tədricən uzaqlaşmanı, büdcə və vergi siyasətinin çevikliyinə artırılmasını, maliyyə intizamının gücləndirilməsini, manatın məzənnəsinin tənzimlənməsinə və digər tədbirləri özündə əks etdirmişdir. Bu kompleks makroiqtisadi tədbirlər sabit iqtisadi artımın təmin edilməsinə, istehsalın həcmində və qeyri-

neft sektorunda məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsinə, mərhələlərə oxşarlıqdan aradan qaldırılmasına, ölkənin regionlarının iqtisadi inkişafının bərpası və tarazlaşdırılmasına, yerli özünüidarəetmə orqanları olan bələdiyyələrin

iqtisadi müstəqilliyinin təmin edilməsinə uyğun iqtisadi şəraitin yaradılmasını təmin etmişdir. (29)

Yuxarıda göstərilən tədbirlərin həyata keçirilməsi, eyni zamanda iqtisadiyyatın prioritet sahələrində struktur islahatlarının sürətləndirilməsi ilə müşayiət olunacaqdır ki, bu ümumi iqtisadi artımın əsasını təşkil edir.

Orta müddətli dövrdə ölkənin daxili resurslarının payının artırılması hesabına iqtisadiyyata daha çox sərmayə qoyulması, mərhələlərlə xərclərin orta və uzun müddətli dövrləri əhatə edən proqramlar əsasında proqnozlaşdırılmasının daha da genişləndirilməsi, funksional səviyyədə

xərclərin strukturunun təkmilləşdirilməsi, dövlət zəmanəti ilə iqtisadiyyata cəlb olunan və dövlət büdcəsində dövlət investisiya xərcləri üçün nəzərdə tutulmuş vəsaitin prioritetlər, istiqamətlər (sahələr) üzrə bölgüsü və həmin vəsaitlərə nəzarəti daha da artırmaq qarşıda duran mühüm vəzifələrdəndir.

Büdcə qanunvericiliyinin ölkənin iqtisadi islahatlarının tələblərinə uyğun təkmilləşdirilməsi, iqtisadi siyasət, proqnozlaşdırma və dövlət büdcəsi layihəsinin tərtibində əlaqələrin uzlaşdırılması, açıq büdcə göstəricilərinin (indeksinin) yaxşılaşdırılması istiqamətində işlərin davam etdirilməsi ortamüddətli dövr üçün qarşıda duran vəzifələr sırasındadır.

2014-2017-ci illər üçün büdcə siyasətinin əsas prioritetləri aşağıdakılardır:

- Ümumi Daxili Məhsulda qeyri-neft sektoru üzrə büdcə gəlirlərinin xüsusi çəkisini yüksəltmək;
- büdcə gəlirlərinin yığım əmsalını artırmaq;
- dövlət torpaqlarının icarəyə verilməsindən əldə olunan gəlirlərin büdcəyə daxilolma əmsalını artırmaq;
- dövlət rüsumu haqqında qanunvericiliyi təkmilləşdirmək;
- respublikanın şəhər və rayonları üzrə yerli gəlir və xərclərin tarazlaşdırılması istiqamətində işləri davam etdirmək;
- dövlət büdcəsi xərclərinin ümumi daxili məhsulda xüsusi çəkisinin optimallaşdırılması istiqamətində işləri davam etdirmək;
- xərclərin büdcə təşkilatlarının sifarişləri və ölkənin makroiqtisadi bazası çərçivəsində tərtibi işlərinin təkmilləşdirilməsini davam etdirmək;
- dövlət büdcəsindən maliyyələşən təşkilatlar üzrə adambaşına maliyyələşdirmə prinsipinə keçidi davam etdirmək;
- yerli dövlət proqramları və tədbirlərinin ortamüddətli büdcə xərcləri ilə uzlaşdırılması üçün tədbirlər görmək;
- xərclərin investisiya və sosial yönümlülüyünə üstünlük verməklə, sosial siyasətin ardıcıl həyata keçirilməsini davam etdirmək və sosial öhdəlikləri yerinə yetirmək;

- büdcə xərclərinin son nəticəyə əsaslanan məqsədli proqramlar əsasında tərtibi işini davam etdirmək;
- ölkə iqtisadiyyatının, o cümlədən sahibkarlığın, regionların inkişafını təmin edən və dövlət proqramlarında dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuş tədbirlərin maliyyələşdirilməsini təmin etmək;
- ölkənin müdafiə qüdrətinin və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və hərbi potensialının artırılması istiqamətində büdcə siyasətini davam etdirmək;
- ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə aqrar sektorun inkişaf etdirilməsi, kənd təsərrüfatı məhsullarının, o cümlədən taxıl istehsalının artırılması və rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsi, istehsalçıların ixrac yönümlü fəaliyyətinin stimullaşdırılması, emal və yeyinti sənayesinin xammala, əhalinin isə ərzaq məhsullarına olan tələbatının yerli məhsullar hesabına ödənilməsi üçün bu sektora ünvanlı dövlət yardımının verilməsini davam etdirmək;
- təhsil, səhiyyə, sosial sığorta və sosial yardım sistemi, idman, mədəniyyət sahələrində islahatları davam etdirmək, onların prioritet inkişaf istiqamətlərini stimullaşdırmaq;
- dövlət büdcəsinin vəsaiti və alternativ maliyyələşmə mənbələri hesabına turizmin inkişafını stimullaşdırmaq;
- dövlət əsaslı vəsait qoyuluşunun strukturunu daha da təkmilləşdirməklə bu məqsəd üçün daxili maliyyə ehtiyatlarının daha çox cəlb edilməsinə, regionların inkişafına, sosial və infrastruktur obyektlərin tikintisinə və bərpaasına üstünlük vermək, vəsaitdən istifadənin səmərəliliyini artırmaq;
- ekoloji tədbirlərin davam etdirilməsi, alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrinin yaradılması üçün dövlətin maliyyə dəstəyini artırmaq;
- dövlət büdcəsindən müəssisə və təşkilatlara verilən maliyyə yardımlarının və transfertlərin istifadə mexanizmini təkmilləşdirmək və effektivliyi artırmaq, müəssisə və təşkilatların maliyyə vəziyyətinin

- sağlamlaşdırılması istiqamətində müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsini davam etdirmək;
- dövlət borclarının idarə olunmasında səmərəliliyi daha da artırmaq, dövlət zəmanəti ilə kreditlərin alınması və istifadəsinə, eləcə də təşkilatların maliyyə fəaliyyətinə nəzarəti gücləndirmək;
 - dövlət büdcəsi xərclərinin strukturunun təkmilləşdirilməsi və şəffaflığın artırılmasını təmin edən qanunvericilik bazasının gücləndirilməsi istiqamətində işləri davam etdirmək;
 - dövlət büdcəsi kəsirinin maliyyələşdirmə strukturunun təkmilləşdirilməsi işini davam etdirmək, qiymətli kağızlar bazarının daha da inkişaf etdirilməsi hesabına dövlət istiqrazlarının buraxılması yolu ilə dövlət büdcəsi kəsirinin maliyyələşdirilməsinə üstünlük vermək;
 - qeyri-neft gəlirlərinin artımı hesabına dövlət büdcəsi kəsirinin azaldılmasına və kəsirin idarə olunan səviyyədə saxlanılmasına nail olmaq.

Milli iqtisadi inkişaf strategiyasına uyğun olaraq son illər vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi, vergi xidmətinin müasir Avropa standartlarına uyğunlaşdırılması sahəsində əhəmiyyətli işlər görülmüş, vergi qanunvericiliyi və vergi inzibatçılığının müasir tələblər baxımından qurulmasında çox mühüm nailiyyətlər əldə edilmişdir. Bu nailiyyətlərin konseptual əsasları vergi ödəyicilərinin hüquqlarının genişləndirilməsi, vergi güzəştlərinin minimuma endirilməsi, vergidən yayınma hallarına qarşı səmərəli mübarizənin təşkili və əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasından ibarət olmuşdur.(12)

Eyni zamanda, bütün vergi ödəyiciləri üçün bərabər iqtisadi şəraitin yaradılması, ölkədə sahibkarlığın inkişafı və azad rəqabətin formalaşması vergi qanunvericiliyi və inzibatçılığının təkmilləşdirilməsinin əsas prinsiplərindəndir.

Vergitutma sahəsində strateji məqsəd və hədəflərə nail olmaq üçün son dövrlərdə səmərəli vergi siyasəti həyata keçirilmişdir. Vergi siyasəti əsasən dövlət vergilərinin və digər büdcə daxilolmalarının düzgün hesablanmasına,

onların vaxtında və tamməbləgdə dövlət büdcəsinə köçürülməsinə, vergi qanunvericiliyi və inzibatçılığının təkmilləşdirilməsinə, vergi nəzarətinin gücləndirilməsinə, vergi ödəyicilərinə xidmətin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə və vergi sistemində insan resurslarından istifadənin səmərəliliyinin artırılmasına yönəldilmişdir.

Növbəti illərdə də vergi siyasətinin əsas istiqamətləri sahibkarlığın müasir sahələrinin, o cümlədən innovativ sahibkarlığın inkişaf etdirilməsinə, investisiya qoyuluşlarının genişləndirilməsinə, aktiv vergi siyasətinin həyata keçirilməsi, vergi inzibatçılığının müasir İKT sferasında daha da təkmilləşdirilməsinə, vergi dərəcələrinin optimallaşdırılmasına, beynəlxalq vergi qanunvericiliyinə inteqrasiyanın daha dasürətləndirilməsinə yönəldiləcəkdir.

2014-2017-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasının vergi siyasətinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- gəlir vergisinin dərəcələri, güzəşt və azadolmaları təkmilləşdirilməklə əmək haqqının ödənilməsi sisteminin leqallaşdırılmasına nail olunması;
- transfer qiymətlərinin tətbiqi üzrə qanunvericilik bazasının yaradılması;
- vergi ödəyiciləri ilə vergi orqanları arasında partnyorluq münasibətlərinin genişləndirilməsi;
- nağdsız ödənişlərin stimullaşdırılması;
- mənfəət, əlavə dəyər, aksiz, əmlak, yol vergilərinin və sadələşdirilmiş verginin təkmilləşdirilməsi;
- vergi inzibatçılığının, vergi nəzarətinin (kameral, səyyar vergi yoxlamalan və
operativ vergi nəzarəti) təkmilləşdirilməsi və elektron auditin, elektron ticarətə nəzarətin həyata keçirilməsi;
- ümumi bəyannamə sisteminə keçidlə bağlı tədbirlərin görülməsi;

- vergi bəyannamələrinin əvvəlcədən doldurulması sisteminə keçidin təmin olunması;
- müasir informasiya kommunikasiyalardan istifadə etməklə elektron xidmətlərin genişləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi;
- özəl vergi məsləhətçiləri və vergi ombudsmanı institutlarının yaradılması;
- vergi siyasətinin fiskal və tənzimləyici funksiyalarının təkmilləşdirilməsi;
- iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunun və innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması;
- sahibkarlıq fəaliyyəti üçün əlverişli vergi mühitinin yaradılması;
- vergi dərəcələrinin optimallaşdırılması, vergidən azadolmaların və vergi güzəştlərinin minimuma endirilməsi yolu ilə vergitutma bazasının genişləndirilməsi;
- vergi yükünün tədricən istehsaldan istehlaka keçirilməsi üçün təkliflərin hazırlanması;
- aksiz vergisi üzrə daxildə və idxalda tətbiq olunan dərəcələrin eyniləşdirilməsi, harmonizasiya məqsədilə aksizin tətbiq sahəsinin genişləndirilməsi;
- ƏDV-də güzəşt və imtiyazların aradan qaldırılması və onun dərəcələrinin differensiasiyasına keçilməsinin təmin edilməsi;
- əmlak və torpaq vergilərinin bazasında daşınmaz əmlak vergisinin tətbiqi və tədricən bazar qiymətinə əsasən vergilərin hesablanıb tutulmasına keçidin təmin edilməsi;
- tədrisin müasir forma və metodlarından istifadə olunmaqla kadr hazırlığının
- təkmilləşdirilməsi;
- beynəlxalq əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi və vergi qanunvericiliyinin beynəlxalq vergi sisteminə inteqrasiyasının daha da gücləndirilməsi.

Ölkəinsosial-

iqtisadi inkişaf sahəsində zərurətə birlərin həyata keçirilməsi yığm əmsalını yüksəldilm

əsilə vergi qoyma bazasının genişləndirilməsi hesabın büdcə gəlirlərinin artırılması, büdcə xərclərinin investisiya və sosial yönümlü lüün təmin edilməsi, xərclərin həyata keçirilməsi və şəffaflığın və idarəetmənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi ilə müşayiət olunacaqdır.

Eyni zamanda, bugüni iqtisadiyyatda mövcud olan ödəmə məsələləri probleminin mərhələlərə ayrılaraq qaldırılması, enerji daşıyıcılarının ölkə daxili qiymətlərinin təcrid edərək dünya qiymətlərinə uyğunlaşdırılması, enerji sektorunda dövlət büdcəsi hesabına dolayısı subsidiyaların verilməsi kimi məsələlər qarşıdakı dövrdə həllivacib məsələlərdir. (24)

Gələcəkdə dövlət vəsaitindən istifadə üzrə şəffaflığın artırılması təmin edən qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətində görüləcək işlərin davam etdirilməsi məqsəd müvafiqdir.

Iqtisadiyyatının inkişaf səviyyəsinin və sosial sahələrdəki vəziyyəti xarakterizə edən əsas göstəricilərdən Ümumi Daxili Məhsulün təhsilə hər il 8-10% artırılmış, qeyri-dövlət sektorunun payı isə 70,0%-dən çoxunə təşkil etmiş, inflyasiyanın səviyyəsi isə minimuma endirilmişdir. Əhalinin pul gəlirləri isə 2000-ci ilə nisbətən 3 dəfədən çox artmışdır.

Ötən dövrə rəzində vergi sistemi əsaslı təkmilləşdirilmiş və onun beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması nail olunmuşdur. Vergi münasibətlərinin tənzimlənməsi istiqamətində Vergi Məcəlləsinin xüsusi əhəmiyyət kəsb edən sənəddir. Vergi məcəlləsində vergilərin hesablanması, vergilərin tutulmasında və ödənilməsində mövcud olan problemlərinə rəzinqaldırılması, vergilərin dərəcələrinin aşağı salınması, sahibkarlıq subyektlərinin və xaricinin sektorları üçün əlavə vergi qoyma şəraitinin yaradılması mübahisəli məsələlərin vergi ödəyicilərinin xeyrinə həll edilməsi öz əksini tapmışdır.

Beynəlxalq təcrübədən istifadə edərək və spesifik xüsusiyyətlərinə rəzərə alaraq vergilərin təkmilləşdirilməsi istiqamətində təsirlidə birlər həyata keçirilmiş və beynəlxalq maliyyə institutları tərəfindən qəbul olunmuş prinsiplərdən istifadə olunmuşdur. Ölkədə aparılan vergi siyasətinin məntiqinə ticəsidir ki, vergilərin sayının və dərəcələrinin azaldığı bir dövrdə dövlət büdcəsinin gəlirləri ötən dövrə rəzində əhəmiyyətli dərəcədə artırılmışdır və buda öz növbəsində həm dövlət büdcəsinin kəsirinin ilbəil azaldılmasına, səmərəli xərçsiyasətinin aparılmasına imkan yaratmışdır.

Eyni zamanda qeyd etməklə zımdır ki, ölkənin vergi potensialından hələ də tam istifadə olunmamış, bula hədəki fayət qədər təhtiyatlarımız mövcuddur və növbəti illərin

ergisiyasəti, əsasən bu potensialı tam üzə çıxarılmasından ibarət olmalıdır.

Vergisiyasətində aparılmış islahatları digər tədiyyə övlərilə yanaşı, əlavə dəyər vergisinin də həyata gətirmişdir. Beləki, əlavə dəyər vergisi ödəyicilərinin xüsusi qeydiyyatı aparılmış, verginin hesablanması fakturaları tətbiq olunmuş, verginin tutulmasında sənətinat – istehlak prinsipinə keçirilmiş, bir çox güzəştlərlə qəbul olunmuş, «0» dərəcə ilə vergi tutulan məl və xidmətlərin siyahısı dəqiqləşdirilmişdir.

Mənfəət vergisinin tətbiqi üzrə respublikada da bir çox müsbət addımlar atılmışdır. Beləki, gəlirdən çıxılan xərclərinin dəqiqləşdirilməsi, bəzi hədəm əməkələri, bütün məhdudiyətlər inaradan qaldırılması mövcud olan investisiya qoyuluşlarının gərəg güzəştin həmin vəsaitlərinin kildəki qatamortizasiyası ilə vəzədilməsi, vergi dərəcəsinin əhəmiyyətli dərəcədə aşağı salınması istiqamətində bəzi mühüm əhəmiyyət kəsb edən işlər görülmüşdür. (32)

Fiziki şəxslərin gəlirlərinin vergiyə cəlb olunması ilə bağlı aparılmış vergisiyasətinin əsas məqsədlərindən biri qeyd etməkdir. Vergisiyasətinin bəzi hədəm əsas fəaliyyət fiziki şəxslərinin gəlirlərini real gəlirlərinin liberallaşdırılmasına yönəldilmiş tədbirlərin vaxtında həyata keçirilməsindən ibarət olmuşdur. Ötəndə vərəzində fiziki şəxslərin gəlirlərindən tutulan verginin dərəcəsi aşağı salınmış, vergi tutma şkalası dəqiqləşdirilmiş, vergi güzəştlərinin müəyyən qismini qəbul olunmuşdur. (27)

Vergisiyasətinin əsas istiqamətlərindən biri də kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətini inaradılmasından ibarət olmuşdur. Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı istiqamətində görülmüş tədbirlərdən biri də kiçik sahibkarlıq subyektlərinin tətbiq olunması ilə dəqiqləşdirilmiş vergi qeyd etməməkdir. Beləki, bu verginin tətbiqi kiçik sahibkarlıq subyektlərinin mənfəət vergisini, əlavə dəyər vergisini və əmlak vergisini ödəməkdən azad etmiş, bununla da onların vergi yükünü əhəmiyyətli dərəcədə azaltmış, eyni zamanda bu vergi ödəyicilərinin uçot-hesabat işlərinin xeyli sadələşdirilməsi ilə nəticələnmişdir.

Göstərilən bu verginin hüquqi şəxslərlə yanaşı, fiziki şəxslərdə tətbiq edilməsi sahibkarların vergi yükünü xeyli azaltmış, onların sərəncamlarında qalan və sahibkarlıq fəaliyyətini genişləndirməsinə yönəlibiləcək vəsaitin həcmi əhəmiyyətli dərəcədə artırmaqla kiçik sahibkarlar üçün əlverişli rejim inaradılmasına səbəb olmuşdur.

Respublikada vergisiyasəti sahəsində görülmüş işlərin əhəmiyyətini baxmayaraq o nunda inkişaf etməmiş iqtisadi inkişafın zəruri amillərindən biridir. Qeyd olunmuş hədəm hökumət tərəfindən müəyyən tədbirlərdə davam etdirilməsinə zərər tutulmuşdur.

Gələcəkdə iqtisadi siyasətin prioritet istiqamətləri neft gəlirlərinin qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəldilməsi yolu ilə əhalinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına, ölkədə yoxsulluğun aradan qaldırılmasına nail olmaqla iqtisadiyyatın neftamilindən asılılığının ləğvinə yönəldilməsi olacaqdır. Qeyri-neft sektorunun inkişafına nail olunması üçün bütün mümkün iqtisadi mexanizmlərdən istifadə olunmalıdır. Bu istiqamətdə həyata keçiriləcək tədbirlərin tərkib hissəsi kimi vergi siyasətinin rol xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu siyasətin əsas istiqaməti qeyri-neft sektorunda iqtisadi aktivliyin artırılmasını və sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsini təmin edən əlverişli vergi mühitinin yaradılmasıdır.

Vergi orqanları tərəfindən vergilərin yığılması üzərindən əzərin həyata keçirilməsi üçün vergi sisteminin əsas prinsipləri müəyyən edilməli və bu işdə daim təkmilləşdirilməlidir. Vergi, həm dövlət büdcəsinin formalaşmasında fəal iştirak edən, həm də ölkənin iqtisadi inkişafında katalizator rolunu oynayan bir amil olduğu üçün vergilərin sayı və dərəcəsi ləə olmalıdır ki, könüllü vergi ödəyicilərinin sayı artmış olsun. Bu baxımdan vergi qanunlarında olan boşluqlar aradan qaldırılmalı, qüvvədə olan «Vergi Məcəlləsi» nintam tətbiqi üçün lazımı normativ-hüquqi sənədlər hazırlanmalıdır. Gələcəkdə vergi ödəyicilərinin iqtisadi vəziyyətinə zərər alınaraq vergi dərəcələri üçün əl hədd müəyyən olunmalıdır ki, ödəyicilərin ödəyə bilsin və üzgü nüçətsi sistem qurmağa imkan versin.

Vergi əzərinin həyata keçirilməsində mühüm məsələlərdən biri də əzərin kinində üzgü nü müəyyən edilməsidir. Dövlət vergi xidməti orqanları bütün vergi ödəyicilərinin üzgü nüçətsi tənə uaparmaq üçün onların hamısını vergi ödəyicilərinə eyniləşdirmə nömrəsi (VÖEN) verilməsini təmin etməlidir.

Azərbaycanda maliyyə əzərinə və audit xidmətinin beynəlxalq tələblərə səviyyəsində qurulmasını ticarət vəsaitlərinin səmərəli istifadəsinə, büdcə kəsirinin azaldılmasına, bu işə əznövbəsində əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə və iqtisadi dirçəlişə zəmin yaradabilir.

Audit sisteminin mütərəqqi tələblərə səviyyəsində qurulması və busahədə dəqiq məlumat şəbəkəsinin yaradılması və onun beynəlxalq kompüter şəbəkəsinə qoşulması çəox zəruridir. (25)

Beynəlxalq tələblərə cavab verən, eyni zamanda dövlətin, mülkiyyətçilərin və vətən

daşların müdafiəsini təmin edən audit sisteminin yaradılması ölkəni iqtisadiyyatında hədəfə çatdırılmasında, həmçinin müasir maliyyə nəzarət sisteminin yaradılmasında mühüm rol oynaya bilər ki, buda ölkədə aparılan büdcə-vergi siyasətinin səmərəli fəaliyyətinə təsir göstərir. (16)

3.2. Müasir şəraitdə Azərbaycanda Büdcə-vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri.

Büdcə gəlirlərinin həcm və quruluşunda baş verən dəyişikliklər digər sosial-iqtisadi göstəricilərin dinamikasına ciddi təsir göstərir. Başqa sözlə desək, büdcə gəlirlərinin optimal səviyyəsinin formalaşdırılması istehsal tutumunun genişləndirilməsinə məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsinə, istehsalın səmərəliliyinin artırılmasına zəmin yaradır. Deməli, bazar münasibətlərinin və büdcə proseslərinin idarə edilməsinin zəruri şərtlərindən biri onların inkişafının etibarlı proqnozlaşdırılmasıdır. Proqnozlaşdırma ehtimallı xarakter daşdığından burada əsasən statistik, ekonometrik modelləşdirmə, dezaqreqatsiya metodundan istifadə edilir. Vergi siyasətinin bəzi parametrlər üzrə optimallaşdırılması effektiv iqtisadi tədqiqatların, o cümlədən empirik tədqiqatların nəticəsində müəyyən edilə bilər. Bu baxımdan, büdcə-vergi siyasəti üzrə iqtisadi tədqiqat bazasının gücləndirilməsinə ciddi ehtiyac vardır.

Respublikamızda büdcə-vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində xeyli işlər görülsə də, bu sahədə müəyyən problemlər mövcuddur. Bu problemləri həll etmək üçün dövlət vahid büdcə-vergi siyasətini həyata keçirərkən inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə əsaslanmaqla yanaşı, milli, regional prinsipləri də nəzərə almalıdır. Azərbaycanın iqtisadi potensialı kifayət qədər böyükdür. Lakin son illərdə büdcədə kifayət qədər artım templərinə baxmayaraq, hesab edirik ki, ölkənin iqtisadi potensialı mövcud büdcə reallıqlarına uyğun gəlmir. Respublikamızda həyata keçirilən büdcə-vergi siyasətinin əsas məqsədi neftdən asılı olmayan büdcəni inkişaf

etdirmək və qeyri-neft sektorundan budcəyə daxilolmalarını artırmaq olmalıdır.

Respublikamızın sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyasına və orta muddətli maliyyə proqramına uyğun olaraq iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsini və nəzərdə tutulan fiskal siyasətin effektiv həyata keçirilməsini təmin etmək üçün aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

- ümumi daxili məhsulun strukturuna və sahə quruluşuna uyğun budcə gəlirlərinin artımını təmin etmək;

- vergi daxilolmalarının proqnozlaşdırılması modelini təkmilləşdirmək və bu prosesi keyfiyyətli həyata keçirmək üçün real informativ-məlumat sistemini təsis etmək;

- potensial gəlirlərin budcəyə daxilolma əmsalının yüksəldilməsinə nail olmaq;

- vergi ödəyicilərinin fəaliyyətini təşviq etmək üçün həyata keçirilən stimullaşdırıcı tədbirləri davam etdirmək;

- dövlət vəsaitindən səmərəli istifadəni, budcə xərclərinin strukturunun təkmilləşdirilməsini və xərclərin şəffaflığının artırılmasını təmin edən qanunvericilik bazasının formalaşdırılmasını davam etdirmək;

- kizik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi üçün hazırlanmış proqramların maliyyələşdirilməsində budcənin rolunu və bu istiqamətə vəsait qoyuluşunu artırmaq;

- budcə vəsaitlərinin məqsədyonlu və səmərəli istifadə olunmasını təmin etmək

məqsədlə xəzinə nəzarətini daha da gücləndirmək, budcə təşkilatlarında borclanma prosesini zəvək idarə etmək;

- fiskal siyasətin alətlərindən səmərəli istifadə etmək və dövlət satınalmaları zamanı budcə xərcləri multiplikatorunu nəzərə almaq;

dövlətin xəzinədarlığı vasitəsilə budcə təşkilatları xərclərinin idarə edilməsi potensialını

artırmaq, budcə vəsaitlərinin təyinatı üzrə dğzgğn xərclənməsi üzərində dövlət maliyyə nəzarətini daha da gücləndirmək;

dövlət budcəsi kəsirinin tədricən azaldılması siyasətini davam etdirmək və bu kəsiri iqtisadiyyatın stimullaşdırılması həddində saxlamaq;

budcə kəsirini inflyasiya yaratmayan mənbələr hesabına maliyyələşdirmək;

dövlətin qısamüddətli istiqraz vərəqələri bazarını daha da inkişaf etdirmək, dövlətin qiymətli kağızlar bazarında investorların iştirakını genişləndirmək və qiymətli kağızlara olan tələbatı artırmaqla normal rəqabət prinsipləri əsasında faiz dərəcələrinin aşağı düşməsinə şərait yaratmaq. [8, 9, 10]

5. Ölkənin büdcə-vergi siyasətinin formalaşmasında

“2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı”nın əhəmiyyəti.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 15 sentyabr tarixli 3043 nömrəli Sərəncamı ilə qəbul edilmiş bu proqramda əhatə olunan zoxsaylı məsələlərdən biri də budcə-vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsidir.

Budcə-vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə həyata keçirilməli digər əsas tədbirlər aşağıdakı prioritet istiqamətlərdə olmalıdır:

- budcə qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi;
- budcə gəlirlərinin artırılması;
- budcə xərclərinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi;
- dövlət borcunun idarə edilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi.

Bu proqramda həyata keçirilməsi planlaşdırılan budcə-vergi siyasəti budcə proqnozlaşdırılmasının səmərəliliyinin artırılması məqsədilə budcə qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində mövcud normativ hüquqi baza təhlil ediləcək, Azərbaycan Respublikasının vergi və gümrük

məcəllələrinə müvafiq dəyişikliklər ediləcək, Azərbaycan Respublikasının Gümrük Məcəlləsinin beynəlxalq konvensiya və normalara inteqrasiyası prosesi başa zətədiriləcəkdir. Budcə gəlirlərinin artırılması istiqamətində vergi yükünün bətiği vergi ödəyiciləri arasında bərabər vədələtli bölüşdürülməsi məsələsi diqqət mərkəzində olacaqdır.

Buna, hər şeydən əvvəl iqtisadi fəaliyyətin vergi güzəştlərindən istifadə etməyən iştirakçılara nəzərən vergi sisteminin ədələtlilik prinsipini pozan və sistemsiz fəaliyyət göstərən bir sıra vergi güzəştlərinin sayı azaldılacaq.

Bələ ki, bir qrup vergi ödəyiciləri gəzən güzəştlə hesab olunan rejim labğə surətdədigərləri gəzən əlavə vergi yükü və gərginlik deməkdir. Eyni zamanda, müvcud vergi və rəsumların, habelə sosial sığorta haqlarının dərəcələrinə yenidən baxılaraq, onların optimal səviyyəsi və strukturu müəyyənləşdiriləcək, sadələşdirilmiş verginin tətbiqi mexanizmi təkmilləşdiriləcəkdir.

Vergilər arasında müəhim yeri olan əlavə dəyər vergisinin tətbiqi qaydaları təkmilləşdiriləcək, habelə idxalda ƏDV-dən azadolmalar minimuma endiriləcəkdir. Həmcinin, cəmiyyətdə vergi mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə əhalinin maarifləndirilməsi gücləndiriləcəkdir.

Bu inkişaf planında budcə xərcləri də diqqətdən yayınmamış, bu sahədə aşağıdakı alt istiqamətlər üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- budcə xərclərinin sağlamlaşdırılması;
- budcə xərclərinə nəzarətin gücləndirilməsi;
- budcə prosesinin şəffaflığının artırılması.

Dövlət budcəsinin xərclərinin sağlamlaşdırılması gəzən icmal budcə xərclərinin strukturu təhlil edilərək lazımlı dəyişikliklər ediləcək, icmal budcənin qeyri-neft kəsirinin GDM-də xəsusə cəkisinin kəskin artmasına yol verilməyəcək, budcə xərcləri proqnozlaşdırılarkən və müəyyənləşdirilərkən həyata keçiriləcək məqsədli proqramların maliyyələşməsi nəzərə alınacaqdır. Həmcinin, budcə xərclərinə normativ (adambaşına) maliyyələşmə prinsipinin tətbiqi təmin edilməsi gəzən zəruri tədbirlər görülməcəkdir .

Budcə prosesində tam şəffaflığın əldə edilməsi gəzgn dovlet satinalmaları sahəsində qanunvericilik bazası təkmilləşdiriləcək, informasiya təminatı gucləndiriləcək, electron satinalmaların tətbiqinə başlanılacaq, onun monitoring sistemi gucləndiriləcək, habelə budcə xərclərinin hesablanması zamanı istifadə olunan norma və standartların beynəlxalq norma və standartlara inteqrasiyası istiqamətində tədbirlər goruləcəkdir. Budcə vəsaitlərinin sərf edilməsinə nəzarətin gucləndirilməsi gəzgn qanunvericilik bazası təkmilləşdiriləcək, budcə prosesində perspektiv maliyyə planının rolu artırılacaq, eləcə də muntəzəm planlı təftiş və təhlillər aparılması yolu ilə budcə vəsaitləri üzərində maliyyə nəzarəti daha da gucləndiriləcəkdir. Dovlet borcunun idarəetmə mexanizmi təkmilləşdiriləcək, xarici borcun, o cümlədən dovlet zəmanəti ilə alınmış kommersioniya kreditlərinin dovlet budcəsində muntəzəm olaraq əks etdirilməsi təmin ediləcəkdir.

Dovlet zəmanəti ilə kredit alan təşkilatların maliyyə fəaliyyəti üzərində nəzarət mexanizmidə təkmilləşdiriləcəkdir. (1, 4, 5)

Maliyyə siyasətinin əsas tərkib hissələrindən biri vergi siyasətidir. Busiyasəthəmdovlet, həmdə bazarında gərəştirəçiləri üçün iqtisadiyyatın real sektorunun maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasını təmin edə biləcək əlverişli vergi və cəlb etmə şərtlərinin yaradılmasına istiqamətlənməlidir. Onun əsas vəzifələri arasında ödəmə məhlərinin səviyyəsinin azaldılması və vergi bazasının optimallaşdırılması məqsədilə vergi qanunvericiliyinin kompleks şəkildə yenidən qurulması, mövcud vergi güzəştlərinin dövrü olaraq yenidən nəzərdən keçirilməsi, vergi inzibətçiliğinin sərtləşdirilməsi kimi tədbirlər aiddir.

Büdcədə yaranan problemlərin və çatımamazlıqların aradan qaldırılması büdcəsi siyasətinin əsas vəzifələrindən biridir. Busahədə daha aktual vəzifələrə aşağıdakıları hesabat məkolar:

- dövlət xərclərinə qənaət proqramının həyata keçirilməsi;
- gəlirlərin və mərkəzi büdcə vəsaitlərinin xəzinədarlıq hesablarında mərkəzləşdirilməsi;
- dövlət borcunun idarə olunmasını təkmilləşdirilməsi;

- xaricivədaxiliborclanmanıninventarizasiyasıvəonlardanistifadəninneticələrini nyoxlanması.

Hal-

hazırda dövlətin büdcə siyasəti sosalyönümlüdür. Busahədə əsas vəzifələrə büdcə təşkilatlarında çalışanların əməkhaqlarının ödənilməsi, əhalinin az təminatlı təbəqələrinə kompensasiyaların verilməsi mexanizminin işlənməsi, məşğulluğun genişlənməsi üçün şəraitin yaradılması və işsizliyin səviyyəsinin azaldılması, sosial güzəştlərsisteminin sadələşdirilməsi və s. aiddir.

Maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsi üçün özündə dövlətin investisiya siyasətinin maliyyə təminatı mənə bəyik idə dövlət büdcəsinin rolunun artırılmasını, ipotek kreditləşməsinin inkişafını, birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsini birləşdirən investisiya fəaliyyəti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Yuxarıda sadalananlara əsasən demək olar ki, büdcə siyasəti iqtisadiyyatın bütünlükdə hələrinin inkişafı üçün vacib şərtidir. Busiyasətin səmərəli aparılması bilavasitə maliyyə problemlərinin həlli ilə bağlıdır.

Büdcə-

vergi siyasətinin səmərəli fəaliyyətini təmin etməyə küçünaşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədə müvafiqdir:

- büdcədən kənar fondların və müxtəlif səviyyəli büdcələrin balanslaşdırılması;
- vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- dövlət xərcləri strukturunun optimallaşdırılması;
- şəffaf büdcə sisteminin yaradılması;
- investisiyaların maliyyələşdirilməsinin genişləndirilməsi;
- pul-kredit və maliyyə siyasətinin vahidliyinin təmin edilməsi;
- manatın valyuta kursunun sabitliyi;
- dövlət mülkiyyətindən istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi;
- beynəlxalq maliyyə münasibətlərinin inkişafı.

Fikrimizcə, büdcələrin və büdcədən kənar fondların balanslaşdırılması yalnız vergiyə

ığının artırılması və xərclərinin xətisari hesabına əldə olunabilir. Vergi yığınının ümumi səviyyəsinin artırılması vergi cəlb məbasının genişləndirilməsi, vaxt keçmiş borclarının xətisari, maliyyə nəzarətinin gücləndirilməsi və s. ilə nail olmaq olar. Vergi yığınının aşağı səviyyəyə düşməsi təkcə vergi ödəyicilərinin mövcud qanunvericilikdəki boşluqlardan istifadə edərək vergiləri ödəməkdən yayınmaları ilə deyil, həmçinin ÜDM real həcmində azalması nəticəsində vergi qoyma məbasının azalması ilə izah olunur. Eyni zamanda vergi yığınının artırılmasını vergi cəlb məbasının əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirməyə nail olmaq qeyri-

mümkündür. Onun genişləndirilməsi əhəlinin real gəlirlərinin artırılmasında başlamaqlazımdır. Buisə bazarın fundamental probleminin həllini tələb edir: işçi qüvvəsi mətəsinə dəyərionun faktiki bazar qiymətinə uyğun olmalıdır. Nəqədərki, cəmiyyətin əsas istehsal gücü olan iqtisadi cəhdən aktiv olan insan özünü normal təkrar istehsalı, sosial tələbatlarının təmin edilməsi üçün şərait və imkan əmalik deyildir, özünü məxsus dairəyə formalaşır: gəlir və xərclər məhsul tələbatı deyildir, istehsalın kişafı deyildir, yığım deyildir, idxalın, borcların, ödəməmələrin, spekulyativ əməliyyatların həcmi artır, xarici kapitaldan əsililə güclənir. Praktiki olaraq dövlət büdcəsi xərclərinin xətisari imkanları tükənmişdir. Söhbət xərclərinin strukturunun optimallaşdırılmasında gedə bilər. Dövlət borclarının əxidmət bərdə ayrıcadan işəməqlazımdır. Hazırda ilk növbədə dövlət borcunun tərkibinin yenidən qurulması və dövlət borclarının üzrə gəlirliliyinə sər həddinin müəyyən edilməsi məsələsi həll olunmalıdır.

Dövlət büdcəsi kəsirinin dövlət qiymətlikağızlarının emissiyası hesabına maliyyələşdirilməsi dövlət borcunun idarə olunmasının çətinləşməsinə səbə olub bilər. (3,8)

Nəhayət, iqtisadiyyatın və maliyyə sisteminin stabilləşdirilməsi üçün bütünsəviyyəli bərdə cəhdərin balanslılığını təmin edilməsi və onların makroiqtisadi göstəricilərin real proqnozu məbasında təsdiqi, vergi qoyma məbasının genişləndirilməsi üzrə kompleks tədbirləri həyata keçirmək, Milli Bankın açıq bazarda əməliyyatlarını genişləndirmək, manatın valyuta kursunun Milli Bank tərəfindən kommersion banklarının əməliyyatları və valyuta hesabları üzrə rindən nəzarətinin gücləndirilməsi yolu ilə əsililəşdirmək, dövlət mülkiyyətindən istifadənin idarə edilməsi məsələsinin həll etmək, pul-

kreditsiyasətinin faiz dərəcələrinin tənzimləməsinə istiqamətləndirmək tədbirlərinin həyata keçirilməsi zəruridir. Burada əsas məsələ Milli gəlir yaradın və yüksək intellektual pot

ensialamalikolanəhalininmaraqlarınaistiqamətlənənuyğunlaşdırılmışmaliyyə,pul-kredit,büdcə-vergi,sosial-iqtisadisiyasətinhəyatakeçirilməsidir.Yalnızbuşəraitdəiqtisadiyyatınrealsektorununinkişafıəsasındavergiqoyma bazasının genişləndirilməsi, stratejimövqələrin möhkəmləndirilməsi vəmakroiqtisadisabitliyə nailolmaq mümkündür. Büdcə prosesinin gələcətkəmilləşdirilməyə ehtiyacı vardır:

- maliyyə resurslarının faktiki həcmi ilə qanunvericiliklə təyin edilmiş dövlət öhdəliklərinin həcmi arasında olan uyğunsuzluğun saxlanması;

- büdcə təşkilatlarının maliyyələşdirilməsi mexanizminin yenidən qurulması;
- büdcə sisteminin həlqələri arasında xərc səlahiyyətlərinin və gəlirmənbələrinin dəqiqləşdirilməsi və müəyyən edilməsi;
- nominal vergi yükünün yüksəksəviyyəsi;
- büdcənin xarici iqtisadi amillərdən asılılığının aradan qaldırılması;
- büdcə planlaşdırılmasının qısamüddətli olması və onun ortamüddətli iqtisadi siyasətin vəzifələri ilə uyğunsuzluğu.

Ortamüddətli perspektivdə büdcə siyasətinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

- büdcə vəsaitlərinin səmərəliliyini əks etdirən meyarlara uyğun olaraq xərclər sahəsində büdcə siyasətinin təkmilləşdirilməsi;
- dövlət borclarının strukturunu və əlaqədar olan riskləri azaldan idarəetmə sistemini yaradılması;
- büdcə prosesinin təkmilləşdirilməsi;
- büdcə sisteminin bütün həlqələrində büdcə prosesinin şəffaflığının təmin edilməsi;
- iqtisadi subyektlərin vergi yüklərinin azaldılması;
- ədalətli və səmərəli vergi sisteminin formalaşdırılması, sahibkarlığın inkişafı üçün və işləşəraitini yaradılması, dövlət büdcəsinin balanslılığının təmin edilməsi.

Büdcə-vergi siyasətinin həyata keçirilməsi zamanı dövlət büdcəsinin defisit və ya profisit yaranabil

ər. Qapalı iqtisadiyyatda büdcə kəsirini kimən bədən maliyyələşdirmək olar: əhalidən və mərkəzi bankdan borclanmaqla.

Vergilərsə təsəvvülə stimulyar atmaq həm fərdi təhsəlsəviyyəsində, həm də makrosəviyyədə iqtisadi artıma əsasən toplanan vəsaitlərin investisiya edilməsi hesabına əldə olunur. İstəhsal imkanlarının genişləndirilməsi üçün istifadə edilməyən əzərdə tutulan bütün kapital xərclərin məcmusu investisiya fondunu yaradır. Vergidaxil olmaları da makrosəviyyədə onun mənbəyikimi qismən çıxışdır. İntestisiyaların əqdər çox olsavə onlardan əqdərsə mərəli istifadə edilsə, iqtisadi artım sürətidə bəro əqdərsə yüksək olar. Bu baxımda nintestisiyaları iqtisadi artımın mühərriki adlandırmaq da olar.

NƏTİCƏ

Vergi-budcə sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində xeyli işlər görülsə də busahədə müəyyən problemlər müvcuddur. Bu problemləri həll etmək üçün dövlət bir sıra iqtisadi qanunlar qəbul etməklə iqtisadi inkişafa zəmin yaradır. Bu qanunların əksəriyyəti o cümlədən budcə sistemi haqqında qanun xəsusən əhəmiyyət kəsb edir. Bu da üz əksini dövlətin əsas maliyyə planı olan dövlət budcəsində tapır.

Dövlət budcəsinin tənziqlənməsi və budcə kəsirinin aradan qaldırılması üçün vahid budcə-vergi siyasətinin aparılmasına böyük ehtiyac vardır. Vahid budcə-vergi siyasətində, inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsini əsaslanmaqla yanaşı, milli, regional prinsiplər nəzərə alınmalıdır.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi budcə gəlirlərinin formalaşmasında əsas rol oynayan vergilərin xüsusi cəkisinin son ildə azalması istisna edilmir. Uzunmüddətli perspektivdə ölkənin dayanıqlı iqtisadi inkişafını təmin etmək baxımından bu normal hal hesab edilə bilməz. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, qeyri-neft sektorunun inkişafı istiqamətində məqsədyonlu, uğurlu tədbirlər davam etdirilir. Bu da üz müsbət nəticəsini göstərir və nikbin proqnozlara əsas verir

Araşdırmalarımız göstərir ki, Azərbaycanda aparılan vergisiyasəti vergidərəcələri ninaşağısalınması və vergi güzəştlərinin azaldılması hesabına vergi tutma bazasının genişləndirilməsinə, iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılmasına, hüquqi şəxslərə fərdi sahibkarlar, rezident və qeyri-rezident vergi ödəyiciləri arasında vergi yükünün bərabərləşdirilməsinə, kiçik və orta sahibkarlıq, biznes fəaliyyəti üçün **əlverişli şəraitin yaradılmasına və son nəticədə mövcud iqtisadi potensialın artırılmasına** və əhalinin maddi rifahının yüksəldilməsinə yönəldilmişdir

İnkişaf etmiş ölkələrdən fərqli olaraq Azərbaycanda iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi spesifik xüsusiyyətə malikdir. Belə ki, dövlət bir tərəfdən makroiqtisadi prosesləri tənzimləməli, digər tərəfdən də bazar mühitini formalaşdırmalı və onun ayrı-ayrı elementlərinin fəaliyyətinə şərait yaratmalıdır və iqtisadiyyatda dövlət tənzimlənməsi mexanizmlərindən daha geniş istifadə edilməlidir. Belə ki, iqtisadi konyunkturanın kəskinləşdiyi, depressiya və ya böhran şəraitində xüsusi kapital qoyuluşu azaldığı halda, iqtisadiyyata yönəldilən investisiyalar artırılmalıdır. Dövlət bu mexanizmlər vasitəsilə istehsalın həcmının aşağı düşməsinin və işsizliyin artımının qarşısının ala bilər.

Belə bir qənaətə gəlmək olar ki, müasir büdcə sisteminin yenidən qurulması və onun əmələ gəlməsi fəaliyyətin nəticəsində ölkədə maliyyə sabilliyinə və iqtisadi yüksəlişə nail olmaq mümkündür. Makroiqtisadi sabitliyin təmin olunmasını nə başlıca amili yerli səviyyələrdə tarazlaşdırılmış büdcədir.

Bütün ölkələri büdcə-vergisiyasətinin dayanıqlılığını təmin edən müəyyən informasiya təqdimatlarında, o

vergisiasətinindayanıqlığındahamüfəssəltəhliletməksondərəcədəmürəkkəbdir.D
övlətborcununsəviyyəsiyüksəkolarsa,büdcə-
vergisiasətidayanıqsızolur.Nəticədəhəminsiyasətidəyişməklazımgəlir.Ancaqbuza
manhansıborcunsondərəcəçoxolduğunu,xüsusiləborcunÜDM-
ənisbətiniəksetdirənhansıgöstəricisininikifayətdəryüksəkolduğunumüəyyənləşdir
mək
çoxçətindir.İqtisadinəzəriyyədəbuməsələnihəllətməyəimkanverəncüzigöstəricilərt
apmaq mümkündür.Onagörədəgenişyayılanbuməsələləbağlıbəsitqaydalarınistifad
əsinədəiryanəşmamövcuddur.Məsələn,həminqaydalaragörə,borcunÜDM-
ənisbətiniüəyyənləşdirilmişxüsusilimitiötəbilməz.Lakinbuvəbaşqaqaydalartörəmə
xarakterdaşıyırvəo,borcunÜDM-
ənisbətini konkretlaraqhansıhəddininmakroiqtisadisabitliküçünnəqədəryüksəktə
hlükətörətdiyini,büdcə-
vergisiasətinəinaminitirilməsinə,faizdərəcələrininyüksəlməsinəgətirib-
gətirməyəcəyiniqiymətləndirməyəimkanvermir.Beləşəraitdəbüdcə-
vergisiasətinindayanıqlığıhəyatakeçirilmişvə
reallaşdırılmasıplanlaşdırılanmüvafiqsiyasətin konkret nəticələrinədəirməlumatlar,
həmçininbazarınonareaksiyasıəsasında hər bir ölkənin fərdi xüsusiyyətlərinəzərəalın
maqla qiymətləndirilməlidir.Bununla əlaqədarson illər ölkənin borc reytingi və həm inr
eytin qədərki dəyişikliklər, informasiyaların
təqdim edilməsi dayanıqlığı çox gərəkli göstəricilərindən biridir.

İllik büdcə kompleks və kəmiyyət cəuzlaşdırılmış müəyyən makroiqtisadi əsasas
öykənərək hazırlanmalı və
təqdim olunmalıdır.Bundan başqa,büdcənin əsasında dayanan ən vacib təminatların xara
kterizə etmə tələb olunur.Bu,büdcə-
vergisiferasında şəffaflığın təmin olunması üçün əsas tələbdir.Onu iqtisadiyyat təsiriv
ə makroiqtisadi siyasətin digər aspektləri ilə qarşılıqlı əlaqəsinə mühüm əhəmiyyət kəsb
ir.Həmin tələb on geniş kontekstində bir hissəsidir və büdcə-
vergisiasəti bu cəhətdən əzərdən keçirilməlidir.

Aparılan araşdırmalardan belə bir qənaətə gəlmək mümkündür ki, səmərəli fəaliyyət göstərən büdcə-

vergisiyasəti vergidaxilolmalarını artırmaqlayanaşısı, eyni zamanda büdcənin gəlir və xərclərinin tarazlığını təmin olunmasının qarantıdır.

Vergiqoyması siyasəti verginəzarətinin təşkili, vergilərin daxilolmasının təhlili, büdcəyə daxilolmaların vəziyyəti və proqnozlaşdırılması ilə yanaşı, iqtisadi artımı və həmçinin sosial sahənin iqtisadi təminatını yaradan investisiyaların stimullaşdırıcı təsirini müəyyənləşdirməlidir.

Hazırda iqtisadçılarındıqqətini daha çox cəlb edən problemlərdən biriki pul kütləsinin sterilizə edilməsinin əlverişli üsullarının tapılmasına xüsusi diqqət verilir. Belə hesab edilir ki, pul kütləsinin artımı gələcəkdə iqtisadi inkişafın mənfəətə sığdıraraq kinfl yasiyanın sürətinin artmasına səbə olub bilər. Bu problemin həlli üçün perspektivdə büdcə siyasətində xarici borcun ödənilməsinin sürətləndirmək, Maliyyə Nazirliyinin Mərkəzi Banka olan borcunun ödənilməsi tədbirlərinin həyata keçirilməsi, ayrı-ayrı hesablarda olan dövlət maliyyə vəsaitlərinin tam xəzinədarlıqda toplanması kimi vəsaitlərdən istifadə edilməsi mümkündür.

Respublikamızda perspektivdə həyata keçirilməsinə zərər tutulan büdcə-vergisiyasəti ölkədə sahibkarlığın inkişafı, infrastruktur sahələrinin müasir tələbləri baxımında yenidən qurulması, yoxsulluğun azaldılması və regionların inkişafı üçün iqtisadi imkanların yaradılması ilə yanaşı, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün müəssisələrdə, o cümlədən büdcə təşkilatlarında maliyyə intizamının gücləndirilməsinin və şəfəfliliğinin təmin edilməsini özündə əks etdirir.

Müasir şəraitdə respublikanın maliyyə təsisatlarının beynəlxalq kapital bazarına qoşulması, xarici investorların ölkə iqtisadiyyatına marağının artırılması, respublikada mövcud olan maliyyə sisteminin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması məqsədilə maliyyə nəzarətinin və auditsisteminin müasir tələblərə səviyyəsinə yenidən qurulması aktual problemlər kimi qarşıdadır. Mövcud olan iqtisadi pozuntuların və dövlət vəsaitlərində səmərəsiz istifadə hallarının aradan qaldırılmasında dövlət maliyyə nəzarətinin daha gücləndirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Dissertasiya işində beynəlxalq praktikada vergi dərəcələrinin artırılması və ya büdcə xərclərinin kəskin azaldılması fiskal siyasətə gərginləşdirən amillər kimi nəzərdən keçirilir. Hesab edilir ki, optimal fiskal siyasət vergi dərəcələrinin dəyişməsinin işgüzar aktivliyə, büdcə xərclərindəki dəyişikliklərinin flyasiya və faiz dərəcələrinə, büdcə kəsirinin nisəm makroiqtisadi tarazlığatəsirininə zərər almaqla icra edilməlidir.

İqtisadi islahatların strateji əsası

Kim büdcə gəlir və xərclərinin daha səmərəli idarə olunmasını mümkün edən dövlət nəzarət sisteminin yaradılması, dövlət xərclərinin mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq maliyyə nəzarət qurumları və audit təşkilatları vasitəsilə yoxlanılması, təhlil edilməsi, iqtisadiyyatın inkişaf yollarının araşdırılması və busahədə ardıcıl olaraq müdaxilə təkliflərinin hazırlanması məqisstr dissertasiya işinin bu bölməsində geniş yertutur.

Vergi-budcə sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində xeyli işlər görülsə də busahədə müəyyən problemlər mövcuddur. Bu problemləri həll etmək gəzğn dövlət bir sıra iqtisadi qanunlar qəbul etməklə iqtisadi inkişafa zəmin yaradır. Bu qanunların əksəriyyəti o cümlədən budcə sistemi haqqında qanun xəsusən əhəmiyyət kəsb edir. Bu da üz əksini dövlətin əsas maliyyə planı olan dövlət budcəsində tapır.

Dövlət budcəsinin tənziqlənməsi və budcə kəsirinin aradan qaldırılması gəzğn vahid budcə-vergi siyasətinin aparılmasına böyük ehtiyac vardır. Vahid budcə-vergi siyasətində, inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə əsaslanmaqla yanaşı, milli, regional prinsiplər nəzərə alınmalıdır.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi budcə gəlirlərinin formalaşmasında əsas rol oynayan vergilərin xəsusən cəkisinin son ildə azalması istisna edilmir. Uzun müddətli perspektivdə ölkənin dayanıqlı iqtisadi inkişafını təmin etmək baxımından bu normal hal hesab edilə bilməz. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, qeyri-neft sektorunun inkişafı istiqamətində məqsədyonlu, uğurlu tədbirlər davam etdirilir. Bu da üz müsbət nəticəsini göstərir və nikbin proqnozlara əsas verir.

Araşdırılmalar göstərir ki, Respublikamızda budcə-vergi siyasətinin

təkmilləşdirilməsi naminə mğhğm addımlar atılır, böyük nailiyyətlər əldə edilir. Aşağıda sadalanan təkliflərin həyata keçirilməsinin də bu istiqamətdə üz töhvəsini verəcəyi fikrindəyik:

1. Budcə təşkilatlarının və idarəetmə orqanlarının sayının azaldılması;
2. Bələdiyyə budcələrinin inkişaf etdirilməsi gğzn yerlərdə (paytaxtdan uzaq rayonlarda vəşəhərlərdə) istehsal və emal sahələrinin yaradılmasının təşkili;
3. Yerli sahibkarlığın inkişafı və məşğulluğun səviyyəsinin yüksəldilməsi naminə vergi dərəcələrinin aşağı salınması;
4. Daxili bazarın qorunmasını təmin edən zəvik gümrğk-vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi;
5. İqtisadiyyatın sərbəstləşdirilməsi, azad istehsal və ticarətin, yüksək səviyyəli rəqabətin formalaşdırılması üçün müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi;
6. İstehsalın genişləndirilməsi üçün səmərəli pul-kredit siyasətinin aparılması;
7. Vergi bazasının daim genişləndirilməsi;
8. Vergidənyayınma hallarına qarşı mubarizənin daha da gücləndirilməsi;
9. Vergi islahatlarının investisiya mühitinə mənfi təsir göstərmədən dövlət gəlirlərinin artırılmasına yönəldilməsi.

Sonda qeyd etmək istəyirik ki, Azərbaycan hər cəhətdən gələcəyi parlaq olan bir

olkədir. Belə gələcəyə qovuşmanı tezləşdirməkdə isə bugünədək budcə-vergi siyasəti dövlətin 1 nömrəli koməkçisi olmuşdur və bugündən sonrada olacağına hez bir şubhəmiz yoxdur.

ЯДЯБИЙ АТСИЙ АЦЫСЫ

1. Азербайжан Республикасынын Конституциясы. Баку, 1995.
2. Азербайжан Республикасынын Верэи Мяъялляси. «Щцгуг» ядыбий атыня шрий аты 2003.
3. Азербайжан Республикасынын Верэи Мяъяллясиня лавявядяйи шикликля редилм ясицаггында Азербайжан Республикасы Гануну. Баку, 2002.
4. Азербайжан Республикасынын 2015-тыилццн Дювлят Бцдьясицаггында Азербайжан Республикасынын Гануну, Баку 2014.

5. Азәрбајҹанан статистикә юстирияри. Мцстягил Азәрбајҹан 10 ил. Дювлят Статистика Комитяси. Бақы, 2013, 774 с.
6. Азәрбајҹанын статистикә юстирияри 2014., 867 с.
7. АРМилли Банкынын Бцллетени №7(65) 2014, 28 с.
8. «Азәрбајҹан Республикасы рәионларынын социалиг тисадинки шафы Дювлят Програмы (2009-2014-ҹи илляр) «Азәрбајҹан гязети», 13 феврал 2014-ҹи ил
9. Азәрбајҹан Республикасы дювлят бцдҹасынын тясни фаты. Азәрбајҹан Республикасы Малийя Назирлийи. Бақы. 2014, 66 с.
10. Азәрбајҹан Республикасы Малийя Назирлийи, www.maliyye.gov.az/.
11. Allahverdiyev H.B., Qafarov K.S., Əhmədov Ə.M. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı: "Nasir", 2002, 447 s.
12. Kəlbəyev Y.A. Fiskal siyasət və milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi problemləri. Bakı: 2005, 467 s.
13. Məmmədov F.Ə. və başqaları. Vergilər və vergitutma. Bakı: 2010, 508 s.
14. Rzayev Z.H. Vergi menecmenti. Dərslik. Bakı: 2007, 324 s.
15. Sadıqov K.V. Milli iqtisadiyyatındövlət tənzimlənməsinin konseptual əsasları. Bakı: 1999, 339 s.
16. Babashkina A.M. Государственное регулирование национальной экономики. М.: Финансы и статистика, 2007, 476 с. (Babaşkina A.M. Milli iqtisadiyyatındövlət tənzimlənməsi. М.: Maliyyə və statistika, 2007, 476 с.).
17. Дамирчиев М.И., Кучерявенко Н.П., Рагимова С.М. Налоговое право Азербайджанской Республики. Баку: Ганун 2009, 424 с. (Dəmirçiyev M.İ., Kuçeryavenko N.P., Rəhimova S.V. Azərbaycan Respublikasının vergi hüququ. Bakı: Qanun 2009. 424 s.).
18. Мусаев А.Ф., Садыгов М.М., Магеррамов Р.Б., Салаев Р.А. Налоги и налогообложение в Азербайджане. Баку: «Элм» 2005, 530 с. (Musayev A.F.,

Sadıqov M.M., Məhərrəmov R.B., Salayev R.A Azərbaycanda vergilər və vergi qoyma. Bakı: "Elm", 2005, 530 s.).

19. Попова Л.В., Дрожжина И.А., Маслов Б.Г. Налоговые системы зарубежных стран. М.: 2008, 368 с. (Popova L.V., Drojjina İ.A., Maslov B.Q. Xarici ölkələrin vergi sistemi. M.: 2008, 368 e.).

20. Ю. Самедзаде З.А «Этапы большого пути - Экономика Азербайджана за полвека, её новые реалии и перспективы», Баку: «Нурлар», 2004, 936 с. (Səmədzadə Z.A. «Böyük yolun mərhələləri: yarım əsr ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatı, onun gerçəklikləri və perspektivləri», Bakı: «Nurlar», 2004, 936 s.)

21. Аббасов А.Ш. Азербайджандалы маалийя базарынын формалашмасы вя базарыг тисадий атында маалийя-кредит системинин проблемляри. Баку, «Полиграф», ЛТД, 2003, 332 с.

22. Аббасов Я.М., Садыгов М.М. Азербайжан Республикасынын регионлары: маалийя вя верэипотенсиалынын прогнозлашдырылмасы проблемляри. Баку, 2002, 132 с.

23. Аьайев А. «Дювлят борьувя онуни даяредилмяси» (монография) Баку 2002. 318 с.

24. Аллащвердийев Ш., Гафаров К., Ящмядов Я. Иг тисадий атындювляттян зимлянмяси. Баку, 2002, 445 с.

25. Баьыров Д.А. Верэи аудити. Баку, 1999, 428 с.

26. Бядялов Ш.Ш., Мящяррямов Р.Б., Гурбанов Ф.Я. Бцдья системи. Баку, 2003, 418 с.

27. Бцджя терминляри: изащлылцьят. Баку, 2003, 100 с.

28. Ялясэяров А. Азербайжан Республикасында базарыг тисадий атымцнасибятляринин яранмасы, формалашмасы вя инкишафы. / «Азербайжан XX I ясринастанасында». Елми-практики конференсын материаллары. Баку, 1998, с. 40-45.

29. Ялийева Ф. Иг тисадий атындювляттян зимлянмяси иг тисадий атында маалийя-кредит мцнасибятляринин мювьудвязий ятивя инкишафтя майцляри. Базарислащатлары вя милли иг тисадий атын инкишаф проблемляри (мягаляляр топлусу)

Ишисся, Бақы, Елм, 2014, с. 279-287.

30. Щясянли М. Х. Бцдъямцнасибятлярининяэлирвяхярляриннизамлашдырылмасынаты сир. АМЕА-

нынхябярляри. Щцманитарвяичтимаиелмлярсер. (игтисадиийат) Бақы, Елм, №1, 2005. с. 67-70

31. Щясянли М. Х. «Верэиляр». Бақы, Шярг-Гярб, 1998, 414 с.

32. Ханкишийев Б. А. Малийянязаряти. Бақы, 2002, 140 с.

33. Ханкишийев Б. А. Бцджяпросесивябцджятысифаты. Дярсвясайти, Бақы, 2002, 60 с.

34. Изащды игтисади терминляр лццяти (Я. М. Аббасов, М. М. Бабыров, Д. А. Бабыров вя. б.) Бақы «Нурлан»-2005. 2-ылддя- Ис- 536с; Ис-546с

35. Кялбийев Й. Верэисистемининсямярляилийинингиймятляндирилмяси. Азяр байъанигтисадиийатыцксялишйолунда (мягаляляртоплусу) III (XI). Бурахылыш Бақы, Елм 2003, с. 180-184.

36. Мяммядов Ф. Я., Мусайев А. Ф., Садыгов М. М., Рзайев З. Н., Кялбийев Й. А. «Верэитутманыннзяривя методолоъия саслары», Бақы, «Озан», 2001, 416 с.

37. Мяммядов З. Ф. Бейнялхалгвалйута-кредитмцнасибятляривяхарижиюкяляринпул-кредитсистеми. Бақы, 2003, 375 с.

38. Мусайев А. Ф., Гящряманов А. Г. Игтисадиийатдарийазимоделляшдирмявяпр огнозлашдырма. Бақы, «Кцр» няшрийаты, 1998, 1998, 452 с.

39. Мусайев А. Ф., Рзайев З. Н., Сцлейманов Г. С. Верэисистеми, Бақы, АДНА няшрийаты, 1998, 120 с.

40. Мащмудов М. «Дювлятбцдъятынзимлямясининигтисади проблемляри» (монографийа) Бақы 2003. с. 288.

41. Мяммядов Е. Бцдъяэлирлярининтяминолунмасындавяигтисадиийатынсабитляш мясиндяверэиляринролу. Азярбайъанигтисадиийатыцксялиши (мягаляляртоплусу) IV Бурахылыш, Бақы, Елм, 2003, с. 284-287.

İnternet saytları

1. www.google.az
2. www.ilkaddimlar.az
3. www.e-book.az
4. www.maliyye.gov.az
5. www.stat.gov.az
6. www.president.az
7. www.taxes.gov.az
8. www.ekonomiks.az

РЕЗЮМЕ

Mogæogemworm paccuowpe+me6Dgwew+o-+anoroæouuonmwm›m,eupmmën
›æ#æogy,uwoæosgeucwæme+as›o+oum›yrocycapcwæe++#xpacxogoæm+an
oroæupowmæopeumæo:cog+oucwo+o+#,rocygapcwæe++#epacxog#cosgaD
wgouon+mwenæ+#uunawewecuoçob+#ucupocmweucau#uuosæoneDwcwm
uynmpoæawas›o+oumuc›mupocw,+ocgpyroucwopo+#,mcuonasyeuoegnes
wouyenm+anoroobnowe+me+acene+meuowewco›payawaerouowpeçmwena
ç›mucupoc.Focycapcwæou#waewceæoæneuaæobopowæpeue++ocæobog+#e
cpegcwæa,cosgawa,uocpegcwæouuepæpacupegene+meouwmuana+#eycnoæ
megneæocupomsæogcwæe++oroupyecca.

Ка»pyu+eumaes>o+oumuec>aepeana+ocwa,oxæaw#æaDyaeæcecØep#wms+
mcwpa+#,rocygapcwæe++#epacxog#mrpaDwye+wpana+yDponaupmoupe
gene+mmcwpyp>wyp#uowpe6ne+me,m+æecwmyumupm6#nmæs>o+oum>e.

Hsue+e+merocygapcwæe++#xpacxogoæm+anoroæo>as#æawænme+me+a
æennum+ygoxoga.3wouoæ#maewæosuow+ocwmmcuonasoæa+meØmc>ana
+ouuonmwm>mgneawa6mnmsaymm s>o+oum>m.

Korgas>o+oum>aupepwmæawcuag,æosuow+o,gnepacmmp+meæ#uyc>acnegy
ewc+mwawa+anormmnmyæennumæawarocygapcwæe++#epacxog#.A>orgas>
o+oum>a+auogaëue,cnegoæano6#uoæ#mawa+anormmco>payawapacxog#,u
wo6#æep+ywas>o+oum>y>cocwoe+mDuon+ousa+ewocwm.

SUMMARY

Summing up the results of consideration of a budgetary tax policy, I came to a conclusion that impact on economy of the public expenditures and taxes is inconsistent: on the one hand, the public expenditures create additional solvent demand and by that allow to stimulate economic growth, but on the other hand, the taxation of the population used for this purpose can reduce its consumer demand. The state tries to involve temporarily available funds in a turn, to create, by means of redistribution optimum conditions for reproduction process. As the largest economic reality covering all spheres of life of the country, the public expenditures play the central role when determining structure of consumption, investments and arrived in economy.

Change of the public expenditures and taxes has impact on income size. It raises possibilities of use of fiscal policy for economy stabilization. When the economy enters recession, probably, for expansion or release it is necessary to reduce taxes or to increase the public expenditures. And when economy on lifting, it would be necessary to raise taxes and to cut down expenses to return economy to a condition of

afullemployment.

2636 sayılı qrup magistri Aliyev Qara Nazim oğlunun “Azərbaycanda büdcə-vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri mövzusunda magistrlik dissertasiya işinin

Referatı

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı. Müasir dünyada iqtisadi inteqrasiyanın sürətləndiyi və makroiqtisadi təhlükəsizliyin prioritet məsələyə çevrildiyi bir şəraitdə iqtisadiyyatın sabitləşməsi maliyyə siyasətinin, o cümlədən büdcə-vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi və səmərəliliyinin artırılması üçün geniş imkanlar açmışdır.

Büdcə gəlirlərinin və xərclərinin formalaşmasının əsas vəzifələrinin və keyfiyyət parametrlərinin müəyyənəşdirilməsi, daxili və xarici borclarının darəedilməsi üzrə dövlətin məqsədyönlü fəaliyyətini büdcə-vergi siyasəti iqtisadi siyasətin başlıca alətlərindən birinə çevrilmişdir.

Dövlətin büdcə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi, büdcə kəsirinin və dövlət borclarının darə olunması büdcə-vergi siyasətinin mühüm istiqamətlərindən biridir. Bu siyasətin səmərəli həyata keçirilməsi real iqtisadiyyatın güclü təsiri göstərir. Ona görə də əsas makroiqtisadi göstəricilərinin dinamikası həyata keçirilən büdcə-vergi siyasətinin səmərəliliyi kimi ölçü göstərilə bilər.

Makroiqtisadi sabitliyin əldə olunmasında çevik və məqsədyönlü maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsi həlledici əhəmiyyətə malikdir. İqtisadi tənzimləmə tədbirləri iqtisadında ilk növbədə məhz tarazlaşdırılmış büdcə-vergi siyasətinin aparılması ilə əldə edilən makroiqtisadi sabitliyin saxlanması ilə həlledici təsiri göstərir.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin bilavasitə rəhbərliyi altında büdcə-vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi, onun vahid hüquqi bazasının yaradılması, vergi

dərəcələrinin inşasına və güzəştlərinin azaldılması hesabına vergi tutma bazasının genişləndirilməsi, iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılmasına, kiçik və orta sahibkarlıq üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına yönəldilən siyasətin həyata keçirilməsi istiqamətində mühüm işlər görülmüşdür. Dövlət büdcəsinin və vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi və onun tənzimləyən normativ aktların beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması məqsədilə bir sıra qanunlar qəbul edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasında on illərdə aparılmış uğurlu sosial-iqtisadi islahatların nəticəsində ölkənin iqtisadi inkişafı ilə yanaşı büdcə-vergi sistemi də inkişaf etmiş və təkmilləşmişdir. Müasir şəraitdə ölkəmizdə həyata keçirilən büdcə-vergi siyasəti iqtisadiyyatın uzun müddətli inkişaf məqsədlərinə nail olunmasına, əldə edilmiş sosial-iqtisadi inkişaf sürətinin qorunub saxlanmasına, iqtisadiyyatın tənzimlənməsi və stimullaşdırılmasına, milli maraqlarımızın beynəlxalq miqyasda təmin edilməsinə, qeyri-neft sektorunun və sahibkarlığın inkişaf etdirilməsinə, istehsal və sosial infrastrukturlarının müasir tələblərə səviyyəsində qurulmasına, əhəlinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə xidmət edir.

Bazarı iqtisadiyyatına malik olan ölkələrdə situasiyadan asılı olaraq büdcə-vergi siyasətinin prioritet istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi aktual bir problem olaraq qalır. Hazırda Azərbaycan Respublikasında da vergi siyasətinin və onun müəhüm bir forması olan büdcə-vergi siyasətinin bazarı iqtisadiyyatı şəraitinə uyğun aparılması, onun səmərəli təşkil prinsipi, metod və mexanizmlərini tədqiq və təhlili, həmçinin ümumiləşdirilmiş makroiqtisadi dövlət tədbirlərinin hazırlanması aktual əhəmiyyət kəsb edir.

Hazırkı dövrdə mülkiyyətin yeni formalarının inkişafı, iqtisadiyyatın idarə edilməsinin liberallaşdırılması, təsərrüfat subyektlərinin və idarəetmə orqanlarının sosial-iqtisadi dəyişikliklərinin həyata keçirilməsində geniş hüquqlar verilməsi büdcə-

vergisiasətinindüzgünistiqamətləndirilməsi probleminin aktuallığını və əhəmiyyətini daha artırır.

Respublikamızda büdcə-vergisiasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində xeyli işlər görülsədə, bəzi hədəmlə müəyyən problemlər də mövcuddur. Bu problemləri həll etmək üçün dövlət vahid büdcə-vergisiasətinin həyata keçirərkən iqtisadi inkişafın təcrübəsinə əsaslanmaqla yanaşı, milli və regional prinsipləri də hökmən nəzərə almalıdır. Bu baxımda optimal büdcə-vergisiasətinin nail olunması iqtisadi inkişafın müasir mərhələsində aktual məsələlərdən biridir.

Tədqiqatın obyektiv predmeti. Dissertasiya işinin əsas tədqiqat obyektini müasir mərhələdə respublikamızın büdcə-vergisiasəti təşkilidir.

Tədqiqat işinin predmeti isə yeni iqtisadi şəraitdə büdcə-vergisiasətinin iqtisadi mexanizmi, büdcə-vergimünasibətlərinin nəzəri əsasları və onların problemlərinin öyrənilməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Dissertasiya mövzusu üzrə aparılan tədqiqatın məqsədi – yeni iqtisadi şəraitdə optimal büdcə-vergisiasətinin elmi-nəzəri və təcrübə hətədən əsaslandırılması və onun səmərəliliyinin artırılması yollarının müəyyənləşdirilməsi, həmçinin, respublikamızda iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi prosesində büdcə-vergisiasətinin istifadəsi problemlərinin tədqiq edilməsi və bazar iqtisadiyyatı şəraitində uyğun olaraq büdcə-vergimexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyən edən təklif və tövsiyələrin hazırlanmasından ibarətdir.

Tədqiqatın məqsədinə uyğun olaraq, aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuş və həll edilmişdir:

- büdcə-
vergisiyasətinin formalaşmasının nəzəri və metodoloji aspektlərinin tədqiqi;
- iqtisadiyyatında dövlət tənzimlənməsindəki rolun müəyyən etmə küçün büdcə-
ə-vergisiyasətinin fəaliyyət xüsusiyyətlərinin aşkar edilməsi;
- dövlət büdcəsinin gəlir və xərc təsnifatının, idarə olunma prinsiplərinin və tənzimlənməsi yollarının müəyyənləşdirilməsi;
- vergi sisteminin müasir vəziyyətinin və mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq fəaliyyət də olan ayrı-ayrı vergi övlərinin təhlil edilməsi;
- dövlət tənzimlənməsi və makroiqtisadi göstəricilər əbüd cə-
vergi münasibətlərinin qarşılıqlı əlaqəsinin təhlil edilməsi;
- büdcə gəlirlərinin və xərclərinin iqtisadi əsaslarının tədqiqi və onların formal
aşması mexanizminin müəyyən olunması;
- hazırkı dövrdə büdcə-
vergisiyasətinin səmərəliliyinin artırılması istiqamətlərinin araşdırılması.

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları. Mövzu üzrə problemin öyrənilməsi, tədqiqi, təhlil və ümumiyyətli işləni bəzirlənməsində faktiki və rəqəm informasiyası mənbəyi kimi Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, Maliyyə Nazirliyinin, Vergilər Nazirliyinin, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin illik hesabatları və statistik məcmuələrinə, digər əlaqədar dövlət təşkilatlarının və beynəlxalq qurumların material, hesabat və sənədlərinə, həmçinin internet şəbəkəsində müvafiq iqtisadi inkişaf göstəriciləri üzrə informasiya bazasının geniş istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Aparılmış tədqiqat işi özündə aşağıdakı elmi yenilikləri əks etdirir:

- büdcə-
vergisiyasətinin formalaşmasının nəzəri və metodoloji aspektləri kompleks şəkildə tədqiq edilmiş və elmi cəhətdən əsaslandırılmışdır;

- büdcə-

vergisiasətinin maliyyətənzimləmə əliti kimi iqtisadi proseslərə təsir təhlil edilmişdir;

- Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən büdcə-vergisiasətinin əsas istiqamətləri təhlil edilmiş və onun mövcud xüsusiyyətləri qiymətləndirilmişdir;

- yeni iqtisadi şəraitdə büdcə kəsinin azaldılması yolları təklif edilmişdir;

- büdcə sisteminin fəaliyyət mexanizmi, onun iqtisadiyyatında dövlətənzimlənməsinə kirolutədqiqlunaraqmüəyyən olunmuşdur;

- qanunvericiliyə əsasən fəaliyyət göstərən ayrı-ayrı vergi övlərinin beynəlxalq praktikaya uyğun hesablanma metodikasını öyrənilmiş və vergi sisteminin müasir vəziyyəti bütöndə əsaslandırılmışdır;

- büdcə xərcləri və gəlirlərinin iqtisadi əsasları tədqiq edilmiş və onların formal aşma mexanizmləri aşkarlanmışdır;

- yerli (bələdiyyə) büdcələrinin formalaşması və fəaliyyət mexanizmləri təhlil edilmişdir;

- büdcə-vergi münasibətlərinin dövlətənzimlənməsinə metodları öyrənilmişdir;

- optimal büdcə-vergisiasəti dövlətin əsas iqtisadi tənzimləmə əliti olmaqla bərabər əsas makroiqtisadi göstəricilərə təsir tədqiq edilmişdir;

- büdcə-vergisiasətinin qloballaşma şəraitində təkmilləşdirilməsi istiqamətləri müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti isə onun əməli müddəaları, aparılmış konkret ümumiləşdirilmələr, büdcə-vergisiasətinin təkmilləşdirilməsi, büdcə xərclərinin səmərəliliyinin artırılması, büdcələr arasındakı münasibətlərin tənzimlənməsi sahəsində irəliləmiş təklif və tövsiyələrin müəyyən olunmasıdır. Azərbaycan Respublikasının büdcə-vergisiasətinin həyata keçirilməsində, səmərəli maliyyə mexanizminin tətbiqi

əşində, büdcə və vergi sisteminin təkmilləşdirilməsində tədqiqat işinin nəticələrindən istifadə edilməsi mümkündür.

Dissertasiya işinin həcmi və quruluşu. Dissertasiya işi girişdən, 3 fəsil və 8 paragrafdan, nəticə bölməsi və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. İş 1,5 intervaldakı kompüter yazısı ilə 108 səhifə həcmindədir. Burada 11 cədvəl və 2 sxem, 3 diaqram verilmişdir.

Ədəbiyyat siyahısında tədqiqat prosesində istifadə edilmiş 37 ədəbiyyatın adı göstərilmişdir.

Maqistrişinin birinci fəslində **“Büdcə-vergi siyasətinin tətbiqinin nəzəri-metodoloji məsələləri”** adlanır. Bu fəsil də büdcə-vergi siyasətinin sosial-iqtisadi mahiyyəti, funksiyaları və qanunauyğunluqları şərh edilir, iqtisadi sistemlərin formalaşmasında maliyyə siyasətinin məqsəd və vəzifələri aydınlaşdırılır, habelə iqtisadiyyatın dövlət tənzimləməsinin həyata keçirilməsində maliyyə siyasətinin rolunu əzərdən keçirilir.

Qeyd edilir ki, büdcə maliyyə sisteminin mühüm həlqəsi olmaqla özündə dövlətin gəlir və xərclərini, vergiləri və s. cəmləşdirir. Dövlət maliyyə təsərrüfatının naşkarlıq şəraitində aparılması, büdcə işində tam şəffaflığa və dəqiqliyə riayət edilməsi yolu ilə iqtisadi inkişafı nail olub bilər.

Bu fəsil də qeyd edilir ki, dövlət büdcəsi müəkkəb bircənsədir. Dövlət büdcəsi, eyni zamanda, maliyyəni, iqtisadiyyatı, hüququ, eyni zamanda siyasəti əhatə edir. Büdcəni nə belə çox tərəfli dövlət büdcəsi quruculuğunun və “büdcə” anlayışının özünü tədqiqatın çətinliyini şərtləndirir. Sözsüz ki, büdcə geniş anlayışdır və onu ad yazılışla eyniləşdirməkdə zərərli deyildir.

Vergilərin bölüşdürücü funksiyasının təkrar təhsal prosesindəki rolunu çox şaxəlililiyi xarakterizə edən bircənsə xüsusiyyətlər əməlidir. Bu onunla izah edilir ki, əvvəllər vergilərin bölüşdürücü funksiyası sırf fiskal xarakter daşıyırdı. Lakin dövlət ölkənin təsərrüfatının təşkilində həyati rolunu ifadə etməyə başladıqdan sonra bu funksiyanın tənzimləyici xüsusiyyəti meydana çıxır. Vergilərin stimullaşdırıcı alt funksiyası bu və ya digər iqtisadi proseslərin stimullaşdırılmasına istiqamətlənir və

güzəştlər, istisnalar vasitəsilə həyata keçirilir. Bunlar cəlb etmə obyektinin dəyişdirilməsinə, vergiyə cəlb etmə bazasının, vergidərəcələrinin azaldılmasında ifadə olunur. Bunlar vergiyə cəlb etmənin minimum obyektini, ayrı-ayrı şəxslərin, yaxud dödəyicikateqoriyasının vergi dödəməsinə nəzərdə tutulması, vergi kreditləri, xüsusən vergi rejimlərinin tətbiqi, digər vergi güzəştləri aiddir.

Tənzimlənmənin Keynssisteminin müasir iqtisadi sistemlərin üçün əlavə verişsizliyə sağdakı səbəblərlə izah olunabilir: istehsal prosesindəki dəyişikliklərlə əlaqədar olaraq inflasiyanın xronik hal alması, resursların tələb bədəyil, təklif stimullaşdıran müdaxilənin zəruridir. İkincisi, iqtisadi inteqrasiyanın inkişafı ilə əlaqədar olaraq hər bir ölkənin xarici bazarlardan asılılığı artır. Dövlət tərəfindən tələb bəstimullaşdırılması isə çox zaman xarici investisiyaların müsbət təsiri göstərir. Buna görə də keynssçiliyin “səmərəli tələb” tələminin əvəzinə neoklassik “səmərəli təklif” nəzəriyyəsi meydana çıxdı.

Bu fəsil də izah olunur ki, milli iqtisadiyyatın inkişafı xeyli dərəcədə ölkədə həyata keçirilən vergi siyasətinə asılıdır. Ölkəmizdə vergi siyasətinin tək milləşdirilməsi istiqamətində müsbət addımlar atılmışdır. Müasir keçidi iqtisadiyyatın tələblərinə cavab verən Vergi Məcəlləsi hazırlanmış və qanuniləşdirilmişdir. Vurğulanır ki, Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən vergi siyasətinin əsas istiqamətlərini özündə birləşdirən Vergi Məcəlləsi iqtisadi bazis inkişafını stimullaşdırmaq, rəqabətə davamlı məhsullar istehsal edənlərin vergi yükünü azaltmaq, müxtəlif sular kapital qoyuluşunu cəlb edici təmkinli istiqamətində islahatların həyata keçirilməsi üçün geniş imkanlar açır.

Dissertasiyanın ikinci fəsilində **Müasir dövrdə Azərbaycanın büdcə-vergi siyasətinin müasir vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi** adlanır. Burada ölkə büdcəsinə vergi daxilolmalarının müasir vəziyyətinin, Azərbaycanın büdcə-vergi siyasətinin formalaşması xüsusiyyətlərinin tədqiqinə geniş yer verilmiş, büdcə isteminin müasir vəziyyəti və yenidən qurulması istiqamətləri araşdırılmış, büdcə-vergi siyasətinin gəlir və xərclərinin tənzimlənməsinin təsirinə qiymətləndirilməsi özək sınıqlanmışdır.

Burada qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatı son illərdə yük

səksürətlə inkişaf etməkdədir. Möhtərəm prezidentimiz cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında aparılan uğurlu iqtisadi siyasət özbəhrlərini verməkdədir. Təbi ki, iqtisadi uğurlar nəticə etibarilə fiskal göstəricilərdə də öz əksini tapır (cədvəl 1).

Son illərdə vergi sisteminin qanunvericilik bazasını təkmilləşdirilməsi, vergi orqanları mərkəzlərinin peşəkarlıq səviyyələrini artırılması, ölkədə əlverişli vergi mühitinin formalaşması və sivil vergi xidmətinin formalaşdırılması vergi daxilolmalarının həcmi və artım tempi ni yüksəltmişdir (cədvəl 2).

Bu fəsil də həmçinin vergi daxilolmalarının illər üzrə daxilolmamənbəyinə görə bölgüsü diqqətə lərarşdırılmış, büdcədə daha böyük xüsusi çəkiyə malik olan mənbələr müəyyənləşdirilmişdir. Burada 2005-2014-ci illər üzrə vergi daxilolmalarının daxilolmamənbəyinə görə öz əksini tapmış bölgüsü vergi sisteminin tərkib komponentlərinin səmərəlilik göstəricilərini əks etdirir.

Dövlət Proqramında tədbirlərin maliyyələşdirilməsi və regionlara investisiyaların cəlb edilməsi məqsədilə beynəlxalq maliyyə institutları, xarici ölkələrin dövlət orqanları və işadamları ilə müvafiq danışıqların aparılması nəzərdə tutulmuşdur.

Qeyd etməkləzımdır ki, dövlət büdcəsinin bu proqramda əksini tapan bütünlükdə birlərinin həyata keçirilməsində roluböyükdür. Belə ki, hər il dövlət büdcəsinin layihəsi formalaşdırılan zaman regionların sosial və iqtisadi inkişafı üçün müəyyən məbləğlərdə vəsait ayrılması və həmin vəsaitin ləbəlartırılması nəzərdə tutulur.

Ümumi iqtisadi inkişafın əsas şərtlərindən biridə çevik vergi siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsidir. Bu məqsədlə vergi işinin təşkilində inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsindən istifadə edilməsi və mükəmməl vergi siyasətinin formalaşdırılması çox vacibdir. Vergi siyasətinə etibarilə əlbirsistemin formalaşdırılması gətirib çıxarmalıdır ki, bu sistem iqtisadi tənzimləmənin normal şəkildə həyata keçirə bilsin. Məhz buna görə səmərəli fəaliyyət göstərən mükəmməl vergi siyasətinə çox böyük ehtiyac duyulur⁵.

Dövlət gəlirlərinin idarə edilməsi ilə büdcə xərclərinin idarə edilməsi sıx bağlıdır. Belə ki, büdcə xərclərinin həcmi büdcə gəlirləri ilə məhdudlaşdırılır. Digər tərəfdən büdcə xərclərinin azaldılması da sonrakı illərdə özmənfitəsirinə göstərə bilər. Bu məqsədlə

üdcə xərclərinin elə optimal həcmi və müddəti ni müəyyən etməklə zərurətdir ki, minimum xərclər ilə sosial-iqtisadi vəzifələrin həllini təmin etməklə mümkün olsun.

Dissertasiyanın **Bazar iqtisadiyyatı şəraitində Azərbaycanda büdcə-vergisiasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri** adlanan üçüncü fəslində isə əvvəlki fəsillərdə aparılmış təhlil materiallarına əsaslanaraq büdcə-vergisiasətinin vergidaxil olmalarına təsir proqnozlaşdırılmış, təkmilləşdirilməsi və səmərəliliyinin artırılması istiqamətlərinə zərər keçirilmiş və inkişaf perspektivləri müəyyən edilmişdir.

Bu

fəsil də qeyd edilir ki, büdcələrin əsaslandırılması tərtibi üçün proqnozlaşdırma üzrə işlərin nəticələri bazar olunu oynadır. Dövlət maliyyəsinin idarə olunmasının effektivliyi kimi büdcənin etibarlılığı məsələsi, hər şeydən əvvəl, gəlirlərin proqnozlaşdırılması və xərclərin qiymətləndirilməsi işinin yüksək keyfiyyətə də aparılmasını tələb edir. Büdcə sənədləşməsinin tərkibində daxil edilmiş informasiya materiallarında gəlirlərin tədqiq edilməsi, ətraflı bazar informasiyalarının müstəqil təftiş üçün əlçatan olmasını büdcə-vergisiferasında şəffaflığın təmin edilməsi üçün əsas tələbdir. Bu cür müəhləmənin proqnozlaşdırılmasında nisbətən kiçik səhvə yol verilməsi büdcənin saldosuna əhəmiyyətli təsir göstərə bilər ki, üçün realistik gəlir proqnozları xüsusilə vacibdir. Büdcə gəlirləri tam icra edilmədiyi hallarda xərclər ədəzləşməklə, adətən çətin olur.

Aparılan araşdırmalardan belə bir qənaətə gəlməklə mümkündür ki, səmərəli fəaliyyət göstərən büdcə-vergisiasəti vergidaxil olmalarını artırmaqla yanaşı, eyni zamanda büdcənin gəlir və xərclərinin tarazlığının təmin olunmasının qarantıdır.

İqtisadiyyatın və maliyyə sisteminin stabiləşdirilməsi üçün bütünsəviyyəli büdcələrin tarazlığının təmin edilməsi və onların makroiqtisadi göstəricilərin real proqnozu bazasında təsdiqi, vergi qoyma bazasının genişləndirilməsi üzrə kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi, Mərkəzi Bankın açıq bazarda əməliyyatlarını genişləndirmək, manatın valyuta kursunu Mərkəzi Bank tərəfindən kommersiyabanklarının əməliyyatları və valyuta hesabları üzərindən nəzarətin gücləndirilməsi yolu ilə sabitləşdirmək, dövlət mülkiyyətindən istifadənin idarə edilməsi məsələsinin həllənməsi, pul-

kreditsiyasətinifaizdərəcələrinintənzimlənməsinəistiqamətləndirməktədbirlərininhəyatakeçirilməsizəruridir.

Vergiqoymasiyasəti verginəzarətinintəşkili, vergilərin daxil olmasının təhlili, bütçəyə daxil olmalarının vəziyyəti və proqnozlaşdırılması ilə yanaşı, iqtisadi artım və həmçinin sosial sahəni iqtisadi təminatını yaradan investisiyaların stimullaşdırıcı təsirini müəyyənləşdirməlidir.

Respublikamızda perspektivdə həyata keçirilməsinə zərər tutulan bütçə-vergisi siyasəti ölkədə sahibkarlığın inkişafı, infrastruktur sahələrin müasir tələbləri baxımından yenidən qurulması, yoxsulluğun azaldılması və regionların inkişafı üçün iqtisadi imkanların yaradılması ilə yanaşı, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün müəssisələrdə, o cümlədən bütçə təşkilatlarında maliyyə intizamının gücləndirilməsinə və şəffaflığın təmin edilməsinə özündə əks etdirir.

Nəticə və təkliflər

Araşdırmalarımız göstərir ki, Azərbaycanda aparılan vergisiyasəti vergi dərəcələrinin aşağı salınması və vergi güzəştlərinin azaldılması hesabına vergi tutum bazasının genişləndirilməsinə, iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılmasına, hüquqi şəxslər əfərdi sahibkarlar, rezident və qeyri-rezident vergi ödəyiciləri arasında vergi yükünün bərabərləşdirilməsinə, kiçik və orta sahibkarlıq, biznes fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına və son nəticədə mövcud iqtisadi potensialın artırılmasına və əhalinin maddi rifahının yüksəldilməsinə yönəldilmişdir.

Belə bir nəticə hasil olur ki, vergi mexanizminə əylənmiş vergilərin yığılması prosesinin gedişatında dövlətin operativ müdaxiləsinə mövqeyində yeni yanaşmaq düzgün deyildir. Vergi mexanizmi belə yanaşmazamanı öz obyektiv xarakterini itirir və pul vəsaitlərinin yenidən bölüşdürülməsinə subyektiv bir vasitəsinə çevrilir. Vergi mexanizmində obyektiv və subyektiv başlanğıc üzvi bir vəhdət təşkil edir və onlar arasında kiçik tarazlığı pozmaq olmaz.

Qeyd olunanlardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, sosial-iqtisadi inkişafda və iqtisadi tənzimlənmədə ölkədə aparılan səmərəli bütçə-

vergisiasətinəticəsində dövlət və yerli özünüidarəetmə büdcələrinin gəlirlərinin artırılması üçün mübit şərait formalaşdırmaq mümkündür.

Ölkədə həyata keçirilən investisiya siyasəti və bu əsasda ölkə iqtisadiyyatına cəlbedilmiş investisiyalar milli iqtisadiyyatımızın inkişafının mühüm elementlərindən biridir. Ölkə iqtisadiyyatının yenidən qurulması, onun müasir dövrün tələblərinə uyğun formalaşdırılması, cəlbedilmiş investisiyaların həcmi ilə yanaşı, bu investisiyaların maksimum səmərəli şəkildə istifadə edilməsindən asılıdır. Bununla yanaşı, ölkə iqtisadiyyatının sahələr və ölkənin regionları üzrə cəlbedilmiş investisiyaların paylanması və onun iqtisadiyyatın bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan, bir-birinin inkişafını şərtləndirən sahə və regional istehsal

komplekslərinin inkişaf etdirilməsinin müasir vəziyyətinin öyrənilməsi və onun təkmilləşdirilməsi mühüm məsələlərdən biridir.

Büdcə sisteminin müasir maliyyə resurslarının əhəmiyyətli hissəsinin mərkəzi büdcədə cəmlənməsi, konkret olaraq aşağı səviyyəli büdcə vəsaitlərinin ayrılması zamanı rast gəlinən obyektivizmə halları, ərazilərinin formalaşdırılması metodologiyasının xərclər əsaslanması ilə xarakterizə edilə bilər.

Təhlil nəticəsində ölkədə həyata keçirilməsinə zəruri hesabatlı yətimiz büdcə islahatının aşağıdakı aspektləri bu fəsilə öz əksini tapmışdır:

- büdcə sisteminin qurulması prinsiplərinin nəzəri cəhətdən yenidən işlənməsi və əsaslandırılması;
- inkişaf etmiş ölkələrin təcrübədə işlənmiş prinsiplərini özündə əks etdirə bilən büdcə mexanizminin qurulması;
- müxtəlif səviyyəli hakimiyyət orqanlarının yerinə yetirdikləri işləmə funksiyalarına uyğun olaraq xərclərin büdcə sisteminin həlqələri arasında bölgüsü üzrə müasir normativ aktların işlənməsi və qəbul edilməsi.

Belə bir qənaətlə təgəlmək olar ki, müasir büdcə sisteminin yenidən qurulması və onun səmərəli fəaliyyətinə ticəsində ölkədə maliyyə stabilinə

və iqtisadi yüksəlişə nail olmaq mümkündür. Makroiqtisadi sabitliyin təmin olunmasının başlıca amili yerli səviyyələrdə tarazlaşdırılmış büdcədir.

Bütün ölkələrdə

vergi siyasətinin dayanıqlılığını əks etdirən müəyyən informasiyalara təqdim etsələr də, onların əksəriyyəti

üçün büdcə

vergi siyasətinin dayanıqlılığını daha müfəssəl təhlil etmək sonda rəcə də mürəkkəbdir. Dövlət borcunun səviyyəsi yüksək olarsa, büdcə

vergi siyasətinin dayanıqsız olur. Nəticədə həmin siyasət dəyişməklə zım gəlir. Ancaq bu

manhansız borcun sonda rəcə çox olduğunu, xüsusilə borcun ÜDM-

ə nisbətini əks etdirən hansı göstəricinin kifayət qədər yüksək olduğunu müəyyənləşdir

mək çox çətin dir. İqtisadi nəzəriyyədə bəzən məsələni həl etməyə imkan verən cüzi göstəricilərə

əmətin istifadəsi nə də irənaşmamı vcu ddu r. Məsələn, həmin qaydalar görə, borcun ÜDM-

ə nisbətini müəyyənləşdirilmiş xüsusi limitlə ötməz. Lakin bu və başqa qaydalar törəmə x

arakter daşıyır və o, borcun ÜDM-
ə nisbətini konkret olaraq hansı həddin makroiqtisadi sabitlik üçün nə qədər yüksək təh

lükə törətdiyini, büdcə

vergi siyasətinin əmin itirilməsinə, faiz dərəcələrinin yüksəlməsinə gətirib

gətirməyə cəyini qiymətləndirməyə imkan vermir. Belə şəraitdə büdcə

vergi siyasətinin dayanıqlılığını həyata keçirilmiş və
reallaşdırılması planlaşdırılan müvafiq siyasətin konkret nəticələrinə dair məlumatlar, h

əmçinin bazarın on reaksiyası əsasında hər bir ölkənin fərdi xüsusiyyətlərinə əsaslanma

qla qiymətləndirilməlidir. Bununla əlaqədar son illər ölkənin borcun qıvə həmin reyti

n qədərki dəyişikliklər, informasiyaların
təqdim edilməsinin dayanıqlılığın çox gərəkliliyi göstəricilərindən biridir.
İllik büdcə kompleks və kəmiyyət cəuzlaşdırılmış müəyyən makroiqtisadi əsas əy kə

nə rə hazırlanmalı və
təqdim olunmalıdır. Bundan başqa, büdcənin əsasında dayanan ənvacib təminatları xar

akterizətmə tələb olunur. Bu, büdcə-
vergisferasında şəffaflığın təmin olunması üçün əsas tələbdir. Onun iqtisadiyyat təsiri
və makroiqtisadi siyasətində gərəkləri ilə qarşılıqlı əlaqəsinin mühüm əhəmiyyəti tələb
edir. Həmin tələb onageniş kontekstində bir hissəsidir və büdcə-
vergis siyasəti bu çərçivədə nəzərdən keçirilməlidir

Respublikamızda perspektivdə həyata keçirilməsinə nəzərdə tutulan büdcə-
vergis siyasəti ölkədə sahibkarlığın inkişafı, infrastruktur sahələrinin müasir tələbləri baxı
mında yenidən qurulması, yoxsulluğun azaldılması və regionların inkişafı üçün iqtisadi
imkanların yaradılması ilə yanaşı, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün müəssis
ələrdə, o cümlədən büdcə təşkilatlarında maliyyə intizamının gücləndirilməsinə və şəffaflı
lığın təmin edilməsinə özündə əks etdirir.

Müasir şəraitdə respublikanın maliyyə təsisatlarının beynəlxalq kapital bazarına qoşulm
ası, xarici investorların ölkə iqtisadiyyatına marağını artırılması, respublikada mövcud
olan maliyyə sisteminin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması məqsədilə maliyyə n
əzarətinin və audits sisteminin mütləq qitələblərsəviyyəsinə yenidən qurulması ən aktu
al problemlər kimi qarşıdadır. Mövcud olan iqtisadi pozuntuların və dövlət vəsait
lərinə səmərəsiz istifadə hallarının aradan qaldırılmasında dövlət maliyyə nəzarətinin
dahad gücləndirilməsi böyük əhəmiyyət tələb edir.

İqtisadi islahatların strateji əsası

kim büdcə gəlir və xərclərinin daha səmərəli idarə olunmasını mümkün edən dövlət nəzar
əti sisteminin yaradılması, dövlət xərclərinin mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq mali
yyə nəzarəti qurumları və audit təşkilatları vasitəsilə yoxlanılması, təhlil edilməsi, iqtisad
iyyatın inkişaf yollarının araşdırılması və busahədardıcılıqla qitəklilərin ha
zırlanması dissertasiya işinin bu bölməsində geniş yer tutur.

Təkliflər

1. Budcə təşkilatlarının və idarəetmə orqanlarının sayının azaldılması;
2. Bələdiyyə budcələrinin inkişaf etdirilməsi gəzgn yerlərdə (paytaxtdan uzaq
rayonlarda və şəhərlərdə) istehsal və emal sahələrinin yaradılmasının təşkili;

3. Yerli sahibkarlığın inkişafı və məşğulluğun səviyyəsinin yüksəldilməsi naminə vergi dərəcələrinin aşağı salınması;
4. Daxili bazarın qorunmasını təmin edən zəvək gümrük-vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi;
5. İqtisadiyyatın sərbəstləşdirilməsi, azad istehsal və ticarətin, yüksək səviyyəli rəqabətin formalaşdırılması üçün müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi;
6. İstehsalın genişləndirilməsi üçün səmərəli pul-kredit siyasətinin aparılması;
7. Vergi bazasının daim genişləndirilməsi;
8. Vergidənyayınma hallarına qarşı mübarizənin daha da gücləndirilməsi;
9. Vergi islahatlarının investisiya mühitinə mənfi təsir göstərmədən dövlət gəlirlərinin artırılmasına yönəldilməsi.

Magistrant:

Aliyev Qara Nazim

İmza

Elmi rəhbər:

i.ü.f.d Mehman Babayev Telman

İmza

Tarix